

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«Легалізація Української греко- католицької церкви в 90-і роки ХХ ст.»

студентки 2 курсу, групи СОІз-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»
Савіцької Людмили Андріївни
Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Дрогомирецька Людмила Романівна
Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Єгрешій Олег Ігорович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

м. Івано-Франківськ – 2024 р.

АНОТАЦІЯ

Савіцька Л.А. Легалізація Української греко-католицької церкви в 90-і роки ХХ ст. Івано-Франківськ, 2024. 139 с.

У дипломній роботі на основі наявного джерелознавчого та історіографічного матеріалу проаналізовано процес легалізації Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у 90-х роках ХХ століття. Здійснено спробу дослідити особливості активізації руху за легалізацію УГКЦ наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, зокрема боротьбу віруючих і духовенства за повернення церкви правового статусу. Виокремлено роль громадських і релігійних організацій у підтримці легалізації церкви, яка включала зокрема масштабні громадські акції. Досліджено особливості становлення та відновлення діяльності УГКЦ після десятиліть репресій та підпілля. Проаналізовано юридичний процес відродження УГКЦ, її правовий статус та структурну розбудову у нових суспільно-політичних умовах, які виникли після здобуття Україною незалежності, що сприяло відновленню духовного життя українців. Встановлено, що легалізація УГКЦ стала важливим кроком у відновленні релігійної та культурної ідентичності українців у пострадянський період. Важливе місце в роботі займає розробка методики проблемного навчання для викладання теми «Легалізація Української греко-католицької церкви в 90-і роки» на уроках історії у школі, яка сприяє розвитку критичного мислення в учнів, формуванню їхньої громадянської свідомості та розумінню процесів відродження релігійного життя в Україні.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, легалізація, релігійне відродження, правовий статус, структурна розбудова, проблемне навчання.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Легалізація УГКЦ у світлі історіографічного доробку та історичних джерел.....	8
Розділ 2. Активізація руху за легалізацію Української греко-католицької церкви на зламі 80-90-х років ХХ ст.....	28
Розділ 3. Офіційне відродження УГКЦ, її правовий статус та структурна розбудова у 90-х рр. ХХ ст.....	54
Розділ 4. Проблемне навчання на уроках історії України у школі (на прикладі вивчення теми «Легалізація Української греко-католицької церкви в 90-і роки ХХ ст.»).....	72
Висновки.....	93
Список використаних джерел.....	98
Додатки.....	112

ВСТУП

Легалізація Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у 90-х роках ХХ ст. стала важливою подією релігійного та суспільного життя України. УГКЦ пережила тривалий період підпілля та переслідувань з боку радянської влади, її відродження стало новим етапом у розвитку Церкви і суттєво вплинуло на духовну й культурну ідентичність українців. Легалізація Церкви сприяла зміцненню національної самосвідомості українців і стала важливим кроком на шляху до побудови демократичної держави в Україні.

Легалізація УГКЦ стала символом відродження української державності та свідченням незламності духу українського народу. Повернення УГКЦ до легального статусу стало не лише важливим кроком у релігійному відродженні, а й значним внеском у боротьбу за права людини та свободу совісті. Однак церква зіткнулася з завданнями організаційної розбудови та відновлення структури в умовах незалежної України, що потребувало значних зусиль.

Актуальність обраної теми обумовлена необхідністю всебічного дослідження процесу легалізації УГКЦ, його впливу на національне та релігійне відродження, а також значення цих подій для духовного і культурного життя українського суспільства. Вивчення цієї теми дозволяє розкрити важливість відновлення релігійної свободи та ролі УГКЦ у формуванні національної ідентичності українського народу.

Крім суто наукового значення, тема легалізації Української греко-католицької церкви є актуальною для привернення уваги сучасного українського суспільства до церковно-релігійних питань та духовного розвитку. Відродження і легалізація УГКЦ стали важливими чинниками у формуванні національної свідомості українців у період здобуття незалежності. Хотілося б, щоб і нині вплив Церкви на духовний розвиток громадян України залишався значним, оскільки лише за умов збереження і розвитку духовності можливе успішне життя та добробут суспільства.

Вивчення процесу легалізації УГКЦ дозволяє усвідомити значення Церкви як інституції, яка сприяє не лише релігійному, а й культурному відродженню нації, що, як наслідок, може підвищити інтерес у суспільстві до церковної історії.

Мета дипломної роботи полягає в тому, щоб висвітлити основні аспекти процесу легалізації Української греко-католицької церкви у 90-і роки ХХ ст., дослідити її вплив на релігійне та національне відродження України та визначити можливості використання результатів дослідження у навчально-виховному процесі в закладах освіти.

Реалізація вказаної мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати історіографічні та джерельні матеріали щодо легалізації УГКЦ;
- дослідити громадські ініціативи й умови, які сприяли активізації руху за легалізацію Церкви в кінці 80-х років ХХ ст.;
- висвітлити процес офіційного відродження УГКЦ, її правовий статус та структурну розбудову у 90-і роки ХХ ст.;
- визначити методи і прийоми використання проблемного навчання на уроках історії України при вивченні теми «Легалізація Української греко-католицької церкви в 90-х роках ХХ ст.».

Об'єкт дослідження – процес легалізації Української греко-католицької церкви у 90-ті роки ХХ ст.

Предметом дипломного дослідження є дії та ініціативи державних органів, релігійних і громадських організацій, а також духовенства УГКЦ, що сприяли її відродженню, становлення структури церкви, а також вплив цих процесів на соціальне, правове та культурне життя України в умовах розпаду СРСР та становлення незалежної держави.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють 1980–1990-ті роки. Нижньою межею є початок активізації руху за легалізацію Української греко-католицької церкви у 1980-х роках, що стало можливим у контексті поступового послаблення радянської влади. Верхня межа – кінець 1990-х

років, коли було завершено основні етапи відновлення правового статусу та структурної розбудови УГКЦ у незалежній Україні.

Територіальні межі магістерської роботи охоплюють територію України, де відбувалося відродження та легалізація Української греко-католицької церкви в 1990-х роках. Основна увага приділяється західним областям, зокрема Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській, де історично сформувалися осередки УГКЦ. Водночас враховується діяльність церкви на інших територіях України, де її відродження та легалізація також мали значний вплив на релігійне і суспільне життя.

Методологічна база магістерської роботи ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості та об'єктивного висвітлення минулого. Для досягнення поставлених цілей використано загальнонаукові методи (аналіз, синтез, класифікація) та спеціальні історичні методи: хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, метод періодизації та структурно-системний. Також застосовано проблемно-хронологічний метод, що дає змогу відтворити динаміку легалізації УГКЦ у 90-х роках ХХ століття в контексті суспільно-політичних трансформацій в Україні.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному дослідженні процесу легалізації Української греко-католицької церкви в 90-х роках ХХ ст., що включає аналіз активізації громадського руху за її легалізацію, правових аспектів офіційного визнання та особливостей структурної розбудови. Запропоновано також методіку організації проблемного навчання для вивчення даної теми на уроках історії України у школі.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання отриманих результатів для поглиблення знань з історії Української греко-католицької церкви. Фактичні матеріали та висновки роботи можуть бути використані у процесі навчання історії України у школі, зокрема під час вивчення теми «Відновлення релігійного та церковного життя. Легалізація УГКЦ» в 11 класі, у процесі розробки лекційних курсів і підготовки до

практичних занять у вищій школі, а також для поглибленого розуміння ролі УГКЦ в релігійному відродженні країни.

Структура роботи визначається характером обраної теми, поставленою метою і завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи 139 сторінок. У списку використаних джерел та літератури 122 позиції, та додатків.

РОЗДІЛ 1

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ УГКЦ У СВІТЛІ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДОРОБКУ ТА ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Проблема легалізації Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у 1990-х роках та напрями цієї роботи незмінно викликали зацікавлення дослідників протягом ХХ – початку ХХІ століть. За цей період нагромадився значний масив історіографічних праць як представників діаспори, так і сучасних українських науковців.

Історіографію даної проблематики можна поділити на дві групи:

- діаспорна історіографія;
- вітчизняна історіографія;

Через антирелігійну політику радянської влади дослідження тематики греко-католицької церкви в СРСР були обмежені й мали негативне забарвлення. Навіть у 1987–1989 роках УГКЦ зображувалася як «залишки уніатства». Лібералізація суспільного життя, спричинена суспільно-політичними змінами 1980-х років, зокрема горбачовською «перебудовою», поступово послаблювала вплив радянської ідеологічної системи на свідомість населення. Однак через сильну ментальну прив'язаність до радянських цінностей цей процес відбувався повільно.

Серед важливих наукових праць про легалізацію УГКЦ варто виділити дослідження професора П. Панченка [75], [76]. Він значно вплинув на подолання радянських ідеологічних стереотипів, зокрема, підкреслюючи, що в середині 1980-х років УГКЦ мала всі ресурси для відновлення своєї діяльності: підпільно навчений священний персонал і громади вірян. Панченко першим ввів до наукового обігу дані про етапи боротьби за легалізацію, починаючи з 1982 року, коли було створено Комітет захисту прав віруючих, і до 1987 року, коли священники почали виходити з підпілля [75, с.14].

У своїх працях Панченко детально описує роль політичних організацій, зокрема Народного Руху України, у поверненні УГКЦ ключових храмів, зокрема Кафедрального собору св. Юра у Львові. Він також ввів періодизацію цього процесу, зазначивши важливі події, як звернення папи Івана-Павла II та інших міжнародних діячів до СРСР, що активізували рух за легалізацію. У своїх роботах, таких як «Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.)» та «Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму» (2003), Панченко розкриває складні процеси легалізації, включаючи психологічний тиск на священиків, силове протистояння з РПЦ та акції політичних організацій. У короткому нарисі «Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.)» [75] висвітлюється початок процесу легалізації УГКЦ, висвячення нових священиків, відродження публічного літургійного життя та повернення культових споруд. Автор підкреслює, що висвячення проходить серед підготовлених активістів греко-католицького кліру. Богослужіння спочатку проводяться в будівлях недіючих костьолів, навіть тих, що офіційно зняті з реєстрації. Завдяки зусиллям віруючих приміщення впорядковуються, а інтер'єри храмів відновлюються [75, с.14]. У праці «Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму» [76] дослідник представив нові факти щодо легалізації УГКЦ. Зокрема, він зазначив, що органи державної влади у західних областях УРСР у другій половині 1980-х років обережно ставилися до церковно-релігійного руху. Це було спричинено тим, що ані державне, ані республіканське керівництво не могли належно оцінити ситуацію, а тому не приймали конкретних рішень для врегулювання церковної кризи. На відміну від окремих істориків, які поверхнево торкалися проблематики виходу греко-католиків з підпілля, Панченко дав історичну оцінку феномену легалізації УГКЦ [76, с.23].

На початку 1990-х років в історіографії з'являється дедалі більше досліджень, що висвітлюють процес легалізації Української греко-католицької церкви, її юридичне визнання в державі та права духовенства. Це стало можливим завдяки відкриттю раніше засекречених архівних

матеріалів, які надали змогу ґрунтовно досліджувати церковно-релігійні аспекти в умовах Радянського Союзу. Дослідження цього періоду вирізняються, з одного боку, новизною, а з іншого – ґрунтовністю фактів. Формується новий підхід до аналізу виходу Української греко-католицької церкви з підпілля, а також актуалізується питання впливу українського національного чинника на суспільно-політичні процеси 1980-х – початку 1990-х років. Учені приділяють особливу увагу взаємозв'язку між рухом за відродження УГКЦ та суспільно-політичними ініціативами підпільних національних організацій і рухів України.

Значно доповнюють дану групу історіографічних джерел напрацювання В. Іванишина [54], Ю. Курносова [67], К. Панаса [74] та М. Хмільовського [95], які зробили значний внесок у висвітлення легалізації УГКЦ у західних областях Української РСР. Зокрема, В. Іванишин у дослідженні «Українська церква і процес національного відродження» [54] зазначав, що на початку перебудови греко-католики – віруючі та духовенство – першими підтримали ідею національного відродження. Однією з вимог на перших вільних мітингах і в програмах кандидатів до Верховної Ради УРСР була негайна легалізація УГКЦ [54, с. 23-62].

Іванишин розглядав процес виходу УГКЦ з підпілля у контексті загальноцерковної ситуації в СРСР 1980-х років. Він підкреслював, що труднощі легалізації церкви обумовлювалися не лише МКЗМКЕ політикою державного апарату чи РПЦ, але й внутрішніми проблемами в середовищі самих греко-католиків. Зокрема, поляризація громади гальмувала відродження церкви через тривале радянське виховання у ненависті до УГКЦ та психологічну обробку вірян, які перейшли до православ'я [54, с. 23-62].

Цей підхід був новаторським для початку 1990-х, оскільки руйнував усталені стереотипи, зокрема в емігрантських колах. Іванишин вважав, що головною перепоною для відновлення церкви була відсутність чіткої підтримки серед населення західноукраїнського регіону.

На початку 1990-х років суспільна нестабільність, спричинена впливом нових політичних ідей та релігійної свободи, стала об'єктом досліджень окремих науковців. Зокрема, цю тему розглядали Б. Канцелярук та О. Паталай у праці «Актуальні проблеми національної політики в СРСР» [60, с.20-29]. Варто зазначити, що у своїй роботі вони не висвітлювали церковне питання як можливий чинник суспільної поляризації наприкінці 1980-х років. Проте, їхня увага була зосереджена на політизації суспільного життя та формуванні націоналістичних рухів, які підкреслювали необхідність відродження української державності разом із національною церквою.

Особливо акцентувалося на формуванні Народного Руху України, який сприяв процесу відновлення Української греко-католицької церкви в західних областях УРСР. У статті також зазначалося, що навіть наприкінці 1980-х – 1991 року західноукраїнське суспільство демонструвало неоднозначне ставлення як до майбутнього регіону, так і до церкви [60, с. 21].

Серед дослідників церковно-державних відносин в СРСР 1980-х років варто відзначити Ю. Курносова. Дослідник у своїй праці «Насилля – головний аргумент більшовизму» [67, с.16-28] аналізуючи аморальність радянської політики, детально описав антицерковну державну кампанію, яка тривала з 1920-х до 1980-х років. На його думку, греко-католицьке духовенство та віряни постійно перебували під контролем КДБ, а державна політика щодо церкви характеризувалася жорстокістю та беззаконням, виправдовуваним так званою «класовою доцільністю».

Історик також звертав увагу на те, що з середини 1980-х років партійне керівництво усвідомило кризовий стан, спричинений реалізацією більшовицьких ідей. У цьому контексті він відзначав утворення Комітету захисту Української греко-католицької церкви та діяльність дисидентів В. Чорновола та М. Гориня, які працювали в умовах жорстокого тиску. На думку Курносова, боротьба за вихід УГКЦ з підпілля часто сприймалася як міф [67, с. 13].

У підсумку, дослідник дійшов висновку, що на духовне пробудження 1980-х років суттєво вплинули суспільно-політичні процеси. Зокрема, шахтарські страйки прискорили церковне відродження та національне пробудження. Попри тиск силових структур і прагнення комуністичної влади до самозбереження, комунізм не зміг забезпечити майбутнє держави, і в другій половині 1991 року ця ідеологічна система остаточно зникла[67, с. 15-20].

У своїй праці «Сучасне релігійне життя в Україні» [95] М. Хмільовський звертає увагу на те, що співіснування двох церков у СРСР було принципово несумісним, особливо за умов підтримки однієї з них державою. Він стверджує, що національне пробудження в УРСР у другій половині 1980-х років стало важливим кроком на шляху до відновлення історичної справедливості. Легалізація Української греко-католицької церкви швидко переросла в національний рух, що здобув широку підтримку в суспільстві. На думку Хмільовського, посилення українського національного руху загострило ідеї «московського месіанізму», що врешті-решт спричинило політичну кризу в СРСР[95, с.154].

Варто виділити роботу К. Панаса, який у своїй праці «Історія Української Церкви» (1992)[74] досліджував процес виходу УГКЦ з підпілля, пов'язуючи активізацію боротьби за її легалізацію із початком 1980-х років. Він детально описав діяльність греко-католицьких священників Г. Будзинського, Й. Терелі та В. Кобрини, які заснували «Комітет захисту прав віруючих» та почали видавати «Хроніку Української Католицької Церкви» у 1982 році. Пізніше вони відновили видання журналу «Християнський Голос», започаткованого ще у 1949 році. На думку дослідника, діяльність Комітету сприяла консолідації національної еліти, зокрема через участь відомих дисидентів, таких як С. Хмара, В. Барладян та Я. Лесів[74, с.152-153].

Ключовими подіями, які актуалізували греко-католицьке питання, Панас називає святкування 1000-ліття Хрещення Русі (1988 р.) та політичні

акції, зумовлені наслідками Чорнобильської катастрофи. Особливо важливим моментом став мітинг у Львові 12 березня 1989 року, що об'єднав близько 100 тисяч осіб і мав відверто церковне спрямування. Незважаючи на конфлікти з міліцією, подія стала проявом суспільної непокори. За місяць, 30 квітня 1989 року, ще однією акцією стало святкування Великодньої Утрени з посвяченням пасок[74, с.153-154].

К. Панас розглядав ці події як невідворотний процес, що вів до легалізації УГКЦ.

У першій половині 1990-х років значне місце в історіографії поряд із працями К. Панаса і П. Панченка займала перевидана робота Б. Боцюрківа «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989)»[33, с.123-164]. Відмінною рисою його досліджень стало визнання смерті Йосипа Сліпого переломним моментом у житті підпільної УГКЦ, а також неоднозначне ставлення до нового Глави Церкви Мирослава-Івана Любачівського, призначеного у 1985 році Архієпископом і Кардиналом[33, с.146].

Боцюрків також аналізував політичні реформи доби Горбачова, що сприяли змінам у церковній політиці, відзначаючи як звільнення релігійних і політичних в'язнів (1986–1987), так і опір консервативних кіл в УРСР. У своїх роботах він наголошував на ініціативах греко-католицького єпископату, зокрема на заявах Павла Василика про закінчення підпілля та зверненнях до Папи Римського. Ці документи, підписані чотирма єпископами, стали першими офіційними зверненнями ще не легалізованої УГКЦ[33, с.146].

Боцюрків уперше висвітлив роль єпископату у виході Церкви з підпілля, підкресливши їхній вплив на боротьбу за легалізацію. Він також детально розглянув зустріч українських греко-католицьких єпископів із папськими легатами у Москві 1988 року, яка спричинила обурення в РПЦ. Попри всі перешкоди, на думку дослідника, демократизація суспільного життя зробила процес легалізації УГКЦ незворотним[33, с.148].

Аналізуючи дослідження української наукової еміграції, варто згадати працю греко-католицького єпископа в Римі І. Хоми «Другий період каторги Патріарха Йосифа» (1993) [96]. У ній автор досліджує події червня – вересня 1991 року, коли в приміщенні Генеральної прокуратури в Києві розглядали справи Патріарха Й. Сліпого та єпископів П. Вергуна, М. Чернецького і М. Бутки (див. додаток А). Також він висвітлює процес завершення їхньої реабілітації (див. додаток Б), який відбувся 22 серпня 1992 року і був офіційно оголошений президентом України Л. Кравчуком. Висновок автора про те, що червень 1991 року став початком реабілітації УГКЦ, став важливим орієнтиром для майбутніх дослідників[96, с.115-118].

У середині 1990-х років активний розвиток історичної науки позначився й на вивченні історії УГКЦ. У праці «Між Сходом і Заходом. Нарис з культурнополітичної історії української церкви» (1994)[77] І. Паславський досліджував не лише легалізацію греко-католицької церкви в СРСР, а й соціокультурні трансформації 1980-х років. Він пов'язував зміни на церковній карті з конфліктом світоглядних систем, що спричинив активізацію руху за відновлення легального статусу УГКЦ.

На відміну від поширеної думки про підтримку цього руху широкими верствами населення західних областей УРСР, Паславський наголошував на складності процесу, що розпочався у 1985–1987 роках, і вказував на вплив мислення «*homo sovieticus*». Він зазначав, що за майже 60 років у частини галицького суспільства сформувався негативний стереотип щодо УГКЦ. Це пояснює розбіжності у ставленні до легалізації церкви навіть серед інтелігенції регіону[77, с.19].

Паславський описував це явище як «пострадянський синдром», коли людина втрачає зв'язок із традицією, релігією та європейською духовністю. Він підсумував, що у 1991 році, попри легалізацію УГКЦ, західноукраїнське суспільство зіткнулося з міжконфесійними протиріччями, які відображали протистояння двох культурних і ментальних систем[77, с.20]. Подібні теми, хоч і опосередковано, висвітлював І. Мончак.

Уже у 1988 р. І. Дацько в праці «Папа Іван-Павло II і Українська Католицька Церква» наголошував на ролі понтифіка у вирішенні питання українського грекокатолицизму. Папа, знайомий із радянською антицерковною політикою, намагався через міжнародні структури вплинути на лібералізацію релігійних процесів у СРСР. Він брав участь у роботі «Віденської Конференції» та «Центрального Комітету Українців Католиків», куди греко-католицький єпископат і активісти Галичини надсилали заяви з проханням про підтримку легалізації УГКЦ[50, с.15].

Також, привертає увагу колективна праця «Історія релігії в Україні: Навчальний посібник»[103], в якій автори стверджують, що вихід питання греко-католицької церкви на міжнародний рівень у другій половині 1980-х років не тільки активізував громадськість у відстоюванні права на свободу віросповідання, але й дав поштовх до відкритої діяльності ієрархії УГКЦ. Вчені підкреслюють, що основною заслугою ієрархії було два ключові аспекти: численні звернення до Президії Верховної Ради СРСР та до Папи Римського Івана-Павла II з проханням захистити інтереси церкви[103, с.614].

У 1990-х рр. вітчизняні історики приділяли увагу регіональним аспектам легалізації УГКЦ, висвітлюючи суспільні настрої в західних областях України. Так, у 1996 р. Інститут народознавства НАН України видав працю «Сколівщина»[89], присвячену історії цього регіону. У розділах про радянську добу аналізувалося становище греко-католицької церкви, зокрема зародження руху за її легалізацію. Автори підкреслювали патріотизм місцевого населення, яке наприкінці 1980-х підтримувало духовне й національне відродження. Як зазначається в праці: «Переважна більшість молоді ставала патріотами України, а не московського СРСР» [89, с.105]. Підпільна церква відігравала важливу роль, ведучи просвітницьку діяльність, яка сприяла відродженню національної свідомості.

Серед дослідників, які зробили значний внесок у вивчення процесів легалізації Української греко-католицької церкви, слід виділити Степана Кобуту. Його наукові праці стали важливим джерелом для розуміння

політичних, соціальних і релігійних аспектів цього процесу в період із кінця 1980-х до початку 1990-х років.

Однією з ключових робіт С.Кобути є стаття «Політичні аспекти легалізації Української греко-католицької церкви (1987–1991 рр.)» [63]. У ній автор висвітлює взаємовідносини між УГКЦ і радянською владою, аналізує причини та обставини, що вплинули на рішення про легалізацію церкви. Основна увага приділяється аналізу політичних викликів, які супроводжували цей процес, зокрема протидії з боку радянських структур, участі Ватикану та міжнародної спільноти в боротьбі за відновлення прав УГКЦ[63, с.23-28].

На початку 2000-х рр., із розвитком української історичної науки та формуванням нового напрямку, який Я. Калакура назвав «науковою історією України», вивчення церковної історії, зокрема Українського греко-католицизму у ХХ ст., набуло конструктивнішого характеру. З'явилися ґрунтовні дослідження, присвячені становищу УГКЦ у радянський період та державно-церковним відносинам у СРСР. Ці праці охоплювали як загальні, так і тематичні аспекти, зокрема питання легалізації УГКЦ. Рух за вихід церкви з підпілля здебільшого розглядали у контексті суспільно-політичних змін другої половини 1980-х рр. Серед дослідників варто відзначити роботи О. Бажана та Ю. Данилюка[30], В. Марчука[70], Ю. Недужка[116] та С. Стоцького[91].

О. Бажан та Ю. Данилюк у монографії «Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.)»[30] розглядають рух за легалізацію УГКЦ як важливу частину українського опору радянській системі 1980-х рр. Одним із факторів, що сприяли цьому процесу, був міжнародний вплив, зокрема обговорення ситуації УГКЦ на конференціях і Другий Ватиканський Собор. Вони зазначають, що у 1982 р. проблема УГКЦ стала більш актуальною, а рух за легалізацію розпочався з листа єпископів до Папи Івана-Павла II у 1987 р. та відновлення Комітету захисту церкви[30, с.267-271].

Дослідники описують організацію «Ініціативної групи захисту прав віруючих і церкви», яка розробила документи для легалізації УГКЦ, але її активісти були арештовані. Вони підкреслюють, що у 1988 р. почалася петиційна кампанія, а 1989 р. – масові богослужіння і демонстрації, зокрема велике віче у Львові та протест у Москві, який отримав підтримку міжнародної спільноти[30, с.272-274].

У монографії виділяють кілька етапів легалізації УГКЦ, зокрема завдяки внутрішній консолідації, міжнародній підтримці, реформам М. Горбачова і активності української еліти. В результаті 1 грудня 1989 р. було офіційно оголошено про легалізацію греко-католицьких громад[30, с.274].

У монографії В. Пащенко «Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів)» (2002)[78] детально розглядається боротьба за легалізацію УГКЦ. Він вважає, що релігійне відродження в 1980-х рр. було важливою справою для тих, хто його підтримував. На заході УРСР розпочалась хвиля протестів, яка здобула міжнародну підтримку і вказувала на невдачу радянського плюралізму[78, с.442].

Пащенко також стверджує, що рух за легалізацію УГКЦ почався ще в середині 1970-х рр., з утворенням Української Гельсінської Групи у 1976 р., яка почала обговорювати ситуацію з правами свободи совісті в СРСР. Він також вважає, що в УРСР існував єдиний рух за легалізацію УГКЦ, який включав різні організації. Особливу роль відігравала нова генерація «катакомбних» вірян, які створили потужний спротив державній владі, що призвело до посилення ідеологічної боротьби з боку уряду в 1970-х рр. Причиною конфронтації також міг бути лист Папи Івана-Павла II до Патріарха Йосипа Сліпого від 1979 р. з закликом до святкування 1000-ліття хрещення Русі-України (див. додаток В) [78, с.331].

Подібну точку зору висловлює Ю. Недужко в дисертації «Діяльність української діаспори по відзначенню тисячоліття хрещення Русі-України (кін. 70-х – 80-ті роки ХХ ст.)» (2002) [116]. Однак він зазначає, що надмірна підтримка греко-католицького підпілля з боку української еміграції під час

святкування ювілею змусила радянський уряд вжити «запобіжних» заходів. Історик підкреслює, що в рамках ювілейних заходів українська діаспора організувала активну протидію святкуванням, організованим РПЦ та російськими націоналістами, трактуючи їх як спробу «фальсифікації української історії» та «привласнення ювілею українського народу» [116, с.17].

В. Пащенко стверджує, що активізація репресій проти греко-католицького підпілля в середині 1970-х рр. була спробою радянської влади силовим способом вирішити «греко-католицьке питання». Він підкреслює, що навіть молодь на заході України підтримувала «уніатизм» і поширювала ці ідеї в інших регіонах. Репресії не призвели до залякування, а навіть активізували спротив. Дослідник також описує діяльність підпільних священиків, які діяли на Тернопільщині [78, с. 342, 349, 359].

У контексті легалізації УГКЦ Пащенко зазначає роль «Ініціативної групи», що в 1987 р. почала координувати рух за повернення церкви легального статусу. Він вказує на значущість її звернення до М. Горбачова, що стало поштовхом до нових етапів боротьби [78, с.452].

Пащенко також аналізує зустріч М. Горбачова з Папою Іваном-Павлом ІІ у 1989 р., що вплинула на подальші кроки щодо легалізації УГКЦ. Зокрема, вчений акцентує на зверненні «Комітету захисту УГКЦ» до урядів з вимогою реєстрації греко-католицьких громад, на що уряд відреагував у листопаді того ж року. У грудні 1989 р. радянська влада визнала легальність УГКЦ [78, с.502].

Пащенко вважає, що з 1987 р. рух за легалізацію набув організованого характеру і завершився визнанням церкви. Його робота вирізняється комплексним підходом до вивчення процесу легалізації, де він акцентує, що це був єдиний рух, який відстоював ідентичність УГКЦ у боротьбі проти тоталітарного режиму [78, с.588].

У 2003 р. Я. Стоцький опублікував важливе дослідження з історії УГКЦ, охоплюючи період 1946–1989 рр – «Українська Греко-Католицька

Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946 – 1989 рр.)»[108]. Він зосередився на механізмах відродження церкви в УРСР і шляху до її легалізації. Точку відліку руху за легалізацію Стоцький визначив заява єпископів Павла Василика та Івана Семедія в серпні 1987 р., коли вони офіційно оголосили про вихід з підпілля. Вченим зазначено, що в цьому році вони також звернулися до Папи Івана-Павла II за підтримкою[108, с.29].

Стоцький відзначав, що керівництво УРСР вже усвідомлювало неминучість легалізації УГКЦ, посилаючись на виступ Л. Кравчука у 1982 р., де він передбачав хід подій. Він пояснив, чому рух за легалізацію активізувався саме в середині 1980-х рр., коли були звільнені політичні та релігійні в'язні[91, с.299].

Історик надає великого значення листу «Ініціативної групи» від 4 серпня 1987 р., що, на його думку, призвів до нового етапу боротьби. До авторів цього звернення він додає нові імена, зокрема владика Павла Василика та священників Миколу і Григорія Сімкайлів, Івана та Тараса Сеньківих[91, с.299].

Стоцький також аналізує опір РПЦ легалізації УГКЦ, зокрема постанови Помісного собору 1988 р., але зазначає, що «перебудова» та «гласність» призвели до визнання УГКЦ радянською владою 20 листопада 1989 р.[108, с.29-30]

Дослідник описує поїздки делегацій УГКЦ до Москви у 1988–1989 рр., а також вказує на важливі події, як перехід православного священника Ярослава Чухнія до УГКЦ, що спричинило загострення протистояння між конфесіями і підкреслило неможливість зупинити процес лібералізації церковного життя в СРСР. 20 листопада 1989 р. Рада у справах релігії оголосила про права греко-католиків на рівні з іншими релігійними об'єднаннями в УРСР.

До досліджень, що стосуються легалізації Української греко-католицької церкви, можна віднести роботу архієпископа УАПЦ І. Ісіченка «Історія Христової Церкви в Україні» (2003)[55]. Вона не зосереджена на

деталях виходу церкви з підпілля, а радше аналізує явища, що сприяли цьому процесу. Основні ідеї вченого можна підсумувати таким чином: 1) активізація греко-католицького духовенства в період перебудови була частиною глобальних суспільних змін, які було вже неможливо зупинити (наприклад, масові мітинги і паломництва до святих місць); 2) підтримка Папи Івана-Павла II надала міжнародний вимір питання легалізації УГКЦ, зокрема через заяву Кардинала А. Казаролі 10 червня 1988 р. у Москві та його зустріч з єпископами УГКЦ; 3) голодування греко-католиків на Арбаті стало значущою проблемою не лише для республіки, а й для міжнародної спільноти; 4) участь церкви в святкуванні 1000-ліття хрещення Київської Русі підкреслила важливість цієї конфесії в суспільстві[91, с.300-301].

У першій половині 2000-х рр. з'явилися дисертації, які досліджували рух за легалізацію УГКЦ, зокрема його роль у суспільних процесах 1980-х. Однією з таких робіт є дисертація Ю. Недужка «Діяльність української діаспори по відзначенню тисячоліття хрещення Русі-України» (2002)[116]. Автор звернув увагу на участь еміграції в процесі легалізації УГКЦ в Радянському Союзі, зокрема під час святкування 1000-ліття Хрещення Київської Русі. Він підкреслив, що еміграція прагнула консолідувати українців за кордоном, підвищити національну самосвідомість і боротися за свободу совісті та легалізацію УГКЦ в УРСР. Недужко також зазначав, що проукраїнські рухи існували в Західній Європі, зокрема в університетах та академіях, і що радянська влада не мала чіткого плану боротьби з еміграцією. Він описав дві основні стратегії: внутрішню (масована пропаганда і заходи з придушення релігійних проявів) і зовнішню (поширення пропаганди за кордоном через Держтелерадіо і спецслужби). Недужко вважав, що участь еміграції стала важливим фактором у легалізації УГКЦ наприкінці 1980-х рр. [116, с.13-19]

У вивченні процесу легалізації УГКЦ на особливу увагу заслуговують роботи Ю. Каганова[58], О. Волинця, Н. Гетьманчука та Л. Ржиського[44]. Вчені підкреслюють роль міжнародних релігійних та політичних структур,

зокрема Апостольської Столиці, у вирішенні цього питання. Важливим моментом стало поглиблення конфлікту між Апостольською Столицею та СРСР після Першого Звичайного Синоду греко-католицьких єпископів у Римі в 1980 р., де було проголошено недійсність Львівського псевдособору 1946 р. Важливими аспектами були: дозвіл Папи Івана-Павла II на проведення Синоду, його підтримка резолюції та відхилення скарги РПЦ. Така позиція Ватикану була сміливою, враховуючи політичну ситуацію того часу[44, с. 52; 206, с. 195 – 206; 207].

Тема легалізації Української греко-католицької церкви набирає популярності в наукових колах, зокрема через протистояння між українським і російським церковними просторами, що відображає концепція «руського міра». Це підвищує актуальність досліджень історії українського греко-католицизму, яку активно вивчає і сама церква. Вчені все більше звертаються до процесу виходу УГКЦ з підпілля, аналізуючи його в контексті суспільно-політичних процесів кінця 1980-х – початку 1990-х рр. В. В'ятрович назвав цей період «наростанням тріумфу українського націонал-демократичного руху», до складу якого входила й боротьба за легалізацію церкви. Події 1980-х рр. активізували національний рух за свободу совісті та віровизнання, роблячи його ефективним і безкомпромісним[45, с.286-287].

У колективній монографії «Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави» (2012)[80] вчені показали ефективність боротьби греко-католицької церкви за самовизначення в умовах радянського режиму, запропонувавши періодизацію цього процесу. Перший етап (1946–1963 рр.) пов'язаний з Львівським псевдособором та звільненням Патріарха Й. Сліпого[80, с. 49-50]. Другий (1963–1989 рр.) охоплює період боротьби, очолюваної Й. Сліпим та І.-М. Любачівським, що призвела до рішення про легалізацію УГКЦ у 1989 р. Вчені зазначили важливу роль Й. Сліпого в розквіті УГКЦ в еміграції, а також участь І.-М. Любачівського в святкуванні 1000-ліття Хрещення Русі, що підтвердило легітимність церкви[80, с. 51].

Історики стверджують, що вплив української еміграції був вирішальним у поверненні свободи греко-католикам і їхній легалізації в 1989 р. Зокрема, важливою подією стала акція голодування, організована українськими греко-католиками в Москві в 1989 р. Серед ініціаторів були єпископи та священники, які привернули увагу до цього питання. В монографії також підкреслено підтримку легалізації УГКЦ з боку Папи Івана-Павла II, який визнав українських грекокатолицьких єпископів 16 січня 1991 р. Усі ці події відбувалися на тлі суспільно-політичних змін, що відзначалися критикою з боку радянського керівництва, але процес легалізації УГКЦ став неминучим[80, с. 61].

В. Субботін у своїй праці «Передумови легалізації греко-католицької церкви в УРСР на зламі 80-90-х років XX століття» (2013)[93] розглядає офіційну та фактичну легалізацію УГКЦ. Він вказує, що церква «самолегалізувалася» восени 1989 року, а офіційно вийшла з підпілля під час візиту М. Горбачова до Ватикану[93, с. 652]. Вчений виділяє п'ять ключових факторів, які сприяли відродженню УГКЦ: перенесення осідку до Риму, вірність священників і мирян, стійкість до атеїстичної пропаганди, ослаблення тиску в 1980-х роках, і підтримка Папи Івана-Павла II. З 1985 року населення західних областей почало відкрито підтримувати легалізацію церкви[93, с. 644].

Субботін також аналізує діяльність Комітету захисту УГКЦ у праці «Комітет захисту ЦГКЦ: особливості створення, основні напрямки діяльності (1987 – 1989 рр.)», який він характеризує як орган, що очолив боротьбу віруючих проти державного апарату і РПЦ[92, с. 68].

За його словами, це був тандем церковно-релігійного руху та дисидентів, що розцінювалося владою як політична організація. Вчений також стверджує, що тиск на УГКЦ був провокацією, яка активізувала боротьбу за легалізацію церкви, зокрема після Собору Православної Церкви у Львові в 1986 році[92, с. 69].

Сучасні історики також вказують на те, що легалізація Української греко-католицької церкви в УРСР була неминучою, зокрема через події в Чехословаччині. Т. Бублик у своїй праці «Діяльність патріарха Йосифа Сліпого щодо легалізації УГКЦ у світлі радянських документів (1960 – 1980-ті роки)»[36] зазначає, що легалізація УГКЦ в Чехословаччині в 1968 році призвела до посилення опозиційних настроїв у греко-католицькому підпіллі Галичини. Він також описує діяльність митрополита Філарета, який намагався зупинити ці тенденції в західних областях УРСР, пропонуючи більш активно боротися з «рештками унії» та підтримувати православ'я[34, с. 154].

Історик також акцентує увагу на тому, як смерть Йосифа Сліпого в 1984 році стала приводом для антирадянської кампанії, що сприяла легалізації УГКЦ. Він досліджує й роль мирян, які у 1982 році створили Комітет захисту Української Католицької Церкви, який взяв на себе відповідальність за боротьбу за легалізацію церкви. Бублик також підкреслює важливість масових молитовних заходів, що сприяли підтримці цього руху, а також виділяє роль українських дисидентів та греко-католицьких єпископів у цьому процесі[36, с. 156].

Загалом, наукові роботи Т. Бублика «Відродження УГКЦ (1988 – 1991): проблематика міжконфесійних протистоянь»[34], «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: На прикладі діяльності комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)»[38], «Еволюція стосунків греко-католиків з радянською владою (1985 – 1989)» [37] та ін., демонструють, як внутрішні процеси в підпіллі та зовнішні чинники впливали на легалізацію УГКЦ в УРСР.

У новітній вітчизняній історіографії питання легалізації Української греко-католицької церкви досліджувалося в дисертаціях. Однією з таких є робота В. Марчука «Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.» (2004)[69], в якій автор аналізує боротьбу за легалізацію УГКЦ через діяльність її нелегальних структур у 1980-х рр. У цьому

контексті він зазначає, що з вересня 1982 р. частина віруючих почала захоплювати закинуті храми і проводити молитовні зустрічі, що стало сміливим протестом проти релігійної політики влади. Марчук підкреслює, що такі дії свідчать про високу релігійність населення та бажання греко-католиків захистити свою віру, що в кінцевому підсумку сприяло активному захопленню православних храмів у 1988–1989 рр. і легалізації церкви[69, с. 14].

З іншого боку, Р. Бойко у своїй роботі «Особливості протидії українських греко-католиків релігійній політиці радянської влади у 1946 – 1989 рр.»[113] також розглядає цей процес, акцентуючи, що після створення ініціативної групи для захисту прав віруючих у 1982 р. питання легалізації УГКЦ стало набувати більш широкого суспільного значення. Бойко вважає, що основною рушійною силою цього процесу були саме миряни, і також відзначає, що їхні зусилля сприяли захопленню православних храмів у 1988–1989 рр. і легалізації церкви[113, с. 17].

Вихід Української греко-католицької церкви з підпілля та процес цього руху деякими сучасними дослідниками розглядається в контексті розвитку українського патріархального руху. У 2009 році вийшов однойменний нарис «Матеріали до історії українського патріархального руху»[71], який важливий для нас тим, що висвітлює відродження греко-католицької церкви. Один з авторів цього видання зазначав: «Після понад сорокарічного руйнування і неволі настав період невтомного відновлення церковної організації УГКЦ: відвойовуються кафедральні храми, створюються нові, відновлюється Синод єпископів, які обирають ієрархів» [71, с. 17]. Це була перша книга в незалежній Україні, яка пропонувала новий погляд греко-католиків на місію церкви після її виходу з підпілля.

Підсумовуючи сучасну вітчизняну історіографію щодо Української греко-католицької церкви в Радянському Союзі, можна зробити такі висновки. Протягом існування СРСР всі державні інститути активно формували відносини між державою та церквою, створивши обмежений

простір, що став своєю резервацією для церкви. Історики, зокрема О. Волинець, М. Гетьманчук, Л. Ржиський[44], зазначали, що цей процес призвів до утворення союзів між державною владою та церковною елітою[44, с. 108]. Наприкінці 1980-х років почався процес змін у суспільно-політичній ситуації, що зрештою призвело до відродження УГКЦ та української національної духовності загалом. Як підкреслюють дослідники, «Рішення про легалізацію УГКЦ стало останнім втручанням Москви в державно-церковні відносини в Україні. З того часу (початок 1990-х) це питання перейшло до компетенції Києва» [44, с. 109].

Отже, історіографія легалізації Української греко-католицької церкви умовно поділяється на дві групи: діаспорна та сучасна українська.

Перша група включає напрацювання діаспорних дослідників, які базували свої роботи переважно на мемуарах, спогадах, а також матеріалах, опублікованих у західній пресі. Їхні дослідження зосереджувалися на висвітленні боротьби УГКЦ за збереження своєї ідентичності в умовах радянської репресивної політики та на її ролі у формуванні національної свідомості українців.

Друга група представлена сучасною українською історіографією, що базується на широкій джерельній базі, включно з архівними документами, радянськими офіційними матеріалами та публікаціями періоду гласності. Українські дослідники аналізують легалізацію УГКЦ як частину суспільно-політичних трансформацій кінця 1980-х років, акцентуючи увагу на ролі мирян, духовенства і міжнародної спільноти у цьому процесі.

Таким чином, дві групи історіографії, доповнюючи одна одну, створюють багатовимірну картину легалізації УГКЦ, її ролі в суспільно-політичному житті України та впливу на релігійний розвиток регіону.

Джерельна база є ключовим елементом будь-якого наукового дослідження, адже саме вона забезпечує об'єктивність та всебічність висвітлення теми. Для дослідження процесу легалізації Української греко-католицької церкви було залучено широке коло джерел, які різняться за своїм

походженням, змістом та інформаційним потенціалом. Джерельну базу цього дослідження можна поділити на три умовні групи: архівні документи; джерела та матеріали, опубліковану збірках документів; мемуари.

Основою для дослідження стали архівні матеріали, оскільки вони дають можливість розкрити ключові аспекти легалізації Української греко-католицької церкви та умов її діяльності в радянський період. Серед таких матеріалів — протоколи засідань радянських органів, документи Служби безпеки України, офіційна переписка, а також внутрішня документація підпільних релігійних громад. Значний внесок у розуміння цієї проблематики зробили документи з електронного архіву Українського визвольного руху та офіційного веб-порталу Державної архівної служби України. Наприклад, документи ГДА СБУ (справи №68069, №372) розкривають деталі арештів духовенства УГКЦ [2],[3] у 1945 році та репресії проти Йосифа Сліпого, зокрема необґрунтовані звинувачення[1] та зусилля з його реабілітації [4]. Документи ЦДАЗУ висвітлюють аспекти діяльності УГКЦ у діаспорі, такі як звернення Йосифа Сліпого до української громади [5] та взаємодія з Ватиканом [7]. Ці джерела дозволяють реконструювати не лише контекст переслідувань, але й організацію підпільних духовних осередків, семінарій та загальний вплив на релігійне й національне відродження України.

До другої групи джерел належать документи, опубліковані у збірках, створених після здобуття Україною незалежності, а також документи, виведені з підпілля. Ці матеріали включають пастирські послання, звернення до органів влади, статті самвидаву, зокрема журналу «Християнський голос»[14], та матеріали радянської і зарубіжної преси. Вони висвітлюють боротьбу за відновлення легального статусу Української греко-католицької церкви, а також відображають міжнародний контекст цих подій. Серед опублікованих джерел виділяються документи Патріаршого собору УГКЦ (1996) [8], «Ліквідація УГКЦ» (документи радянських органів безпеки) [10], а також рішення Синоду Єпископів УГКЦ (1990–1992) [11]. Унікальне значення має збірник самвидаву «Християнський голос», що розкриває

свідчення про діяльність підпільної церкви, її переслідування та спроби зберегти духовну ідентичність.

До третьої групи джерел належать свідчення безпосередніх учасників подій, зокрема священнослужителів і мирян, які брали активну участь у боротьбі за легалізацію Української греко-католицької церкви. Важливими є інтерв'ю, спогади та аудіозаписи, які передають особистий досвід цих людей. Ці матеріали дозволяють оцінити процес відновлення церкви на місцевому рівні через призму особистих переживань і спостережень. Зокрема, значущими є спогади митрополита Ігоря Возняка про голодування на Арбаті в Москві[15], свідчення владики Павла Василика[16], а також інтерв'ю пані Ольги Білої-Фостик[18]. Спогади Івана Геля[19] й Миколи Муратова[17] додають унікальних деталей про події, такі як похід вулицями Львова у вересні 1989 року, що стали знаковими моментами у процесі легалізації УГКЦ.

Таким чином, джерелознавчо-історіографічна база дослідження легалізації Української греко-католицької церкви становить собою різні за походженням джерела та наукові роботи, які висвітлюють цю важливу тему. Джерельна база умовно поділена на три групи: архівні документи, опубліковані матеріали та мемуарна література. Кожна група джерел доповнює одна одну, створюючи цілісну картину процесів, пов'язаних із легалізацією УГКЦ.

Історіографічна база представлена працями діаспорних та вітчизняних дослідників. Роботи діаспорних науковців зосереджуються на відтворенні подій на основі мемуарів і свідчень очевидців а сучасні українські дослідники використовують ширший спектр джерел для глибшого аналізу. Ця різноманітність джерел та історіографічних підходів дозволяє об'єктивно висвітлити складні процеси відновлення діяльності УГКЦ наприкінці ХХ століття.

РОЗДІЛ 2

АКТИВІЗАЦІЯ РУХУ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ЗЛАМІ 80-90-Х РОКІВ ХХ СТ.

Після встановлення радянської влади в західноукраїнських областях для Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) почався один із найважчих періодів її існування. Радянська влада, заснована на тоталітарному режимі, активно впроваджувала атеїстичну ідеологію, що супроводжувалося репресіями проти духовенства та залякуванням вірян. УГКЦ була зображена як «спільниця фашизму» та пов'язана з «українським буржуазним націоналізмом», що не давало їй шансів на виживання в нових політичних умовах. Російська Православна Церква (РПЦ) стала надійною опорою для радянської влади [93, с.643].

Унаслідок репресивних заходів радянської влади УГКЦ формально «припинила своє існування» на псевдособорі у Львові 8–10 березня 1946 року, де було здійснене примусове «возз'єднання» з РПЦ. Усі греко-католицькі єпископи, включно з митрополитом Йосифом Сліпим, були заарештовані (див. додаток Г) та засуджені до тривалих термінів ув'язнення [61, с.60].

24 вересня 1949 року голова Ради у справах РПЦ Г. Карпов у доповідній таємній записці звітував перед членами Політбюро ЦК ВКП(б): «Рада доповідає, що накази Уряду про ліквідацію церковної унії, тобто греко-католицької церкви, виконано. Уніатська церква в п'яти областях УРСР (Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській і Закарпатській), яка була в підпорядкуванні Папи Римського, на серпень місяць цього року ліквідована шляхом її возз'єднання з руською православною церквою». Репресивні органи не приховували, що метою ліквідації УГКЦ було знищити «саму основу... націоналістичних сподівань про соборну Україну» [93, с.644].

Священники УГКЦ опинилися перед вибором: підписати перехід до православ'я і продовжувати пастирську діяльність або відмовитися й стати жертвами репресій [61, с.60].

Більшість духовенства та віруючих УГКЦ, які відмовилися прийняти «возз'єднання» з РПЦ, ніколи не визнали ліквідації своєї церкви, тому незважаючи на репресії греко-католицька церква продовжила своє існування в підпіллі протягом наступних 45 років. Попри всі труднощі, завдяки незламній вірі та відданості священників, єпископів і мирян, УГКЦ вистояла в умовах офіційної ліквідації, зберегла свою організаційну структуру та національно-релігійну самобутність. Вона стала однією з найбільших репресованих християнських спільнот світу та водночас найсильнішим осередком опору тоталітарному режиму в СРСР. Її відновлення вважалося важливим кроком у процесі формування української нації та остаточного розриву з радянським минулим [61, с.60].

Після смерті Йосифа Сталіна у 1953 році та початку часткової лібералізації тоталітарного режиму під час «хрущовської відлиги» 1950-х років греко-католики почали активно домагатися легалізації своєї Церкви, попри негативне ставлення радянської влади до релігії загалом і до греко-католиків зокрема. Влада прагнула маргіналізувати церкву в очах простих людей, а на тлі наукових досягнень – випробування атомної бомби, польоту Гагаріна в космос – подати її як архаїзм і пережиток, що незабаром зникне під натиском прогресу [33, с.125].

Відродження Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття було б неможливим без кількох ключових факторів. По-перше, це перенесення церковного осідку до Рима, що дозволило зберегти ієрархічну структуру УГКЦ. По-друге, відданість «підпільних» священнослужителів в Україні ідеалам Греко-Католицької Церкви. По-третє, стійкість багатьох мирян, які, незважаючи на атеїстичну пропаганду, залишалися вірними УГКЦ і не сприймали Російську Православну Церкву. По-четверте, у 1980-х роках зменшився тиск на греко-

католицьке духовенство, що полегшило їхню діяльність. І, нарешті, підтримка Папи Римського Івана Павла II зіграла важливу роль у процесі відродження[93, с.644].

Варто зазначити, що Компартія мимоволі підштовхувала мешканців Західної України до рішучих дій у боротьбі за відновлення діяльності релігійних громад. Зокрема, 17–19 травня 1986 року, за підтримки місцевої влади, Російська Православна Церква (РПЦ) організувала святкування 40-річчя Львівського церковного собору. У заходах брали участь архієреї українського екзархату РПЦ, включно із сімома учасниками собору 1946 року, а також представники шести автокефальних православних церков із Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Александрії, Антіохії, Грузії та Вірменії. Відбулися урочисті богослужіння і збори у соборі Св. Юра, де митрополит Львівський і Тернопільський Никодим підкреслив історичне значення Львівського собору, захищаючи ліквідацію УГКЦ та критикуючи зусилля Ватикану щодо її відродження в Західній Україні. У підсумковому документі заходу висловлювалась упевненість, що «повернення до унії не буде», оскільки «прийдешнє покоління ніколи не забуде, якою ціною було вистраждане наше єднання» [41, с.215].

Визнання Львівського собору неканонічним загрожувало серйозними матеріальними втратами для православних. Екзарх України, митрополит Філарет, неодноразово висловлював своє негативне ставлення до унії, вважаючи її не лише теологічною проблемою, а й «як явище чуже українському народові». Митрополит також наполягав на законності рішень Львівського собору 1946 року, підкреслюючи, що його підтримали 993 з 1267 греко-католицьких священників [31, с.5].

Ще одним провокаційним фактором було неналежне використання храмів у деяких населених пунктах. Наприклад, у Тернопільській області з 349 храмів, знятих з реєстрації, 215 використовували для соціально-культурних і господарських потреб (з них у 120 розміщували музеї та виставки). 36 будівель були в аварійному стані, 24 зруйновано, а 63, раніше

перетворені на склади, перебудовували для інших цілей (див. додаток Д). Із 311 римо-католицьких костелів було освоєно 205. Так, «наявність неосвоєних, пустуючих, напівзакинутих культових споруд в населених пунктах області, – за словами партчиновників, – викликало скарги зі сторони віруючих, їх звернення у вищестоящі інстанції з проханням дозволити відремонтувати приміщення за рахунок коштів людей» (див. додаток Е) [93, с.648].

Підвищення релігійності серед населення західних областей УРСР відбувалося на тлі зниження інтенсивності атеїстичної пропаганди, особливо з 1980-х років, що стало однією з важливих передумов для легалізації УГКЦ у 1989 році [93, с.649].

Розглядаючи фактори, що сприяли відродженню офіційної діяльності УГКЦ в УРСР, варто згадати про розбіжності та суперечності серед духовенства катакомбної Церкви в Україні та діаспорі. По-перше, суперечки виникали через обрядову орієнтацію Церкви: між так званими «латинниками» (переважно василіанами) та «восточниками» (студитами та редемптористами). Перші зберігали західні богослужбові практики, тоді як другі прагнули повернутися до східної традиції [41, с.129].

По-друге, існували конфлікти щодо ступеня автономії УГКЦ від Ватикану. Намір митрополита Йосифа Сліпого прийняти патріарший титул, незважаючи на відмову Папи в 1965 році, став причиною поділу між прихильниками та противниками цієї ідеї.

По-третє, існували різні погляди щодо ставлення до священників, які свого часу перейшли до православ'я, але пізніше прагнули повернутися до УГКЦ. Більшість духовенства з розумінням поставилася до таких священників, визнаючи, що їхні вчинки могли бути зумовлені страхом перед репресіями або бажанням захистити рідних. Однак залишалось питання щодо форми покаяння: редемптористи допускали приватне покаяння, тоді як василіани вимагали публічного зречення православ'я.

По-четверте, різноголосся стосувалося тактики виходу УГКЦ з підпілля. Старше покоління священників покладалося на підтримку Ватикану і уникало активних дій, тоді як молоді підтримували активну політичну участь та масові релігійні зібрання [93, с.651].

Оцінюючи релігійну ситуацію, що склалася в Західній Україні в другій половині 1980-х років, зокрема в Галичині, голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР М. Колісник зазначав: «Тут не лише справа в залишеній від минулого складній релігійній спадщині, а і в тому, що ця спадщина розвивається, трансформується якісно і суттєво позначається на релігійному житті в масштабах всієї республіки» [43, с.80].

Здавалося, що на початку свого правління новий генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов не мав наміру змінювати курс релігійної політики своїх попередників, продовжуючи ідеологічну боротьбу з «пережитками капіталізму». Однак з 1987 року, на фоні підготовки до святкування 1000-ліття Хрещення Русі, він почав акцентувати увагу на позитивній ролі християнства в становленні державності Київської Русі. У радянській пресі з'являлися публікації, які прагнули об'єктивно висвітлювати релігійні аспекти життя в СРСР. Крім того, Чорнобильська катастрофа 26 квітня 1986 року мала не тільки фізичні наслідки, а й глибокий духовно-психологічний вплив. Серед людей поширювались апокаліптичні настрої, зростало невдоволення владою та посилювались антирадянські настрої [61, с.60].

Незважаючи на «горбачовську перебудову», в другій половині 1980-х років Україна залишалася під контролем старої «брежнєвської» номенклатури, очолюваної Володимиром Щербицьким. Республіканська партійна верхівка активно блокувала демократичні зміни, які пропонувала Москва. Михайло Горбачов, зі свого боку, не наполягав на впровадженні «плюралізму» та «нового мислення» в УРСР задля збереження політичної стабільності в «найбільшій неросійській республіці СРСР», яка мала особливе значення на релігійній карті Союзу. Станом на 1 січня 1988 року, в

Західній Україні діяло 2 141 релігійна громада, що становило 38% від загальної кількості громад в УРСР. Зокрема, із 6 794 парафій РПЦ у СРСР, 1 823 (27% у всесоюзному масштабі та 46% в українському) були зареєстровані саме в західних регіонах України [61, с.60].

Попри офіційні заяви, що в Галичині зникають останні «уламки уніатизму», у документах під грифом «для службового користування» та «таємно» згадувалося про активізацію незаконної діяльності прихильників відродження Уніатської церкви. У постанові Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР від 20 серпня 1968 року йшлося про активну діяльність греко-католицьких священників з «обробки віруючих», тобто священники залучали вірян до підпільних богослужінь і готували кадри духовенства. У Львівській і Тернопільській областях під їхнім впливом перебувало понад 150 населених пунктів. Вагому роль у цій діяльності відігравали монахи та черниці з ліквідованих греко-католицьких монастирів. Радянська влада вважала, що «розпалюючи релігійний фанатизм, уніати проповідували ідеї українського націоналізму, навіювали віруючим думки про особливу національну місію української католицької церкви східного обряду» [43, с.80].

Рада у справах релігій при союзному уряді доручила уповноваженим у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Закарпатській областях розробити конкретні заходи для припинення «підривної діяльності уніатів», посилити контроль за священнослужителями, особливо тими, хто раніше був пов'язаний із Греко-Католицькою церквою та підпіллям ОУН. Рада наполягала на рішучому неприйнятті будь-яких спроб відновлення греко-католицької церкви, оскільки вважала, що цей рух має політичний характер і пов'язаний із впливом імперіалістичних кіл та Ватикану [44, с.18].

Незважаючи на постійні репресії з боку радянської влади, катакомбна Церква змогла зберегти свою ієрархічну структуру. Віряни, які вважали себе як греко-католики, отримували духовну підтримку від підпільних священників. В умовах підпілля вдалося організувати діяльність так званих

семінарій, а монахи та монахині продовжували вести чернече життя. Для уникнення уваги КДБ і міліції всі важливі обряди проводилися в період великих радянських свят.

Українські греко-католики отримували значну підтримку від своїх співвітчизників за кордоном, зокрема від патріархів Йосифа Сліпого та Мирослава Івана Любачівського, а також від Папи Римського, зокрема Івана Павла II. Щодо питання свободи совісті, на радянське керівництво чинили тиск політики, правозахисники та громадські діячі з Заходу, особливо після підписання СРСР Гельсінського акта про права людини 1 серпня 1975 року. Навіть радянські дисиденти, хоча й далекі від релігійних питань, активно виступали на захист свободи совісті і вимагали визнання прав греко-католиків. Ці фактори вселяли надію на те, що питання легалізації УГКЦ буде вирішене в майбутньому [61, с.60].

Рух греко-католиків за відновлення УГКЦ не припинявся після Львівського собору 1946 року, а після проголошення Михайлом Горбачовим курсу на демократизацію, гласність і плюралізм на фоні соціально-економічної кризи в СРСР цей рух значно активізувався. Це створило умови для посилення опору греко-католиків радянській релігійній політиці [43, с.81].

Відродження УГКЦ набуло реальних перспектив завдяки існуванню підпільної церковної структури та зростанню релігійної активності в західних областях України. За свідченнями Верховного архієпископа і кардинала Мирослава-Івана Любачівського, підпільна церква включала 10 єпископів, близько тисячі священників, понад тисячу монахів і монахинь, а також об'єднувала 4,5 мільйона вірян. Радянські органи наводили інші цифри: на середину 1988 року у Львівській області було 147 священників, 254 монахи і монахині; в Івано-Франківській області – 45 священників, 73 монахи і близько 15 тисяч вірян; у Тернопільській – 17 священників, 38 монахів і 2-3 тисячі вірян; у Закарпатській – 50 священників, 20 монахів і 15-20 тисяч вірян. Розбіжності в даних щодо кількості греко-католицьких громад можна

пояснити тим, що радянські органи намагалися показати УГКЦ як таку, що «вимирає» і «самоліквідується», занижуючи її чисельність [113, с.14].

Протягом усіх років переслідувань з боку радянської влади, підпільна УГКЦ демонструвала неабияку стійкість, тоді як радянська влада, попри свої зусилля, не змогла подолати так звані «залишки греко-католицизму». Ні активні, ні «пасивні» методи боротьби з підпільною діяльністю греко-католиків не досягали бажаних для влади результатів. Зусилля системи з викорінення релігійності у західних областях УРСР, включно із закриттям церков УГКЦ та їх перетворенням на господарські споруди, а також насадженням атеїзму, який вважали незворотним. Спротив політиці влади з боку прихильників забороненої церкви жорстоко придушувався за допомогою арештів (див. додаток Ж), ув'язнень і направлення до психіатричних закладів [113, с.15].

Попри реформи, запроваджені Горбачовим, суттєвих змін у партійно-державній політиці щодо релігії та церкви не відбулося. Оновлена програма КПРС, прийнята на XXVII з'їзді партії в 1986 році, знову акцентувала на необхідності «подолання релігії». У рамках ідеологічної кампанії, пов'язаної з ювілеєм Хрещення Русі, радянська влада прагнула мінімізувати його вплив на населення, не допустити відродження релігійного життя, зокрема руху за легалізацію УГКЦ, а також використати урочистості для покращення міжнародного іміджу СРСР та УРСР.

Важливу роль у піднесенні руху греко-католиків відіграло повернення з таборів духовенства під проводом єпископа В. Величковського. Події в Чехословаччині, де греко-католики скористалися процесом демократизації для відновлення своєї церкви, також вплинули на українських вірних [43, с.81].

Звільнення Й. Сліпого із заслання (див. додаток И) та його повернення до Риму, яке було здійснене М. Хрущовим з метою покращення зв'язків СРСР із західними державами, виявилось помилкою для влади. Вони сподівалися, що, повернувшись до Риму, Й. Сліпий поступово відійде від

активної діяльності та чекає на свою смерть, але ситуація розвивалася інакше. У своїх публічних виступах, пастирських посланнях та листах він відкрито говорив про релігійні переслідування в СРСР. Відвідавши десятки країн, де проживає українська діаспора, зокрема в Америці, Канаді, Бразилії, Австралії та країнах Європи, він здобув підтримку для катакомбної церкви [36, с.155].

Українська діаспора активно долучалася до поширення інформації про переслідування Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) у Радянському Союзі. Зокрема, у листопаді-грудні 1969 року в Чикаго вийшов спеціальний випуск місячника «Мирянин» (на правах рукопису), присвячений 25-річчю тернистого шляху Української Католицької Церкви (див. додаток К). У статті висвітлювалися факти арештів священників, репресій проти мирян і примусового злиття УГКЦ із Російською Православною Церквою. Видання закликала міжнародну спільноту не залишатися осторонь цих подій, нагадуючи про необхідність підтримки релігійної свободи та прав українських вірян. Подібні публікації мали значний резонанс, формуючи обізнаність про становище УГКЦ за кордоном та сприяючи підтримці української спільноти на міжнародній арені.

У 1968 році кардинал Й. Сліпий направив ультиматум до Президії Верховної Ради УРСР з вимогою відновити Греко-католицьку церкву та реабілітувати незаконно засуджене духовенство. У вересні 1982 року Й. Тереля ініціював створення «Ініціативної групи з захисту прав віруючих та Церкви». Ці дії, що свідчили про активізацію греко-католицького підпілля, не залишилися непоміченими радянською владою [43, с.81].

Однак у цей період, особливо після впровадження політики «гласності» в СРСР, питання підпільного існування УГКЦ стало широко відоме за кордоном. Зарубіжні релігійні центри розгорнули активну пропагандистську кампанію на підтримку українських греко-католиків через західні ЗМІ. В одному з оглядів закордонних ЗМІ та радіопередач, що надходили до ЦК КПУ, зазначалося, що наприкінці 1987 року «ватиканські

кола зайняли явно антирадянську позицію, закликаючи Радянський Союз поважати релігійну свободу та легалізувати УГКЦ» [113, с.81].

Отже, з розвитком перебудови, посиленням гласності та критики сталінізму й брежнєвського «застою», визнання нецивілізованості попередньої моделі державно-церковних відносин стало неминучим. У цей період загострився давній православно-католицький конфлікт, що був пов'язаний з одночасним відродженням українського православ'я та греко-католицизму.

У контексті проголошення демократичних гасел в рамках «нової політики перебудови», оголошеної М. Горбачовим, греко-католики більше не хотіли терпіти несправедливість влади і підкорятися цій системі. Наприкінці 1980-х греко-католики вирішили активізувати боротьбу за свої громадянські права [60, с.61].

У 1986 році розпочинається процес звільнення дисидентів та політв'язнів, серед яких були В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель, Степан Хмара, Михайло Горинь. Вони активно, а головне професійно, включаються в боротьбу за легалізацію церкви. Вкінці 1987 року для координації дій було створено Комітет захисту Української католицької церкви (головою комітету обрано Івана Гея - колишнього політв'язня). Комітет можна вважати правонаступником «Ініціативної групи для захисту прав віруючих і Церкви» - це українська релігійна правозахисна організація заснована ще в 1982 році керована Йосифом Терелею та Василем Кобриним [60, с.61].

До складу Комітету входили представники духовенства, серед яких студит о. Герман Будзінський, редемпторист о. Михайло Волошин, василіянин о. Михайло Гаврилів, о. Петро Зеленох, редемпторист о. Микола Куць, владика Іван Маргітич, а також миряни Ольга Горинь, Василь Кобрин, Зиновій Красівський, Стефанія Січко, Степан Хмара та інші. У своїй програмі керівники Комітету підкреслювали, що організація «діє в структурі Церкви і його діяльність не суперечить церковним догмам чи законам». Їхньою основною метою була легалізація УГКЦ. Щоб досягти цього, вони

планували «пробудити» українське суспільство і максимально висвітлювати проблеми греко-католиків перед перед радянською владою, а також міжнародною спільнотою [87, с.15].

Феномен «грушівського дива» – зображення Богородиці, що з'явилося 26 квітня 1987 року на закинутій греко-католицькій каплиці в селі Грушів Дрогобицького району Львівської області, – став поштовхом для релігійного руху в регіоні. Це явище привернуло увагу тисяч паломників [117, с.363].

Частина греко-католицького підпілля, очолювана єпископом Павлом Василюком вирішила діяти. 4 серпня 1987 року вони оприлюднили офіційну заяву до Папи Римського та генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова, в якій оголосили про вихід з підпілля групи священників (23 особи) і вірних під керівництвом владики Павла Василика, прямо заявивши: «...Уважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі...» (див. додаток Л) [9].

Це стало першим підтвердженням того, що греко-католики в Україні починають виходити з підпілля. На той час голова «Центрального комітету українських католиків» Йосип Тереля, а згодом і Іван Гель, доклали зусиль, щоб передати копію цієї заяви до Президії Верховної Ради СРСР. Однак жодної відповіді ані з Ватикану, ані з Москви не надійшло [113, с.16].

Комітет розпочав мобілізацію населення, використовуючи перевірений спосіб – збір підписів під заявою на підтримку офіційного визнання УГКЦ (див. додаток М). І. Гель передавав ці підписи до найвищих органів СРСР та міжнародних організацій західних країн, а також до міжнародних організацій західних країн, щоб показати, що перебудова, розпочата в 1985 році, не забезпечує греко-католикам права на свободу віросповідання. За 1988–1989 роки було зібрано близько 120 тисяч підписів [61, с.61].

Ця форма боротьби за легалізацію виявилася дуже ефективною, адже кожний, хто ставив власноручний підпис на підтримку церкви в умовах атеїстичного режиму, підтверджував свою громадянську позицію та здійснював подвиг.

До кінця 1987 року вже було подано близько півсотні заяв на реєстрацію українських католицьких громад із 17 населених пунктів. В одному з таких звернень греко-католиків села Боржавське Виноградівського району Закарпатської області до Голови Президії Верховної Ради СРСР А. Громика йшлося: «...ми, як більшість села, існуємо, католицьку віру в наших серцях ліквідувати не можна, а такі казки, як самоліквідація і саморозпуск, вважаємо грубою видумкою...» [117, с.362].

Протягом усього періоду підпілля богослужіння проводилися таємно в приватних будинках, але в 1987-1988 роках вони поступово почали переміщатися на вулиці. Спочатку віряни насмілилися робити це в селах. Одним із таких місць стала садиба священника Йосафата Лесіва в селі Церківна на Івано-Франківщині. «Тут була така дуже добра сприятлива атмосфера релігійно-патріотична і тут в отцевій хаті відбувалися богослуження в каплиці. Ну вже десь кінець 1987-1988 р. вже настільки людей багато прибувало на богослуження, що вже в каплиці не вміщалися, а отець сказав так: «Та яка різниця, що висіти за одну ногу, а що за дві, та вже як молимося, то молимося». Розпорядилися, щоб винесли ікону, повісили на ту яблуню, облаштували престіл, зразу все накрили, і все, і отець тут правили службу божу. Звичайно у селі стояли чати що якби якась була небезпека, десь наближалися там міліція, то зразу давали знати» [122].

Тобто 1987-1988 рр. – це рік, коли люди починали втрачати певний страх і вже не збиралися на літургії у закритих приміщеннях, не по двоє-трьох, чи десять людей було на літургії, а починали виходити на вулицю, біля храму служити. Місцями для богослужінь ставали цвинтарі та колишні греко-католицькі храми, які раніше були націоналізовані, або передані православним.

Проведення «відкритих» богослужінь у містах та селах стало одним із найефективніших методів боротьби. Спочатку такі богослужіння збирали невеликі групи вірян, але з часом перетворилися на багатотисячні акції. Наприклад, близько 10 тисяч вірян зібрало у липні 1988 року святкування

1000-ліття Хрещення у селі Грушеві, а в селі Зарваниці пройшла ще одна масштабна подія(див. додаток Н) під проводом владики Павла Василика та його учнів і помічників – о. Володимира Війтишина, о. Йосифа Мороза, о. Івана Сеньківа, о. Тараса Сеньківа, о. Григорія Сімкайла, о. Миколи Сімкайла та інших. Також 17 липня 1988 року на Волівеччині встановили Хрест Тисячоліття за присутності 9 тисяч людей. У 1989 році у Львові відбулося спільне богослужіння на честь 175-річчя Т. Шевченка біля пам'ятника Івану Федорову, яке звершили православний священник о. Михайло Нискогуз і о. Михайло Волошин - греко-католицький священник. А також, 6 серпня 1989 року відбулося ушанування пам'яті о. Маркіяна Шашкевича у с. Підлиссі [61, с.62].

Варто зазначити, що влада всіляко намагалася припинити масові походи, богослужіння під відкритим небом та маніфестації, застосовуючи репресії проти їхніх організаторів. Священиків-організаторів, які проводили такі «релігійні обряди», що кваліфікувалися радянським законодавством як недозволені масові заходи, часто штрафували (мінімум на 50 карбованців), викликали на профілактичні розмови до прокуратури або КДБ, затримували (зазвичай на 15 діб, як двічі в 1988–1989 роках отця Михайла Гаврилів за звинуваченням у «хуліганстві»), а іноді навіть забирали на кількомісячну службу до війська як військовозобов'язаних. Так, отця Івана Сеньківа відправили на службу після організації ювілейного святкування 1000-річчя Хрещення України-Русі в Зарваниці [91, с.298].

У травні 1989 року щонеділі в центрі Львова, греко-католицькі священники почали проводити Літургії та молебні біля колишнього монастиря Кармелітів босих. Серед постійних служителів, які отримали назву «парохів гірки», були кілька підпільних священників, зокрема о. Антоній Масюк ЧСВВ, о. Михайло Білик ЧНІ та о. Богдан Смуk. Також на честь загиблих борців за волю України проводилися багатолюдні панахиди на міських цвинтарях великих міст, наприклад на Янівському, Личаківському кладовищах у Львові [61, с.62].

Поворотним моментом у процесі легалізації церкви став саме 1989 рік, коли в Галичині почала зростати кількість і масштаб греко-католицьких богослужінь, а духовенство вирішило звернутися до М. Горбачова з офіційним клопотанням про легалізацію.

Навесні делегація греко-католиків вирушила до Москви: «Це був радянський час, і на Красній площі ж є мавзолей Леніна, біля якого стояли цілі черги людей, які йшли до того мавзолею. І тут на красній площі ми, як єпископи і священники у священничій одежі в рясах, ходимо по красній площі(див. додаток П.1). І це дуже велику звернуло на нас усіх увагу. Президент тодішній М. Горбачов від'їхав у свою першу поїздку в Китай. Напевно на місцях не було кому, хто мав дати останнє рішення, що робити з нами. І таким чином розпочалося наше голодування» – згадує владика Володимир Війтишин, архієпископ і митрополит Івано-Франківський [122].

Особливе місце в подіях 1989 року займає безпрецедентна акція голодування греко-католиків на захист своїх прав, що проходила на Арбаті в Москві(див. додаток Р). Протягом трьох сезонів українські греко-католики голодували, вимагаючи права молитися у своїй Церкві. Ця акція протесту була однією із найдовших. Вона тривала з весни до пізньої осені 1989 року. Почергово групи вірян, очолювані священниками та громадськими діячами, приїжджали на людну вулицю Арбат з однією вимогою: щоб було скасовано рішення псевдособору 1946 року та відбулося офіційне визнання УГКЦ [48].

Голодування ініціювали єпископи Павло Василик, Софрон Дмитерко та Филімон Курчаба та священники: о. Григорій Сімкайло, о. Володимир Війтишин (нинішній митрополит Івано-Франківський) і о. Ігор Возьняк (нинішній митрополит Львівський). Зустріч відбулася 18 травня в Секретаріаті Верховної Ради СРСР, де вони сподівалися на діалог із представниками Президії [61, с.62].

Делегація у Раді(див. додаток П.2) зіткнулася з численними спробами уникнути зустрічі та відправити її додому. Преосвященний владика Ігор (Возьняк) пригадував, що у день візиту Горбачов перебував у Китаї, а його

обов'язки виконував Лук'янов. Представники делегації звернулися з проханням про зустріч із Лук'яновим, проте отримали відмову під приводом його участі у нарадах. Незважаючи на це, делегати наполягали, але отримали від Черкасова, відповідального за їхній випадок, лише обіцянку, що їм подзвонять або дадуть інструкції наступного дня.

Наступного ранку делегація повернулася до будівлі Верховної Ради та спробувала зв'язатися з приймальнею. Їм повідомили, що Черкасова на роботі немає. Але, зайшовши до будівлі, вони побачили його, коли він ніс купу папок, які від розгубленості впали. На нагадування про обіцянку організувати зустріч він відповів, що ніхто не збирається їх приймати.

Після цього делегація вирішила вдатися до рішучих дій і оголосила голодування, яке мало тривати, доки їх не приймуть [48].

Завдяки журналісту радіо «Свобода» Анатолію Доценку інформація про ініціативу підпільних українських єпископів швидко поширилася через західні інформаційні агентства. Увечері біля будівлі вже перебувала міліція, а також кілька «чорних воронків», за словами владика Ігоря. Єпископи і священники змушені були покинути місце, але їм пообіцяли наступного дня організувати зустріч з відповідальною особою [15].

Подальші переговори з представниками радянської влади не принесли жодних результатів, тому делегація була змушена повернутися додому з обіцянкою, що «все вирішиться на місці в Києві». У Москві їм настільки поспішали «допомогти», що навіть забезпечили квитки на літак. За словами львівського митрополита Ігоря, перед від'їздом до делегації завітали Степан Хмара та Ірина Калинець, які наголосили, що довіряти обіцянкам радянських чиновників не варто. Хмара повідомив, що вже підготовлена нова група людей, яка вирушить на Арбат, щоб продовжити голодування. Як і передбачалося, незабаром активісти вирушили до Москви, змінюючи одні одних. Вони стояли, молилися й трималися аж до кінця листопада, вистоявши в боротьбі за свої права [48].

Громадським діячам, зокрема Степану Хмарі, вдалося підхопити й суттєво посилити хвилю протесту. Зі Львівщини безперервно виїжджали групи добровольців, завдяки чому акція голодування в Москві тривала протягом усього літа й осені 1989 року. Постійна група з 10-15 учасників розміщувалася на кількох квартирах, а вдень із плакатами пікетувала на Арбаті – єдиній на той час пішохідній вулиці Москви, яка була популярною серед іноземців. Це місце для акції було обрано ще й тому, що для проведення там протестів не вимагалось дозволу влади. У той період на Арбаті виступали вуличні артисти, проводилися мітинги, пікети та інші заходи, організовані неформальними групами, як згадує представник Комітету захисту УГКЦ у Москві Микола Муратов [17].

У Львові організацією зборів, координацією та виїздом людей займалася Марія Бочарська, використовуючи свою підпільну «зв'язкову квартиру». Інформацію зазвичай поширював журналіст Анатолій Доценко, а Степан Хмара, перебуваючи тоді в Москві, був відповідальним за мітингувальників. За словами Марії Бочарської, з весни 1988 року до 1990 року в її квартирі розміщувався офіс В'ячеслава Чорновола, який також виконував функцію підпільної зв'язкової хати. У березні 1989 року виникла загроза арешту Степана Хмари, і йому організували втечу до Москви за підтримки Михайла Гориня. Звідти планувалося його подальше переправлення за кордон. Супроводжувала Хмару Ярослава Людкевич. У Москві вони зупинилися у журналіста Анатолія Доценка, маючи намір організувати пікет іноземного посольства з вимогою легалізації Греко-Католицької Церкви. Для реалізації цієї ідеї звернулися до Бочарської, яка, завдяки своїм контактам і ролі її квартири як зв'язкової, з легкістю забезпечила організацію людей [48].

Марія Бочарська, власниця підпільної квартири, займалася координацією організації поїздок до Москви. Вона приймала заявки по телефону, купувала квитки на поїзд, а приїжджі з районів могли залишитися у неї на ніч. У своїй квартирі Марія зібрала архів із прізвищами

добровольців, які брали участь в акціях на Арбаті. Серед перших учасників були Анатолій Доценко, Степан Хмара та Ярослава Людкевич. Згодом до них приєдналися інші активісти: о. Петро Зелений із Яворівщини, який першим вийшов із підпілля та служив Літургії, за що був покараний; о. Ярослав Лесів з Івано-Франківщини; о. Михайло Волошин і о. Михайло Низькогуз, які зазнали арештів; о. Гаврилів і о. Білик. Серед вірян участь брали Любов Демус із Червонограда, Анна і Стефанія Демус із Яворівщини, які забезпечували акції продуктами, Лариса Людкевич, родина Степана Хмари, Тарас Чорновіл, а також політичний в'язень Зенон Красівський, який голодував, і Анатолій Ільченко з Миколаєва. Матеріальну підтримку надавали о. Смаль, владики Павло Василик і Филимон Курчаба, а також львівські священники о. Антоній із церкви Андрія, о. Герман Будзінський і о. Ігор Цар. Список цих активістів зберігся в архіві Марії Бочарської [48].

Підтримка протестної акції греко-католиків значно посилилася завдяки дипломатичному тиску з боку Ватикану. Під час Синоду єпископів Української Католицької Церкви, який відбувся 5 жовтня 1989 р. в Римі, Папа Римський Іван Павло II наголосив, що демократичні перетворення в СРСР будуть неповними без легалізації УКЦ.

На Арбаті українські священники виконували духовні потреби місцевих жителів, які зверталися до них з проханням про хрещення, освячення помешкань тощо. Активісти щодня збиралися разом для молитви та співу. Сестра Олімпія Мудь із монастиря святого Йосафата у Львові, учасниця голодування, згадувала, що протестувальників намагалися залякати чи спровокувати. На місця акцій виїжджали бригади медиків, щоб перевірити, чи учасники дійсно голодують. Однак акція розширилася і охопила інші стратегічні місця, зокрема біля телевежі «Останкіно» та під посольствами США й Італії. Сестра Олімпія розповідала, що вперше голодувала 14 днів, узявши відпустку на роботі в львівському тубдиспансері. В одному з епізодів, коли міліціонери запитали, хто керує групою протестувальників, вона сміливо відповіла, що головна. Побачивши її в

чернечому габіті, правоохоронці пішли геть. Часто з'являлися провокатори, які звинувачували активістів у тому, що вони отримали гроші за участь у протестах, або переконували перехожих, що в Україні нібито немає Греко-Католицької Церкви [17].

Акція мала не лише протестний характер, але й виконувала просвітницьку функцію. Учасники пояснювали перехожим основи богослов'я, а громадські діячі поширювали інформацію про сутність політичних організацій, таких як ОУН-УПА, розвінчуючи хибні уявлення. Мітингарі активно використовували національну символіку, щоб привернути увагу до своїх вимог. Вказівка припинити акцію надійшла вже пізньої осені, коли випав сніг. Це сталося, за словами монахині, після того, як греко-католикам у Львові повернули Преображенську церкву[48].

Однією з тих хто взявся організувати людей, для підтримки голодування на Арбаті була Ганна Мороз. Охочих поїхати в Москву набирали після богослужінь, які вже відкрито проходили біля теперішнього храму архістратига Михаїла у Львові. «Які люди з'являлися, що хочуть їхати, але не мали грошей, то ми збирали грошей поміж себе, купляли білет, людині вручали білет і людина їхала в Москву... Людей могло бути 30, а другий раз могло бути і 100 людей», – згадує Ганна Мороз. Вона досі зберігає документи, які поіменно зафіксували усіх учасників ланцюгового голодування. Завдяки її підтримці, до Москви було відправлено майже 600 осіб. Приїхавши до Москви сама, Ганна не змогла стримати сліз: «На мене зробило це дуже болюче враження, що наша церква майже 40 років була в підпіллі, і тепер вона вийшла знову на таке посміховисько, тут бачу скачуть, тут бачу співають, там бачу ще хтось щось проводить екскурсію, а тут стоїть наша церква, то я з того такого враження, я впала на коліна і стала дуже плакати». За словами Ганни, прості росіяни часто підтримували учасників голодування, але також було чимало провокаторів, переважно в цивільному, які називали церкву «бандерівською» чи «гітлерівською». Акція привернула увагу діаспори; у своїх архівах пані Ганна має часописи з США, що

висвітлюють події на Арбаті, наприклад часопис «Український тиждень», у якій поміщена стаття «Українці-католики, які голодують у Москві на Арбаті» та ін. Усі ці вирізки і світлини наочно свідчать про те, яких обертів в той час набрала акція греко-католиків. Серед десятків прізвищ, під клопотанням про легальний статус церкви, свій підпис поставив і відомий діяч Мустафа Джемільєв. Голодування отримало великий резонанс як у Радянському Союзі, так і за його межами [122].

Провести таку масштабну акцію у Києві, чи у Львові на той момент здавалося абсолютно не можливим. Перебудова і гласність в Україні відчувалася ще не повною мірою. Принаймні, тоді так здавалося.

В УРСР тим часом готувалися до масштабного відзначення 50-річчя подій, відомих як «Золотий Вересень». Центральний комітет КП України ухвалив постанову «Про 50-річчя воз'єднання Західної України з УРСР у складі СРСР», у якій наголошувалося на необхідності використати святкування для підвищення соціально-політичної активності населення та мобілізації його на виконання рішень XXVII з'їзду партії. Обласним партійним комітетам доручили організувати урочистості в ключових містах регіону, зокрема в Івано-Франківську, Луцьку, Львові, Рівному та Тернополі [33, с.140].

Національні сили прагнули протиставити свої заходи офіційному святкуванню, беручи приклад із країн Балтії. Там два мільйони людей утворили живий ланцюг під назвою «Балтійський шлях», що простягнувся майже на 600 км і з'єднав Таллінн, Ригу та Вільнюс. Ця акція була приурочена до 50-річчя підписання пакту Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1989 року.

В Україні на той час подібні масштабні ініціативи ще не були можливими. Однак Народний Рух України, створений на Установчому з'їзді 8-10 вересня 1989 року, зумів організувати аналогічну акцію під назвою «Українська хвиля», що відбулася 21 січня 1990 року та охопила маршрут від Івано-Франківська до Києва через Львів, Тернопіль, Рівне й Житомир.

Відродженню УГКЦ активно сприяли Народний Рух України, Товариство української мови імені Тараса Шевченка, Українська Гельсінська Спілка та Український Християнський Демократичний Фронт разом із Комітетом захисту прав УГКЦ [40, с.132].

Ідея трансформувати поодинокі мітинги та акції у масштабний похід за легалізацію УГКЦ виникла в Комітеті захисту прав УГКЦ, очолюваному дисидентом і політв'язнем Іваном Гелем. На 20-тисячному мітингу, що відбувся 27 червня на стадіоні «Дружба» (нині стадіон «Україна»), він оголосив про проведення акції 17 вересня. Цю дату було обрано символічно, адже вона збігалася з 50-річчям окупації Галичини радянською владою і припадала на неділю. За словами І. Геля, таке рішення викликало серйозне занепокоєння у представників режиму, які намагалися чинити тиск на Геля, щоб змусити його відмовитися від задуму. Про проведення масової мирної демонстрації, на підтримку легалізації Української католицької церкви, Горбачову повідомляли також наукові співробітники Львівського музею історії релігії та атеїзму(див. додаток С) [118].

Іван Гель не відмовився від свого задуму і зумів досягти компромісу з першим заступником міністра внутрішніх справ Дурдинцем. Хоча офіційного дозволу на акцію організатори так і не отримали, місцева влада вирішила не перешкоджати заходу, щоб уникнути конфліктів. Ба більше, міліція у цивільному забезпечила охорону ходи, а також супровід автами «Швидкої допомоги» [118].

У неділю, 17 вересня 1989 р. у 50-ту річницю приєднання Західної України до Радянського Союзу Комітет Захисту УГКЦ організував найбільш грандіозний за чисельністю та значенням похід вулицями Львова до собору Святого Юра під гаслами свободи віросповідання для греко-католиків(див. додаток Т).

Акція розпочалася біля будівлі обкому компартії на вулицях Винниченка та Підвальної. О 10-й ранку відбулася Служба Божа за легалізацію УГКЦ, яку провели 38 священників. Під час богослужіння було

зчитано звернення до генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова з вимогою визнання УГКЦ. Після цього багатотисячний похід вирушив через площі Галицьку та Міцкевича до проспекту Леніна (нині проспект Свободи), а далі — вулицею Міцкевича до площі Св. Юра [119].

Демонстрація, що проходила мирно й організовано, виявилася настільки масштабною, що ані влада, ані міліція не змогли її зупинити. Попри заяви тодішнього екзарха РПЦ в Україні Філарета, який стверджував, що УГКЦ нібито не існує і представлена лише «10–15 селами з беззубими попами і кількома сотнями бабусь», реальна кількість і організованість учасників перевершила всі очікування. За різними оцінками, у процесії взяло участь від 250 до 300 тисяч осіб. «Погляньте, яка потужна наша церква, погляньте, які сильні і потужні ми є, коли ми єдині» – зазначив Іван Гель, голова Комітету захисту УГКЦ. Акцію висвітлили провідні світові телеканали, що показало як владі, так і закордонним медіа, наскільки хибним було їхнє уявлення про Українську Греко-Католицьку Церкву [122].

Високий рівень культури та громадянської відповідальності учасників походу забезпечили порядок і спокій під час акції. Кожен усвідомлював, що робить внесок у відновлення історичної справедливості щодо легалізації Греко-Католицької Церкви, яка була ліквідована радянським режимом 43 роки тому. Незважаючи на переслідування, ця церква залишалася живою та діяла в підпіллі, навіть коли її віряни та священники ризикували кримінальними покараннями, – згадував про події того дня Богдан Панкевич [122].

Увечері на центральних вулицях Львова запанувала тиша. Тисячі людей, стоячи на тротуарах із запаленими свічками, вшановували пам'ять жертв комуністичних репресій, що почалися в Галичині з приходом радянської влади у вересні 1939 року. Свічки палали також у вікнах багатьох львівських осель.

Масштаб і вплив цієї акції на суспільство були настільки значними, що лише за жовтень у Львові з лав компартії вийшли 31 тисяча осіб, а тодішній

керівник УРСР Володимир Щербицький склав свої повноваження, – писав один із організаторів маніфестації Іван Гель [19].

Іван Гель також згадує: «З джерел КГБ і міліцейських тоді в цю неділю, в цій маніфестації прийняло участь понад 250 тисяч людей. Все це організовували сотні людей, кожен відповідав за свою частку роботи. Насправді у Львові була неймовірна напруга – одна присутність заступника міністра внутрішніх справ говорила про це, була міліція, КГБ» [19].

Під час релігійних мітингів вимоги віруючих ставали дедалі радикальнішими. «...настав час самим себе легалізувати» – зазначав голова Комітету захисту УГКЦ. Це свідчило про зміну соціально-політичної ситуації, в якій греко-католики переходили від вираження прохань до вимог повної легалізації УГКЦ.

«Не просто якась політична акція зібрала людей в цей день. Зібрала людей церква. І ця підпільна переслідувана церква, про яку завжди комуністична пропаганда говорила, що вона більше не існує, що ця церква самоліквідувалася на псевдособорі 1946 р. Ось вона воскресла, вона начебто вийшла з гробу» – зазначив, теперішній глава УГКЦ, Блаженніший Святослав[122].

Подібні походи за легалізацію відбувалися практично в усіх містах і селах Західної України. За словами завідувача ідеологічним відділом Тернопільського обкому Г. Яворського, 5 жовтня 1989 року понад 10 тисяч осіб із греко-католицькою та національною символікою, а також транспарантами з вимогами легалізації та реабілітації УГКЦ, пройшли вулицями Тернополя до кладовища, де за участю 17 священників і єпископів УГКЦ відбулося богослужіння. Згідно з інформацією секретаря Івано-Франківського обкому партії І. Посторонка, 1 жовтня 1989 року в обласному центрі відбулося 50-тисячне молитовне зібрання греко-католиків. Воно стало частиною серії «уніатських зборищ» перед поїздкою М. Горбачова в Італію. Організовували ці зібрання «Комітет на захист УГКЦ», підпільні греко-

католицькі єпископи Дмитерко та Василик, а також «УХС» і «Рух» [117, с.368].

Ці маніфестації показали, що греко-католики змогли об'єднатися в єдиний «фронт» боротьби за свою Церкву, подолавши страх перед тоталітарною системою та репресіями. Після цих подій стало зрозуміло, що легалізація Церкви неминуча – залишалось лише питання, яким чином це відбудеться.

У 1988–1989 роках греко-католики все активніше стали привертати увагу до питання реалізації своїх релігійних прав, залучаючи до цього іноземних журналістів, дипломатів та західних політиків через прес-конференції, які проводили у приватних оселях або під час масових заходів. Важлива подія відбулася 30 травня 1988 року в Москві, коли президент США Рональд Рейган і кілька американських сенаторів зустрілися з І. Гелем. Крім того, єпископи (Павло Василик, Софрон Дмитерко, Филімон Курчаба, а також єпископи із Закарпаття Іван Маргітич і Іван Семедій) та священники (о. Володимир Війтишин, о. Ігор Возьняк, о. Михайло Зеленюх, о. Григорій Сімкайло та інші) здійснили кілька візитів до Москви, де порушували питання легалізації УГКЦ перед радянською владою і міжнародними гостями. Наприклад, 10 червня 1988 року, під час святкування 1000-річчя Хрещення Русі, єпископи Павло (Василик) і Филімон (Курчаба) зустрілися з кардиналами Агостіно Казароллі та Йоаном Віллібрандсом [61, с.63].

Важливим елементом інформаційної боротьби стало розповсюдження на Заході друкованих видань Комітету захисту УГКЦ «Християнський голос», у чому сприяли редакція «Вісті з Риму» та Українська пресова служба. Протягом 1988–1989 років єпископи та священники активно сприяли поширенню достовірної інформації про стан УГКЦ в Україні, даючи інтерв'ю західним журналістам [61, с.63].

Варто зазначити, що поряд із Комітетом значний внесок у легалізацію УГКЦ зробили інші релігійно-патріотичні організації мирян, зокрема Марійське жіноче товариство «Милосердя», яке відродилося в 1988 році і

також проводило численні акції на захист прав віруючих. Його лідерка Ірина Калинець була навіть ув'язнена на 15 діб за організацію молебню на подвір'ї архікатедрального собору Святого Юра у Львові в січні 1989 року [113, с.19].

Комітет захисту УГКЦ, очолюваний мирянами, зумів залучити до боротьби за права Церкви майже всесупільство Західної України, об'єднуючи при цьому релігійні та національні аспекти. У межах національно-політичної боротьби на Західній Україні релігійні вимоги природно інтегрувалися, що призвело до певної «політизації» боротьби за церковні права. Однак така політизація не завжди схвалювалася окремими представниками ієрархії та духовенства УГКЦ [40, с.131].

Представники Комітету змогли донести до радянської та світової громадськості нагальність легалізації УГКЦ. Акції голодування, несанкціоновані богослужіння та масові демонстрації яскраво показали, що легалізація може відбутися шляхом доконаних фактів, на які комуністична влада вже не матиме впливу. Це підтвердилося тим, що православні громади та священики на Західній Україні почали переходити до УГКЦ. Першим це зробив о. Михайло Нискогуз, парох села Стара Сіль Старосамбірського району, який 5 травня 1989 року разом зі своєю громадою приєднався до катакомбної Церкви та понад півроку захищав свій вибір. Однак найвідомішим став перехід громади церкви Преображення Господнього у Львові 29 жовтня 1989 року на чолі зі співслужителем о. Ярославом Чухнієм, який напередодні був канонічно прийнятий до УГКЦ Місцєблюстителем владикою Володимиром Стернюком. Загалом до кінця листопада 1989 року тільки на Львівщині понад сто парафій РПЦ перейшли до УГКЦ [61, с.63].

Восени, в рамках кампанії на підтримку Української греко-католицької церкви, розпочався процес передачі колишніх культових споруд та діючих храмів, які перебували у власності Російської православної церкви. Першими на Львівщині, 29 жовтня, до УГКЦ перейшли Преображенський собор у Львові та церква Святої Трійці в м. Щирці [40, с.133].

Одночасно греко-католики продовжували сподіватися на офіційне визнання, особливо зважаючи на майбутню зустріч Івана Павла II з Михайлом Горбачовим, заплановану на 1 грудня 1989 року [61, с.63].

Під тиском як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, радянська влада була змушена визнати право УГКЦ на свободу віросповідання. Те, заради чого перша делегація голодувальників на Арбаті на чолі з владиками Курчабою, Василюком і Дмитерком здійснила свій візит, нарешті здійснилося. 1 грудня 1989 року, за кілька годин до зустрічі Папи Римського з Горбачовим у Ватикані(див. додаток У), Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР оприлюднила заяву, яка надавала греко-католикам право створювати і реєструвати громади з «усіма правами встановленими законом для релігійних об'єднань в УРСР» і що це рішення було прийняте ще 24 листопада. Водночас влада вимагала повернення всіх культових споруд, захоплених без дотримання закону, з подальшим розглядом питань передачі майна на законних підставах [61, с.63].

Попри те, що заява не повертала УГКЦ повного обсягу прав, які вона мала до 1946 року, і не повністю задовольняла вимоги вірян, вона стала юридичним підґрунтям для подання заяв на реєстрацію громад. Цей документ також став важливим поштовхом для священників і громад РПЦ до переходу під юрисдикцію греко-католицьких владик. За офіційною статистикою, станом на 1 січня 1990 року було зареєстровано 298 громад УГКЦ, а через рік – вже 2 001[40, с.134].

Хоча вагому роль вклали самі греко-католики у вихід з підпілля, постать Івана-Павла II була ключовою. Він чітко заявляв, що демократичні зміни в Радянському Союзі неможливі без надання свободи віросповідання тим, хто терпить, тобто греко-католикам. «Він захищав і був дуже близьким до греко-католиків. Він повторював, що так як греко-католицька церква була вірною апостольській столиці, так само він – як Папа, має бути вірним церкві і українському народу» – згадував про Івана Павла II його особистий секретар Кардинал Станіслав[122].

Після розмови із Івано-Павлом II Горбачов зазначив, що його переживання та занепокоєння були зрозуміло сприйняті, як і його пояснення стосовно проблем у країні, зокрема між державою та різними церквами.

Таким чином, боротьба за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви стала важливою частиною процесу релігійно-національного відродження в Україні, що відбувався під час перебудови за Горбачова. В умовах демократизації суспільного життя між державою та церквою встановилися цивілізовані відносини. У середині 1980-х років розпочався потужний рух за відновлення УГКЦ, який набув організованої та динамічної форми. Особливістю цього руху було те, що він розвивався одночасно на трьох рівнях – республіканському, загальносоюзному та міжнародному. Аналізуючи соціально-політичні та гуманітарні тенденції на західноукраїнських землях, можна стверджувати, що характерними рисами процесу легалізації УГКЦ були: значна політизація питання, виразний національний акцент у діяльності греко-католиків, зосередження основної активності в західних областях України, використання різноманітних форм і методів впливу на владу, затримка процесу відновлення прав УГКЦ з боку офіційної влади та РПЦ, а також активна підтримка цієї боротьби з боку широких кіл світової спільноти, зокрема Ватикану. Усі ці фактори змусили владу прийняти позитивне рішення щодо легалізації УГКЦ.

РОЗДІЛ 3

ОФІЦІЙНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УГКЦ, ЇЇ ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА СТРУКТУРНА РОЗБУДОВА У 90-і рр. ХХ ст.

Зростання демократичних процесів та активізація церковного життя в Україні, зокрема через святкування тисячолітнього ювілею християнства у 1988 році, сприяли поживленню діяльності релігійних організацій. Рух за легалізацію Української греко-католицької церкви став каталізатором для Ради у справах релігій УРСР, яка ухвалила рішення про реєстрацію греко-католицьких громад. Проте влада не поспішала виконувати це рішення, і документи часто затримувалися на певний період часу. Оскільки кожен випадок реєстрації потребував окремого розгляду, враховуючи місцеві умови та інтереси інших релігійних громад, процес затягнувся. До того ж, багато чиновників, не позбувшись старих стереотипів, продовжували сприймати українських греко-католиків як вороже налаштовану конфесію[87, с.13].

У той же час у містах і селах України розгорталася хвиля національного відродження, і серед віруючих зростали романтичні надії та сподівання. На західних теренах України активно поширювався процес переходу православних громад до УГКЦ, що викликало трактування цього явища православними як насильницьке захоплення храмів екстремістами. Напружені міжцерковні відносини в західних єпархіях Українського Екзархату безпосередньо співвідносилися з посиленням міжнаціональних суперечностей. Не випадково, що греко-католики почали активно виходити на демонстрації та мітинги, виступаючи під жовто-блакитними прапорами[87, с.13].

На Соборі РПЦ у 1990 році Православна церква в Україні отримала назву Української православної церкви, однак залишалася екзархатом, підпорядкованим Руській православної церкві (РПЦ). Зміна назви не призвела до змін у ставленні православних до греко-католиків Галичини. Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП) не

поспішала повертати храми, які вона присвоїла внаслідок «об'єднавчого» собору 1946 року, що стало причиною майнового конфлікту між УПЦ МП та УГКЦ. Ситуація ускладнювалася тим, що з червня 1990 року на території Галичини активно розвивалася Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), яка виникла після розколу РПЦ і переходу частини священників до новоутвореної конфесії [82, с.3]. Ця релігійна організація також претендувала на ті храми, які УГКЦ вважала своїми.

Наприкінці 80-х років ХХ століття Галичина, будучи основною базою для багатьох партій та неформальних організацій, стала ареною інтенсивного міжконфесійного конфлікту не лише між греко-католиками та православними, про що буде йтися далі, а й всередині самих православних. Оскільки Східна та Південна Україна мали значно меншу кількість віруючих, які залишалися лояльними до РПЦ, відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) відбувалося переважно в Західній Україні, де була заснована перша парафія. Для того, щоб перешкодити відновленню Української греко-католицької церкви, яка становила більшу загрозу для радянської влади, партійні органи та органи безпеки надавали підтримку УАПЦ у Галичині, одночасно перешкоджаючи її відродженню на сході та півдні країни. Основною темою суперечок стало право володіння церковними будівлями, які були передані РПЦ державою. Суперечки між різними громадами часто призводили до жорстоких сутичок [87, с.14].

Влада намагалася вирішити складне майнове протистояння між УАПЦ, УПЦ МП та УГКЦ в Галичині шляхом організації діалогу між конфесіями. Однак греко-католики не були особливо налаштовані на переговори, оскільки вони не могли вирішити головну проблему – повернення храмів, які ще в 1946 році належали УГКЦ, а потім були передані РПЦ.

Підсумком процесу виходу УГКЦ з підпілля стало проведення собору 23 січня 1990 року в церкві Преображення ГНІХ у Львові, де зібралися владыки з України, близько 200 священників і численні миряни. Основну доповідь виголосив митрополит В. Стернюк, який різко засудив Львівський

собор 1946 року як незаконний і неканонічний, а також проаналізував більше сорока років діяльності УГКЦ в умовах підпілля. Усі виступаючі підтримали вимогу повної легалізації та реабілітації церкви. Собор ухвалив рішення «відкинути і визнати неіснуючим так званий Львівський собор 1946 року, згідно з яким греко-католицька церква нібито самоліквідувалася і переходила в лоно РПЦ як її частка»[31, с.2]. Всі рішення й постанови Львівського собору 1946 р. визнавалися недійсними як такі, що творилися силою репресій уряду СРСР, при безпосередній активній участі вищого духовенства РПЦ у відсутності ієрархії УГКЦ. Крім того, було наголошено, що цей собор ніколи не був визнаний Вселенською католицькою церквою, до якої належить і УГКЦ. На соборі також підняли питання про повернення церковного майна, відновлення церковних структур до 1939 року, реабілітацію духовенства та активізацію його культурно-освітньої діяльності[87, с.14].

Історичні документи та архівні матеріали свідчать, що після проведення церковного собору процес утвердження УГКЦ в релігійному житті республіки отримав новий імпульс. Це спричинило масовий перехід віруючих до підпорядкування УГКЦ. Станом на 1 лютого 1990 року в регіоні налічувалося понад 760 греко-католицьких священиків, ченців та черниць, 7–10 єпископів на чолі з архієпископом В. Стернюком (м. Львів). У грудні того ж року до Ради у справах релігій при РМ УРСР надійшли заяви на реєстрацію 435 греко-католицьких громад, з яких 19 були у Закарпатській області, 123 – в Івано-Франківській, 218 – у Львівській та 75 – у Тернопільській області. Греко-католики захопили 171 церкву, з яких 136 знаходилися у Львівській, 32 – в Івано-Франківській та 3 – у Тернопільській областях[117, с.370].

На початку квітня 1990 року до Львівського міськвиконкому надійшов лист з 120 тисячами підписів від жителів міста, в якому просили про повернення собору святого Юра греко-католикам. Перша сесія першого демократичного скликання Львівської ради народних депутатів підтримала це звернення, ухваливши рішення про повернення собору та митрополичих

палат УГКЦ. Депутати звернулися до керівництва Львівсько-Дрогобицької єпархії УПЦ МП з проханням добровільно передати кафедральний собор. Як представники місцевої влади, вони вибачилися перед віруючими УГКЦ за всі перенесені кривди та репресії, яких ті зазнали протягом десятиліть. Одночасно депутати закликали громадськість Львова та всю країну з розумінням поставитися до цього рішення як акту відновлення історичної справедливості та прав УГКЦ, обіцяючи вирішити питання легалізації та повної реабілітації церкви, повернення їй майна та споруд[87, с.14].

Митрополит Філарет від імені Синоду УПЦ засудив рішення Львівської міськради. За його словами, православна громада собору святого Юра не порушила умов угоди з державою, і сама громада не розпалася. Лише за умови її розпаду або порушення угоди можна було б припинити право користування храмом і майном. Він зазначив, що депутати Львівської міськради проігнорували чинне законодавство. Єпископат УПЦ МП вважав, що ані єпископат греко-католиків, ані міська рада не мають права скасовувати рішення чотиристоронньої комісії, утвореної Архієрейським собором Московського патріархату та папою Іваном Павлом II, яка мала за мету мирно вирішити питання поділу храмів між православними та греко-католиками. Митрополит звернувся до депутатів Західної України: «не підливайте масла у вогонь, бо на вашій совісті будуть людські страждання, до яких призводять протизаконні дії» [94, с.1].

Зазначимо, що романтизм, властивий діяльності молодого Львівської міської ради, вступив у конфлікт із буквою закону. Рада припустилася юридичної помилки і порушила принцип субординації, що стало підставою для Верховної Ради УРСР скасувати рішення про передачу собору святого Юра греко-католикам. Це призвело до загострення конфронтації між УПЦ МП та УГКЦ. Релігійна ситуація стала ще більш напруженою, супроводжуючись численними чутками щодо проблем з храмами[87, с.15].

Голова Львівської обласної ради народних депутатів В. Чорновіл, коментуючи події, повідомив про створення змішаної комісії для вирішення

спірних питань, яка мала виконувати роль арбітра. До складу комісії увійшли депутати, представники адміністрації та громадських організацій. За словами В. Чорновола: «основні зусилля слід спрямувати на досягнення порозуміння між віруючими різних орієнтацій, зведення нових храмів, у тому числі й за допомогою органів влади. Зараз скоріше йде боротьба між священиками за приміщення, за парафії, а народ штучно втягнутий у конфронтацію» [32, с.20].

Важливу роль у зміцненні проводу та утвердженні легальної ієрархічної структури Церкви відіграло запрошення підпільних єпископів на зустріч із Папою Іваном Павлом II до Рима 25–26 червня 1990 року (див. додаток Ф), де він «поблагословив і утвердив канонічну і церковну єдність єдиної Помісної УКЦ на батьківщині й у діаспорі...» [61, с.64].

Завершальними етапами процесу легалізації УГКЦ стали повернення архікатедрального собору Св. Юра у Львові греко-католикам 19 серпня 1990 року (див. додаток Х), а також відновлення легальної діяльності монаших орденів і згромаджень [61, с.65].

Отже, протягом 1989–1990 рр. розбудова УГКЦ тривав, незважаючи на досить стримане ставлення з боку владних структур. Перерозподіл храмів між УГКЦ, УПЦ МП та УАПЦ спричиняв гострі майнові конфлікти, які часом переходили у відкриті сутички між віруючими.

16 липня 1990 р., на тлі глибокої кризи тоталітарного режиму і розпаду СРСР, після запеклої боротьби між демократичним і комуністичним блоками в парламенті, Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України. У ній проголошувалися «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах!» [40, с.135]. Спроба кремлівської військово-партійної бюрократії врятувати комуністичну імперію через державний переворот 19-21 серпня 1991 р. зазнала краху та пришвидшила остаточний розпад СРСР. 24 серпня Верховна Рада на позачерговій сесії ухвалила Постанову та Акт проголошення незалежності

України. Відтоді Україна стала незалежною демократичною державою з неподільною і недоторканною територією, де діють лише власна Конституція, закони та урядові постанови[40, с.135].

З проголошенням незалежності віруючі УГКЦ разом із послідовниками інших конфесій отримали можливість реалізовувати свої релігійні та національно-державницькі права. Проте нова українська держава успадкувала від комуністичного режиму складні міжконфесійні відносини. На шляху релігійного відродження, особливо у відновленні та розбудові УГКЦ, виникло чимало труднощів. На той час в Україні діяли три основні, найчисленніші християнські церкви: Українська православна церква під керівництвом митрополита Філарета (5031 релігійна громада), яка мала статус автономії в Московському патріархаті; Українська греко-католицька церква з патріархом і верховним архієпископом Іваном Мирославом кардиналом Любачівським (1912 громад); та Українська автокефальна православна церква, очолювана митрополитом Мстиславом (811 громад) [40, с.136].

Заснування українських національних церков, таких як УГКЦ та УАПЦ, значно обмежувало вплив Російської Православної церкви, зокрема її екзархату УПЦ. Українізація релігійно-церковної сфери не відповідала інтересам Москви, і ієрархи РПЦ активно перешкоджали розвитку національних церков. Крім того, не склалися відносини між ієрархами Святоюрської церкви та УАПЦ, яка намагалася утвердитися на заході України й конкурувала з УГКЦ за вплив. Проте, незважаючи на складні міжконфесійні суперечки, УГКЦ продемонструвала вражаючі темпи відродження і розвитку. Варто відзначити, що відродження етнонаціонального та релігійного життя на заході України відбувалося в умовах, коли національнопатріотичні сили контролювали місцеві владні структури. Зокрема, в таких областях, як Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська, виконавчі органи очолили представники Руху. На виборах до Верховної Ради України демократичний блок переміг у п'яти областях:

Львівській (де всі 24 кандидати були від Руху), Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській та Київській, що змусило їх проводити політику релігійного плюралізму[40, с.136].

Репресивні заходи радянської влади щодо Української Греко-Католицької Церкви – знищення її організаційної структури, навчальних закладів, тривала інформаційна блокада, а також імперська політика московської РПЦ – створили низку викликів для керівництва та духовенства відродженої Церкви. Основні з них полягали у відновленні національно-духовних цінностей, зміцненні релігії в суспільному житті, активній ролі мирян у державотворчому процесі та консолідації нації в умовах незалежної України. Особливо важливо було відбудувати та зміцнити організаційну структуру. Загалом УГКЦ вийшла з підпілля структурованою, зберігши мережу парафій, підпільних семінарій, монастирів, згромаджень і широке коло відданих вірян. На момент легалізації Церква мала три єпархії: Львівську, Івано-Франківську і Мукачівську (безпосередньо підпорядковану Ватикану), з яких перші дві складали львівську митрополію, очолювану архієпископом Володимиром Стернюком до прибуття з Риму Глави Церкви[90, с.2].

Офіційна легалізація надала можливість для розвитку внутрішньої інфраструктури УГКЦ. Уже у вересні 1990 року, завдяки зусиллям владика Володимира Стернюка, у Львові почала діяти Духовна семінарія Святого Духа, хоча на той час вона не мала жодного приміщення. Першим ректором було призначено владика Филімона Курчабу ЧНІ, а віце-ректором – отця Володимира Чучмана, священника з підпілля та педагога за освітою. Більшість викладачів, які почали працювати в Семінарії у Львові, а також у Тернополі, Івано-Франківську та Дрогобичі, були тісно пов'язані з підпільними семінаріями. Серед них – отець Василь Семенюк (нинішній ординарій Зборівсько-Тернопільський), отець Богдан Білинський, отець Костянтин Панас, отець Євстахій Смаль, отець Богдан Смука, отець Мирон Бендик, отець Василь Михайлюк та інші[61, с.64].

Завдяки активній участі львівського, івано-франківського та тернопільського земляцтва на сході України, зокрема в Києві, розбудовувалися структури Української Греко-Католицької Церкви. У 1991 р. греко-католикам було передано церкву святого Миколая на Аскольдовій могилі. Засновниками громади відомі науковці, політики, митці, народна артистка України Ніна Бойко, професорка архітектури Лариса Скорик. За словами першого пароха, отця Ігоря Онишкевича (Чин Святого Василя Великого), цей храм «має стати храмом молитви за всіх, хто віддав своє життя за волю України, жертвував себе за Церкву Христову» і тому «має перетворитися у престол християнських мучеників» [40, с.136].

Безперечно, УГКЦ у цей період стикалася з численними труднощами, особливо організаційними. Кардинал Мирослав-Іван Любачівський, був змушений перебувати за кордоном і повернувся на Батьківщину аж 30 березня 1991 року на запрошення Львівської міськради та з благословення собору єпископів. Прибуття до Львова Глави Церкви митрополита М. І. Любачівського стало важливою подією для всіх вірян УГКЦ(див. додаток Ц) [61, с.65]. У цей же день він провів архієрейську Службу Божу в соборі святого Юра.

Владика УГКЦ у своєму привітальному слові, закликав вірян до любові до Бога та України: «Нехай мир панує у серцях ваших, нехай мир володіє по всій нашій Батьківщині ... У хвилини радості клонимо свої голови перед нашими мучениками й ісповідниками, що стільки років страждали й очікували ці хвилини ...». З цього приводу прес-центр Львівського обкому КПУ повідомив вищі органи, що 1 квітня 1991 р. у сесійному залі облвиконкому відбулася прес-конференція М. І. Любачівського, де основним меседжем був заклик до проголошення патріархату УГКЦ, що, за словами владики «справа лише часу, але не принципу». 23 квітня 1991 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про свободу совісті та релігійні переконання», яким було врегульовано питання реєстрації та діяльності релігійних громад в Україні. Релігійні організації отримали статус юридичних осіб, право

закріплювати за собою культові споруди та майно, а також право на поширення релігійної літератури. Це вселило надію серед греко-католиків на підтримку держави у вирішенні їхніх питань. Водночас було скасовано раніше прийняті нормативно-правові акти, які суперечили новому закону й обмежували діяльність релігійних об'єднань[117, с.371].

Глава УГКЦ Святослав Блаженний зазначив: «Це повернення глави церкви до свого осідку, мало кілька значень, найперше збулася мрія патріарха Йосифа Вівці знову мають свого пастиря, а пастир знову може бути разом зі своєю церквою, яка виходила з катакомб і про себе голосно заявляла на цілий світ. Друге – повернення Мирослава-Івана до свого осідку означало незворотність цього процесу. Це означає, що вийшовши з підпілля наша церква уже ніколи і нікому не дозволить себе в такий спосіб знову ліквідувати» [122].

З перших днів глава Церкви активно взявся за вирішення численних нагальних питань, проводячи зустрічі з представниками місцевої влади, віруючими та духовенством. Єпископи, духовенство та церковні активісти ставили перед собою завдання не лише сумлінно виконувати церковні обов'язки, а й брати активну участь у соціальній, благодійній, науковій та освітній діяльності віруючих. На початку червня 1991 року очільник УГКЦ зустрівся з папою Іваном Павлом II під час його візиту до Польщі, де обговорювались питання духовного і церковного життя в Україні, новий статус УГКЦ, її правове становище та стосунки з іншими конфесіями, зокрема з УПЦ МП [68, с.124].

Але остаточне правове визнання УГКЦ відбулося після затвердження Статуту УГКЦ 15 червня 1991 року в Києві, що надало Церкві всі права релігійної організації відповідно до законодавства і стало завершенням її легалізації, хоча й не означало повної реабілітації[61, с.65].

Розвиток Української греко-католицької церкви тривав протягом усієї доби незалежності України. Уже на 1 січня 1992 року у Львівській області було 907 греко-католицьких парафій, в Івано-Франківській – 375, в

Тернопільській – 392, в Закарпатській – 129. Греко-католицькі громади почали з'являтися й в інших областях України, на сході країни та в Києві. До середини 90-х років ХХ століття УГКЦ налічувала 3023 зареєстрованих громади, 61 монастир, 996 ченців і черниць, 1896 священнослужителів, 7 духовних навчальних закладів та 843 недільні школи[85, с.25].

Поряд із зростанням кількості парафій, УГКЦ відновила структуру традиційних чернечих орденів. Серед чоловічих орденів були василіани, редemptористи, студити; серед жіночих – василіанки, йосафатки, сестри святого Вікентія, Пресвятої Родини, сестри-служебниці та інші. Усі ці ордени займалися широкою місійною діяльністю серед різних соціальних верств населення, хоча й мали свої специфічні функції. Наприклад, черниці ордену святого Вікентія працюють у медичній сфері як сестри милосердя та няні, черниці ордену Пресвятої Родини обслуговують людей похилого віку, студитки й йосафатки займаються релігійним вихованням дітей, а редemptористки – місійною діяльністю та підготовкою кадрів для Церкви[87, с.16].

Після прибуття в Україну Верховного архієпископа кардинала Мирослава Івана Любачівського було скликано перший після 1946 року Синод єпископів на українській землі, який відбувся у травні 1992 р. У Львові зібралося 28 владик з України та діаспори, які обговорили нагальні питання розвитку Церкви. Серед основних досягнень Синоду було відзначено зростання кількості греко-католицьких громад до 2700, відновлення діяльності 33 монастирів та п'яти духовних навчальних закладів. Серед важливих рішень – утворення патріаршої курії, до складу якої увійшли постійний Синод, єпископ курії, канцлер, економ, голова трибуналу та комісія з питань літургії. Також було створено чотири нові єпархії в Україні (раніше їх було три), що сприяло покращенню церковної структури та організації душпастирської роботи. Учасники Синоду зустрілися з керівництвом Львівської області, яке підтвердило свою політику невтручання у справи Церкви та підтримку її діяльності[32, с.19].

Розвиток Церкви супроводжувався численними труднощами. По-перше, складними були взаємини з греко-католиками Закарпаття, які не бажали приєднуватися до УГКЦ і ставилися прохолодно до собору святого Юра. По-друге, у Польщі греко-католики залишалися під юрисдикцією латинських владик і стикалися з полонізацією та обмеженнями. Третьою проблемою була офіційна реабілітація Церкви. Президент України Леонід Кравчук зазначав, що правового акту про заборону УГКЦ не існувало, що ускладнювало її юридичну реабілітацію[31, с.3].

У 1993 році УГКЦ продовжувала функціонувати в складних умовах, зокрема тривав конфлікт з православною церквою. Напруження зросло влітку, коли 18 липня 1993 року група православних перешкодила проведенню архієрейської літургії, яку мав очолити кардинал Мирослав Іван Любачівський у Кирилівській церкві Києва. Голова УГКЦ прибув до столиці, щоб відслужити богослужіння біля пам'ятника святому Володимиру та освятити місце для майбутнього патріаршого собору, прагнучи підкреслити, що УГКЦ є церквою всіх українців і має право на резиденцію в Києві. Однак провести богослужіння завадили православні віруючі, які зустріли кардинала Любачівського маніфестаціями і протестами[87, с.16].

Попри труднощі, 1993 рік був успішним для УГКЦ. На його кінець Церква мала 2932 релігійні громади, 39 монастирів з 1217 ченцями і черницями, шість навчальних закладів з 1670 студентами, а також 1691 священика, що обслуговували віруючих[84, с.10].

Зміни до ст. 17 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», прийняті Верховною Радою 23 грудня 1993 року, які дозволили почергове використання храмів кількома релігійними громадами, виявилися недієвими. Це було очевидно ще під час їх затвердження. Оптимальним вирішенням конфліктів навколо храмів могло б стати будівництво нових культових споруд. Однак у 1994 році кількість релігійних громад зростала швидше, ніж будувалися нові храми. Часто громади претендували на існуючі будівлі,

відмовляючись зводити нові, не виключаючи брак коштів у парафіян[87, с.17].

У 1995 році ці тенденції збереглися, хоча держава почала чіткіше визначати свою політику щодо релігійних організацій. Президент України Л. Кучма неодноразово висловлював свою позицію з релігійних питань і висловлював занепокоєння церковними конфліктами, наголошуючи на необхідності притягнення до відповідальності тих, хто порушує закон про свободу совісті, незалежно від їхнього статусу чи належності до громадсько-політичних об'єднань.

У перші роки незалежності України в ЗМІ часто з'являлися повідомлення про значні зусилля держави щодо мирного врегулювання міжконфесійних конфліктів і пошуку шляхів для їхнього подолання. На середину 1994 року міжцерковні протистояння охопили 610 населених пунктів країни. Однак прийняті Верховною Радою 23 грудня 1993 року зміни до ст. 17 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», що дозволили почергове користування храмами різними громадами без їхньої згоди, виявилися неефективними. Тому звернення кардинала Любачівського «Про єдність святих церков» у квітні 1994 року надихало на мирне порозуміння, закликаючи до вирішення суперечок через переговори та на основі поваги й терпимості. Державний аналіз міжконфесійних конфліктів показав, що будівництво нових храмів могло б бути виходом із ситуації. Проте, до середини 1990-х рр. кількість релігійних громад зростала швидше, ніж будувалися храми. З 1988 до 1999 року кількість релігійних організацій в Україні збільшилася з 6500 до 21 843, що майже втричі більше. За цей період релігійна карта України значно розширилася – з 18 до 83 конфесій, церков і напрямів. Вийшовши з підпілля у 1989 році, УГКЦ також поступово збільшувала кількість своїх громад: у 1992 році вона мала 2644 громади, у 1995 році – 3032, у 1996 році – 3079, у 1997 році – 3098, а до 1998 року – 3243 громади[117, с.372].

Проводилася активна робота з удосконалення законодавства. Міністерство у справах національностей, міграції та культур розробило методичні рекомендації для практичного застосування Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Хоча ці рекомендації носили консультативний характер, вони допомагали пояснити таку конфліктну проблему, як почергове користування храмами.

Однією з серйозних проблем у процесі розвитку Церкви був брак священиків з високою кваліфікацією. За статистикою 1996 року, ситуація з кадрами, їхнім досвідом і рівнем освіти була складною. Наприклад, у Самбірсько-Дрогобицькій єпархії з 184 священиків 108 здобули освіту в духовних закладах уже незалежної України, 65 перейшли з Російської православної церкви, а лише 11 були парохами, які здобули освіту і висвячення до 1946 року або навчалися в підпільних семінаріях[8, с.11]. У Тернопільській єпархії ситуація була ще складнішою: з 226 священиків 160, або 70 %, були молодими випускниками відроджених семінарій, 53 прийшли з православної церкви, а 13 вийшли з підпілля. Різноманітність у підготовці, освіті та досвіді священиків мала негативний вплив на загальний стан Церкви[8, с.15].

Варто зазначити, що Консисторія митрополії разом з ієрархами Церкви в Україні та за кордоном прагнули покращити ситуацію в цій сфері. У 1994 році у Львові було відновлено Богословську академію, до якої вступили 127 студентів. При академії функціонують п'ять інститутів, серед яких Інститут історії Церкви – перший недержавний науковий заклад, що вивчав становище Церкви в умовах тоталітарного комуністичного режиму. Основою його діяльності є методика «живої історії», що передбачає збір усних свідчень та їх комп'ютерний аналіз. Інститут видає збірник з церковної історії «Ковчег» (випуски 1, 1993; 2, 2000), організував цикл «Берестейських читань» і готує до друку збірники документів. Також при академії діє Інститут підвищення кваліфікації, де священослужителі поглиблюють свої релігійні знання[40, с.138].

У 1994 році для греко-католиків було відкрито Інститут вищої релігійної культури при Люблінському університеті в Польщі, де в 1996 році навчалось 250 студентів, серед яких були священники, монахи та монахині; 45 з них завершили дволітній курс і отримали дипломи [8, с.5]. Ці заходи суттєво покращили ситуацію з підготовкою кадрів у короткий термін розбудови Церкви. Загалом 1994 р. у восьми навчальних закладах УГКЦ здобувало освіту 1678 майбутніх священників 506. Удосконалення цієї сфери діяльності продовжується. У рамках Церкви також діє шпиталь ім. Митрополита Андрея Шептицького, редакція радіо «Воскресіння», телевізійна служба ТВ «Собор», видавництво «Місіонер», «Свічадо», «Нова зоря» та ін. Загалом, у 1994 році в восьми навчальних закладах УГКЦ здобувало освіту 1678 майбутніх священників. Ця робота продовжує вдосконалюватися. Церква також підтримує шпиталь імені митрополита Андрея Шептицького, радіо «Воскресіння», телевізійну службу ТВ «Собор», видавництва «Місіонер», «Свічадо», «Нова зоря» та інші. Важливим поштовхом для підвищення авторитету УГКЦ стали урочистості до 400-річчя Берестейської унії. Головні заходи відбулися в Римі за участі Папи Івана Павла II, всіх греко-католицьких ієрархів, кардиналів, архієпископів і єпископів Латинської Церкви. На відкритті Синоду єпископів УГКЦ 16 листопада 1995 року в Апостольській Столиці було оприлюднено Апостольський Лист Папи, присвячений цій історичній події. Звертаючись до української ієрархії, Папа Іван Павло II закликав: «Достойні Брати! Процес оновлення, – а Ви це добре знаєте, – буде довгим і вимагатиме терпеливості та стійкості, але з певністю принесе очікувані плоди. Ви йдете правильною дорогою. Продовжуйте вести до завершення те, що Ви почали» [40, с.138].

Основні святкування ювілею Берестейської унії в Україні відбулися у жовтні 1996 року. Кардинал Мирослав Іван Любачівський відправив урочисту Святу Літургію біля вівтаря на площі перед Оперним театром у Львові. У самому театрі пройшла урочиста академія на високому рівні, під час якої зачитали вітання від уряду України та почесних гостей. У цих

привітаннях підкреслювали історичну значущість Греко-Католицької церкви для українського народу, її національно-патріотичну роль та важливість у період становлення незалежності, відродження та розвитку Церкви. Того ж місяця, у жовтні 1996 року, кардинал Любачівський скликав Собор УГКЦ, де зібралися ієрархи з України та діаспори, щоб відзвітувати про діяльність своїх єпархій і екзархатів. Гасло Собору звучало так: «Моральне і духовне відродження України і єкуменізм» [8, с.11-12]. Вперше з привітанням від уряду України на синоді виступив голова Держкомітету України в справах релігій Анатолій Коваль [8, с.12].

Патріарший Собор УГКЦ 1996 року відзначив значний поступ у відновленні та розвитку монаших Чинів, які мали активну діяльність в Україні до репресій 1940-х років. Найбільшим і найвпливовішим був Чин святого Василя Великого, який до 1939 року складався з трьох провінцій (Галицька, Закарпатська та Америко-Канадська заокеанська), налічував 49 монастирів і 650 монахів. На території України комуністичний режим закрив усі монастирі (31) і репресував більшість із 350 ченців. Після легалізації УГКЦ василіянам повернули 17 монастирів, які відновили душпастирську діяльність і обслуговують 62 парафії, близько 250 дочірніх церков та 9 місійних станиць на сході України. Відродження Василянського видавництва, заснованого митрополитом Андреем Шептицьким у 1898 році, мало велике значення для Церкви. За підтримки діаспори було модернізовано василіянську друкарню в м. Жовкві, яка за короткий час видала сотні релігійних книг [8, с.29].

Таким чином, уже в середині 1990-х років Греко-Католицька церква здебільшого вирішила питання структурування і постала перед християнським світом як велична організація з широкомасштабним релігійним життям та сформованою національно-державницькою ідеологією. Вона, користуючись значним впливом серед мирян західного регіону України, поступово здобувала підтримку на сході й утвердила своє поважне місце в суспільстві.

На Синоді УГКЦ 1996 року обрали фактично нового лідера церкви – 63-річного Любомира Гузара, який перед цим кілька місяців виконував обов'язки екзарха Києва-Вижгорода. Нові повноваження та функції Л. Гузара відрізнялися від тих, які мали митрополит А. Шептицький чи Й. Сліпий. З одного боку, Гузар отримав значні повноваження, з іншого – його позиція не передбачала автоматичного правонаступництва на святоюрському престолі[87, с.17].

Завершенням процесу нормалізації релігійного життя в Україні стало підписання 21 липня 1997 року в присутності Президента України «Меморандуму християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах». Незважаючи на те, що документ підписали лідери основних релігійних об'єднань, він не міг самостійно розв'язати проблему міжконфесійних конфліктів, і виникла потреба активізувати роботу місцевих органів влади. Деструктивні конфлікти не лише ігнорують правопорядок і законність, але й ускладнюють реалізацію конституційної мети – побудову демократичної правової держави, стримують формування громадянського суспільства, ускладнюють досягнення національної злагоди та миру. Отже, питання усунення дестабілізуючих впливів міжцерковних конфліктів стало особливо актуальним[117, с.373].

Основними пріоритетами в церковному розвитку Української греко-католицької церкви в період 1996–2000 рр. стали «інвестування» інтелектуальних та фінансових ресурсів для покращення богословської освіти, перепідготовка священників, посилення церковної дисципліни, вирішення кризи катехизації та робота з молоддю. Церква взялася за реалізацію інструкції Конгрегації Східних Церков від 1 лютого 1996 року, спрямованої на втілення літургійних приписів Кодексу канонів Східних Церков. Цей документ передбачав повернення до старовинних літургійних традицій, відкидаючи помилкове уявлення, що латинська модель є «найбільш католицькою» [87, с.17].

У другій половині 1990-х років УГКЦ активно розбудовувала свою структуру. На початок 2003 року Українська греко-католицька церква мала 3334 релігійні громади, 2075 священиків, 88 монастирів, 1096 ченців і черниць та 13 духовних навчальних закладів, де навчалося 1413 майбутніх священиків. До її складу входили Львівська, Івано-Франківська, Коломийсько-Чернівецька, Тернопільська, Зборівська, Самбірсько-Дрогобицька та інші єпархії. У Закарпатській області діяли дві греко-католицькі єпархії (Ужгородська і Хустська), що напряду підпорядковувалися Конгрегації Східних Церков у Римі. Протягом 1989–2006 рр. відбулося 16 Синодів єпископів та три сесії Патріаршого Собору УГКЦ, присвячені різним питанням: новій євангелізації (1996 р.), ролі мирян у житті Церкви (1998 р.) та соціальним проблемам українського суспільства, як-от аборти, розлучення, корупція й алкоголізм (2002 р.) [87, с.17].

На Синоді єпископів, який відбувся в Бучачі в серпні 2000 року, було ухвалено створення двох нових єпархій УГКЦ – Стрийської та Сокальської, а також реорганізацію Тернопільської і Зборівської, внаслідок чого виникли Тернопільсько-Зборівська та Бучацька єпархії.

Таким чином, протягом 90-х років ХХ століття Українська греко-католицька церква суттєво розширила свою єпархіальну структуру, посилила духовну освіту і провела структурні зміни. Цей розвиток супроводжувався міжконфесійними та майновими конфліктами, зокрема між УГКЦ та УПЦ МП, які загострювалися через позицію Московської патріархії, що звинувачувала УГКЦ у провокуванні міжцерковних протистоянь у Галичині та незаконному привласненні храмів.

Важливою рисою розвитку державно-церковних відносин стали рішучі зусилля незалежної Української держави врегулювати міжконфесійні конфлікти через мирний діалог та пошук реальних шляхів для розв'язання суперечок. Хоча офіційною причиною таких конфліктів були майнові суперечки, глибинний аналіз свідчить про більш складні джерела – ідейно-теоретичні, морально-правові та ідеологічні чинники. Ці причини мають

богословсько-канонічний, історичний, культурно-духовний, політичний, соціальний та правовий характер[117, с.374].

Для усунення деструктивних тенденцій і зменшення напруги у церковно-релігійній ситуації в Україні органи виконавчої влади здійснили низку заходів, спрямованих на врегулювання міжконфесійних конфліктів. Однак без участі всіх чотирьох церков східного обряду (УГКЦ, УАПЦ, УПЦ КП, УПЦ МП) спроби налагодити міжцерковні взаємини залишаються малоефективними. У сучасних умовах питання міжцерковного діалогу для пошуку виходу з церковної кризи є надзвичайно важливим.

Подолання сучасної конфронтації та роз'єднання традиційних церков через створення Помісної Церкви може стати потужним рушієм соціальної інтеграції та національної єдності. Початковим етапом об'єднання могла б стати духовна єдність у вирішенні суспільних проблем, формуванні моральних пріоритетів та ціннісних орієнтирів сучасного українського суспільства. У цьому контексті важливим є завдання пошуку ролі та місця УГКЦ в історичному процесі об'єднання українських церков, що не лише зменшило б міжконфесійну напругу, а й сприяло б зміцненню національної та церковної ідентичності українців.

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ШКОЛІ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ЛЕГАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В 90-І РОКИ ХХ СТ.»)

Сучасне реформування освіти в Україні потребує від вчителя здатності, бажання і наполегливої роботи у впровадженні нових підходів до навчання, особливо в гуманітарних дисциплінах, зокрема методик, які розвивають творчу і мислячу особистість. Тому значну увагу слід приділити проблемному навчанню.

Проблемне навчання – не є новим у педагогіці. Ця методика походить від дослідницького методу та теоретичних висновків американського філософа, психолога і педагога Джона Дьюї. Розглядаючи питання підвищення якості освіти, він виділив три умови ефективного навчання: проблематизація матеріалу (знання засвоюються через здивування та інтерес), активність учасників навчання (знання мають засвоюватися з «апетитом»), та зв'язок навчання з реальним життям або майбутньою практичною діяльністю (формується мотивація до навчання, коли учень розуміє його практичну цінність).

Поглиблені дослідження проблемного навчання розпочалися в 1960-х роках ХХ століття. Ідеї та принципи цього методу, зокрема в контексті дослідження психології мислення, були розвинуті радянськими психологами, такими як Д. Богоявленський, О. Матюшкін, Н. Менчинська, С. Рубінштейн. Цією темою також займалися Ю. Бабанський, Д. Вількеєв, І. Лернер, М. Махмутов. Сучасні дослідження в цій галузі продовжуються, серед них можна виділити роботи А.В. Фурмана та С.О. Терна [110, с.149].

В. Оконь трактує проблемне навчання як «сукупність таких дій, як організація проблемних ситуацій, формулювання проблем, надання об'єктам освіти необхідної допомоги у вирішенні проблем, перевірка цих рішень і,

нарешті, керівництво процесом систематизації та закріплення набутих знань»[105, с.126].

І. Лернер визначав сутність проблемного навчання як участь учня під керівництвом вчителя у вирішенні нових для нього пізнавальних і практичних проблем в рамках системи, що відповідає освітньо-виховній меті навчального закладу.

Т. Кудрявцев трактує сутність цього процесу як постановку перед учнями дидактичних проблем, їхнє вирішення та засвоєння узагальнених знань і принципів через роботу над проблемними завданнями[105, с.126].

Сьогодні проблемне навчання розглядається як технологія розвиваючої освіти, спрямована на активне здобуття учнями знань, формування навичок дослідницької пізнавальної діяльності, залучення до наукового пошуку та творчості, а також виховання соціально значущих рис особистості. Воно сприяє розвитку пізнавальної спрямованості, формує психологічну установку на подолання пізнавальних труднощів[99, с.164].

Сучасний вчитель у своїй практичній діяльності активно використовує весь спектр дидактичних технологій, запропонованих педагогікою, тому проблемне навчання не можна розглядати як єдино універсальний метод. Однак жодна з інших технологій не сприяє так ефективно розвитку мисленнєвих здібностей учнів, як проблемне навчання. Залучення учнів до пошукової діяльності та самостійного вирішення навчальних завдань активізує їх навчальну діяльність, сприяє розвитку творчих здібностей, формує психологічну готовність долати пізнавальні труднощі та відчуття особистої відповідальності за здобуті знання.

Проблемне навчання також розглядається в інших наукових публікаціях, але на сьогодні воно більше виступає як теоретична модель розвивального навчання, ніж як реалізований у практиці цілісний процес. Основні принципи проблемного навчання ще недостатньо конкретизовані методично, а численні аспекти його застосування потребують додаткової розробки. Тому використання проблемного навчання в загальноосвітніх

школах часто носить епізодичний характер і не завжди є ефективною. Головною причиною цього є те, що теоретичні розробки з проблемного навчання не були доведені до рівня конкретної педагогічної технології[97, с.187].

Методика проблемного навчання передбачає активну розумову діяльність учнів шляхом організації проблемного вивчення історії, використання системи проблемних запитань, задач і завдань, а також озброєння учнів методами пізнавальної та творчої діяльності.

Проблемне навчання починається з створення проблемної ситуації. Проблемна ситуація – це психологічний стан, що виникає в процесі мисленнєвої взаємодії учня з навчальним матеріалом, що спонукає до пізнавальної потреби розкрити суть суперечливих явищ чи процесів, що вивчаються [110, с.149]. Варто зазначити, що навчальна проблема відрізняється від наукової, оскільки рішення, яке шукають учні, вже є відомим у науці.

У навчанні часто зустрічаються такі типи проблемних ситуацій:

- розбіжність між наявними знаннями, навичками та новими вимогами;
- необхідність вибору з кількох варіантів;
- нові практичні умови застосування вже одержаних знань;
- суперечність між теоретично можливим шляхом розв'язання завдання та практичною недоцільністю або неможливістю його виконання[99, с.165].

Щоб створити проблемні ситуації застосовують такі методичні прийоми:

- залучення учнів до виявлення суперечності і самостійного пошуку способу її розв'язання;
- зіткнення суперечностей практичної діяльності;
- викладення різних точок зору на одне питання;
- спонукання учнів до порівняння, узагальнення і формулювання висновків з ситуації;

- постановка конкретних запитань на узагальнення, доведення, конкретизацію або логічність міркувань;
- визначення теоретичних та практичних проблемних завдань;
- розв'язання проблемних завдань з недостатньою або надмірною кількістю даних, або з нечітким формулюванням запитання, із суперечливими даними, з навмисно допущеними помилками, з обмеженим часом на розв'язання тощо[110, с.150].

Проблемні ситуації виникають під час викладу нового матеріалу за проблемною методикою, евристичних бесід, проблемних демонстрацій, лабораторно-практичних робіт, ігор або розв'язання завдань.

Процес формування навчальної потреби складається з кількох етапів:

- постановка навчальної мети та аналіз проблеми;
- усвідомлення суті проблеми;
- словесне формулювання проблеми.

Як результат, навчальний процес виглядає як безперервний ланцюг педагогічних дій: проблемна ситуація – пошук рішень – вирішення проблеми[99, с.165].

Вихід з проблемної ситуації вимагає пошуку відповідей на поставлені проблемні запитання та розв'язання серії проблемних завдань чи задач.

Проблемне запитання – це таке питання, на яке немає готової відповіді, і учень має знайти відповідь самостійно, застосовуючи мисленнєві операції, такі як аналіз, порівняння, синтез, узагальнення тощо[102, с.81].

На відміну від звичайного, проблемне запитання має перетворювальний характер і не обмежується лише згадуванням або відтворенням раніше засвоєних знань. Воно здатне виявляти глибинний зміст проблеми і має дослідницький характер[99, с.165].

Наприклад, під час вивчення легалізації УГКЦ у 90-х роках ХХ століття, учнів можна попросити вказати відомі причини заборони УГКЦ в радянський період або поставити питання: «Які кроки вжила влада СРСР для знищення релігійного життя УГКЦ?». Таке питання є прикладом

відтворювального типу, оскільки воно вимагає від учнів пригадати і відтворити факти, пов'язані з переслідуванням церкви в радянський період. Це традиційний підхід, що дозволяє перевірити знання.

Учням можна поставити проблемні запитання перетворювального типу, наприклад: «Чим легалізація УГКЦ у 1990-х роках відрізнялася від відновлення релігійних прав у країнах Центральної Європи, які також позбулися комуністичних режимів?» Таке запитання вимагає порівняння подібних історичних процесів у різних країнах, виявлення особливостей українського контексту та глибинного аналізу політичних, соціальних і релігійних аспектів легалізації церков після падіння комунізму.

Також важливо відзначити, що проблемне запитання можна оцінювати з точки зору його об'єктивності чи суб'єктивності. Запитання має об'єктивний характер, якщо на нього не існує єдиного наукового підходу до відповіді. Воно є суб'єктивним, коли відповідь є, але учень не має достатніх методичних знань для наукового аналізу[102, с.82]. У обох випадках складність, яка виникає під час пошуку відповіді, стимулює учня до аналітичної діяльності, що робить його активним учасником навчального процесу.

Проблемне запитання може бути використано вчителем як локальний метод для активізації пізнавальної діяльності учнів на етапі засвоєння нових знань і формування вмінь та навичок. У цьому випадку вчитель періодично перериває свою розповідь, звертаючись до учнів з питаннями типу «чому?», «як ви думаєте?», «доведіть», тощо. Також його можна застосовувати фронтально під час проблемної бесіди чи дискусії. У обох випадках запитання повинні спонукати учнів до активної пошуково-дослідницької діяльності[99, с.165].

Проблемне запитання може ускладнюватися та набувати дослідницького характеру, перетворюючись на проблемне завдання.

Проблемне завдання є формою організованої педагогом пошуково-пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на поетапне розв'язання низки

навчальних проблем з метою засвоєння нових знань і формування необхідних вмінь та навичок. Формування навчальної проблеми проходить кілька етапів:

- проаналізуйте ситуацію;
- зрозумійте суть проблеми;
- сформулюйте проблему у словесній формі;
- знайдіть способи її вирішення[102, с.82].

Важливою рисою навчальної проблеми є наявність суперечливої інформації або неоднозначної ситуації, яка потребує вирішення шляхом дослідницької діяльності. Залучаючи широкий спектр історичних інтерпретацій, зокрема академічні дослідження, спогади очевидців, документи релігійних діячів і публіцистику, учні мають обґрунтувати власну точку зору щодо певного історичного факту або явища[99, с.166].

Наприклад, на етапі вивчення причин і передумов легалізації УГКЦ (тема «Легалізація УГКЦ і відновлення УАПЦ» у курсі «Історія України», 11 клас), учням можна запропонувати завдання дослідити документи з відповідного параграфа про легалізацію УГКЦ і, ґрунтуючись на них:

- озвучити свої міркування про можливості використання українськими релігійними діячами змін у політичній ситуації 1980-1990-х років для реалізації своїх прагнень стосовно відновлення церкви та її прав;
- визначити позиції політичних і релігійних лідерів щодо відновлення УГКЦ. Зверніть увагу на їх аргументацію. Які соціально-політичні чинники впливали на формування саме таких пріоритетів як у влади, так і в церкви?
- записати свої міркування.

Проблемні завдання можна умовно розділити на ті, що конкретизують проблему, і ті, що додають нову інформацію.

Наприклад, завдання, що конкретизує проблему: «Чи можна назвати легалізацію Української греко-католицької церкви в 1990-х роках ключовим фактором відродження національної свідомості та релігійної свободи в

Україні?»). Це завдання спрямоване на конкретизацію питання легалізації УГКЦ, аналіз того, як цей процес вплинув на релігійне і національне життя українців, що стимулює учнів досліджувати вплив легалізації на громадські й політичні процеси.

Завдання, що вводять нові дані: «У радянських джерелах УГКЦ змальовується як небезпечна структура, яка співпрацювала з ворогами держави, а в сучасних наукових дослідженнях її описують як духовний стрижень українського національного відродження. Як можна пояснити такі різні погляди на діяльність УГКЦ у різні історичні періоди?» Це завдання вводить нові дані й спонукає учнів до порівняльного аналізу різних історичних інтерпретацій, допомагаючи їм зрозуміти, як політичні контексти впливають на оцінку релігійних інституцій.

Залежно від характеру вирішуваної проблеми, проблемні завдання можуть бути спрямовані на[102, с.83]:

- визначення причинно-наслідкових зв'язків;
- розуміння процесу історичного розвитку;
- встановлення взаємозв'язків між фактами, подіями, явищами та епохами;
- виявлення прогресивності історичного явища;
- аналіз структури об'єкта та взаємозв'язків між його елементами;
- визначення етапів і періодів розвитку історичного явища;
- оцінювання характеру і значення явища, винесення історичних уроків із фактів минулого.

Окремим типом проблемного завдання є проблемна задача.

Проблемна задача – це спосіб подачі навчального матеріалу, який містить визначені умови та невідомі дані. З метою їхнього пошуку учень має докласти інтелектуальних зусиль, проводячи аналіз фактів і встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки. Часто задача включає реальне або уявне протиріччя, що викликає певні труднощі в процесі пізнання. На відміну від

простого пригадування знань, розв'язання проблемної задачі вимагає роздумів, пошуку зв'язків і підбору аргументів[105, с.126].

Структура проблемної задачі складається з трьох елементів: даних (умови), вимоги та невідомого.

Відповідь на таку задачу може бути представлена у формі усного міркування, письмових висновків, есе чи навчальних проєктів. Наприклад, можна використати таку задачу для перевірки навчальних досягнень учнів на тему «Легалізація УГКЦ та її наслідки»: «Українська греко-католицька церква (УГКЦ) була заборонена радянською владою у 1946 році через звинувачення у співпраці з ворогами держави та була включена до Російської православної церкви. УГКЦ діяла підпільно протягом кількох десятиліть, а її священники та віряни зазнавали переслідувань. У 1980-1990-х роках із початком перебудови в СРСР починаються процеси релігійної лібералізації, що призвело до легалізації УГКЦ у 1989 році. Легалізація церкви стала важливим етапом відновлення релігійної свободи та національного відродження в Україні. Попри це, відносини між УГКЦ і православними церквами залишалися напруженими.»

Завдання: «Вкажіть головні причини, що дозволили УГКЦ домогтися легалізації в кінці 1980-х років. Обґрунтуйте свою відповідь».

Для розв'язання задачі учні повинні проаналізувати зміни у політичній ситуації, пов'язані з перебудовою в СРСР, звернути увагу на суспільно-політичний тиск на радянську владу, значення міжнародної підтримки та зростання національно-релігійної самосвідомості українців. Учні також повинні зіставити факт «взаємодії УГКЦ із суспільними рухами за незалежність України» та вплив цього процесу на відновлення прав церкви.

Виконання таких завдань вимагає від учня певного рівня теоретичної та практичної підготовки. Готовність до проблемного навчання передбачає здатність помітити проблему, запропоновану вчителем, сформулювати її, знайти шляхи вирішення й застосувати відповідні ефективні методи для досягнення результату[99, с.167].

Основне завдання вчителя полягає не в передачі готових знань, а в розвитку в учнів навичок навчатися самостійно, формуванні позитивної мотивації до навчання, різносторонніх пізнавальних інтересів і здатності до усвідомленого та самостійного засвоєння знань у ситуаціях, які потребують пошуку. Аналіз педагогічної теорії та практики дозволяє окреслити ключові методи й прийоми створення проблемних ситуацій.

Серед методичних прийомів створення проблемних ситуацій Г. К. Селевко виділяє такі:

- учитель підводить учнів до протиріччя й пропонує самостійно знайти його вирішення;
- викладає різні погляди на одне й те саме питання;
- пропонує розглянути явище з різних точок зору (наприклад, з позиції полководця, простого воїна або очевидця битви);
- заохочує учнів робити порівняння, узагальнення, висновки, співставляти факти;
- ставить конкретні запитання (спрямовані на узагальнення, обґрунтування, конкретизацію, логіку, роздуми);
- пропонує проблемні завдання (наприклад, з недостатньою чи надлишковою інформацією, нечіткістю питання, суперечливими даними або навмисно зробленими помилками) [110, с.150].

Незгоди або непорозуміння у фактах породжують внутрішні дискусії в учнів, що спонукають їх бути не просто пасивними слухачами, а висловлювати власні судження. Проблемні уроки є особливо ефективними у старшій школі, однак елементи проблемності варто застосовувати на уроках історії у всіх класах без винятку [102, с.83].

Педагог може використовувати проблемне навчання на різних типах уроків: як у вигляді окремих проблемних елементів (несподівані запитання на початку теми), так і будувати весь урок за проблемним підходом.

У методичній розробці уроку на тему: «Відновлення релігійного та церковного життя» (див. додаток III), що вивчається за програмою

загальноосвітніх навчальних закладів з історії України у 11 класі[25], мною були використані різні методи проблемного навчання на всіх етапах уроку.

Використання проблемних завдань є найвищим етапом роботи з учнями. На відміну від традиційних уроків, проблемне навчання не лише орієнтується на засвоєння історичних фактів, а й на вивчення причинно-наслідкових зв'язків. Правильне формулювання проблеми є ключовим етапом, від якого залежить ефективність уроку та досягнення його цілей[104].

Оскільки цей урок є комбінованим, перевірка домашнього завдання є обов'язковою складовою. Для її проведення я пропоную різні форми роботи. Насамперед письмову роботу, використовуючи проблемні запитання, які стимулюють учнів до аналізу та критичного осмислення історичних подій. Наприклад, проблемне питання по попередній темі: «Чому саме в умовах перебудови виникають неформальні організації, і чому вони набувають масової підтримки в суспільстві? Обґрунтуйте свою відповідь, посилаючись на конкретні приклади з діяльності Народного руху України». Такі проблемні питання допомагають учням не просто відтворювати факти, а ставити під сумнів причини, наслідки та роль різних явищ. Така форма роботи розвиває навички аргументації та дає можливість глибше зрозуміти матеріал.

Також, на етапі перевірки домашнього завдання використовую роботу на дошці, використовуючи часову лінію із ключовими подіями (у цьому випадку подіями, що стосуються виникнення та діяльності Народного руху України за перебудову, про що була минула тема) та, знову ж таки, проблемні запитання.

Ще однією формою перевірки домашнього завдання є усне опитування, або завдання. Я пропоную використати дискусійні методи між групами. Групам надається проблемне завдання, за яким одна група має доводити одну точку зору, а інша наводити аргументи на користь протилежної думки.

Доцільно застосовувати метод проблемного навчання і при роботі з картою. Учні мають показати на карті регіони, які є важливими відповідно до

теми, яку вивчали минулого разу, а також проаналізувати їх, відповідно до запитань.

Усі ці завдання дозволяють інтегрувати методи проблемного навчання в етап перевірки домашнього завдання на уроці. Вони допомагають учням не лише засвоїти інформацію, але й активно її осмислювати, робити висновки та дискутувати, що сприяє розвитку критичного мислення.

Наступним етапом уроку є мотиваційний етап. На уроці про легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ) можна використати проблемне завдання, яке допоможе залучити їх до роздумів над важливістю цього історичного процесу та його наслідків для українського суспільства.

Для цього використовуємо ситуаційний аналіз. Наприклад: «Уявіть, що ви живете в 1980-х роках в Україні, коли Українська греко-католицька церква була заборонена і переслідувана радянською владою. Ви знаєте, що існує підпільне релігійне життя, але відкрита підтримка церкви може мати серйозні наслідки для вас та вашої родини. У 1989 році з'являється можливість легалізації УГКЦ. Вам пропонують бути частиною активістів, які підтримують цю легалізацію. Як ви вважаєте, чи варто було ризикувати особистою свободою, щоб домагатися легалізації церкви? Які могли бути наслідки цього рішення для українського суспільства в той час?». Після відповіді, обговорити становище УГКЦ за запитаннями:

- Чому радянська влада заборонила УГКЦ і як це вплинуло на релігійне життя українців?
- Якими були основні ризики для тих, хто підтримував легалізацію УГКЦ?
- Як легалізація церкви могла вплинути на процес здобуття незалежності України?
- Чи можна легалізацію УГКЦ розглядати як один із ключових кроків до відродження національної ідентичності українців?

Це завдання допоможе учням поглянути на історичну подію через призму особистого вибору та ризиків, що сприяє розвитку критичного мислення та формуванню мотивації до глибшого вивчення теми.

Або ж, для мотиваційного етапу уроку, можна використати перегляд фрагмента документального фільму «Ті що вірні»[122] (епізод про підпільну діяльність Української греко-католицької церкви в часи радянського режиму) та обговорення проблемного запитання: Після стількох років переслідувань та заборон, чому греко-католики не відмовилися від своєї віри і продовжували діяльність підпільно? Як ви думаєте, які чинники допомогли їм залишатися вірними своїй церкві?

Учні мають обговорити це запитання в парах, висловити свої припущення про те, що мотивувало людей залишатися вірними своїй релігії, незважаючи на репресії та підготувати кілька тез для подальшого обговорення з класом.

Це завдання допоможе зацікавити учнів темою, спонукати їх до глибокого аналізу моральних і духовних аспектів історичних подій. Перегляд фрагменту та дискусія навколо проблемного питання створять емоційний зв'язок з темою уроку і стимулюють учнів до активної участі в обговоренні та подальшому навчанні.

Фільм надасть живий приклад того, як особисті цінності та віра можуть впливати на історичні процеси, що допоможе учням краще зрозуміти роль релігії в історії України та її відновлення в 90-х роках.

Потім вчитель оголошує тему уроку, коротко пояснює її основний зміст і пропонує учням визначити ключові аспекти цієї теми. Тема та план записуються в зошит:

1. Легалізація та відродження Української греко-католицької церкви (УГКЦ).
2. Відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та утворення УПЦ Київського патріархату.

Наступним елементом уроку є актуалізація опорних знань, умінь та навичок учнів. Метою є активізація пізнавальної діяльності учнів за допомогою повторення попереднього матеріалу, що визначатиме зв'язок нової теми з раніше вивченими. У даному випадку така актуалізація досягається в результаті цікавого завдання: «Історичний діалог через час». Учням пропонується уявити, що вони журналісти, які отримали унікальну можливість взяти інтерв'ю у двох осіб, що належать до різних епох:

– Підпільний священник УГКЦ у 1970-х роках.

– Громадський активіст у 1990 році, який підтримує легалізацію УГКЦ.

Учні діляться на дві групи: одна представляє підпільного священника, інша — активіста. Групи мають підготувати «інтерв'ю», розробивши питання і відповіді, враховуючи умови життя, релігійні переслідування та ідеї, які мали обидві особи в свої часи.

Питання для інтерв'ю можуть бути такими:

Для священника: «Як ви змогли зберегти віру та церковну структуру в умовах заборони УГКЦ?»

Для активіста: «Що стало головним мотивом вашої участі в рухах за легалізацію УГКЦ?»

Після презентації інтерв'ю групи мають відповісти на запитання:

– Як змінилася ситуація від 1970-х до 1990-х років? Чому саме ці зміни зробили легалізацію можливою?

– Чи могли події піти іншим шляхом, якби не було активної боротьби за відновлення прав УГКЦ?

Через порівняння умов у різні періоди учні зможуть глибше зрозуміти не тільки політичні та релігійні умови часу, а й людський фактор боротьби за віру та свободу, що допомагає розвивати критичне мислення та навички аналізу подій через історичну перспективу.

Наступним етапом уроку є вивчення нового матеріалу. Після вступного слова вчителя застосовується один із методів проблемного навчання – евристична бесіда. Це одна з найбільш ефективних форм розвитку логічного,

історичного та наукового мислення, яка значно підвищує самостійність учнів.

Запитання повинні бути спрямовані на формування вміння учнів аналізувати суть явищ, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, тенденції розвитку, порівнювати факти та оцінювати історичні події або діяльність окремих осіб. Важливою умовою є чіткість і лаконічність питань. Особливо корисними є питання провокаційного характеру або такі, що містять неточні відомості, які змушують учнів критично мислити та обґрунтовано захищати чи спростовувати певну точку зору, наприклад: «Легалізація УГКЦ у 1989 році була суто релігійною подією, яка не мала жодного значення для політичних процесів в Україні. Вона була тільки наслідком змін у радянській релігійній політиці, і не пов'язана з боротьбою за незалежність України. Чи погоджуєтесь ви з цим твердженням?».

Таке питання стимулює учнів до глибокого аналізу і обґрунтованих відповідей, а також дозволяє організувати дискусію, в якій учні розвивають критичне мислення і знаходять власні аргументи для спростування або підтвердження провокаційної думки.

Під час відповідей вчитель вносить необхідні корективи, а по завершенні роботи узагальнює та дає оцінку діяльності учнів. Відбувається обговорення впливу релігії на політичні процеси, де учні шукають аргументи, чому релігійні організації мали значення для національної незалежності[100, с.187].

Для теми «Легалізація УГКЦ в 90-х роках ХХ століття. Відновлення релігійного життя» також можна використати дослідницький метод проблемного навчання, що передбачає залучення учнів до детального вивчення історичних подій через аналіз документів, наукових джерел та порівняння різних поглядів. Наприклад, можна запропонувати учням опрацювати документи та архівні матеріалами про процес легалізації УГКЦ (листи, звернення віруючих, документи з Ватикану); наукові статті та публікації про релігійне життя в Україні кінця 80-х – початку 90-х років;

відеоматеріали з інтерв'ю сучасників подій (наприклад, священників або активістів УГКЦ).

Опрацювавши ці джерела, дослідити процес легалізації Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) після багаторічного підпілля, оцінити політичні, соціальні та культурні передумови, а також наслідки відновлення релігійного життя.

Доцільно застосовувати групову роботу на уроці з використанням проблемного навчання. Учні можна поділити на три групи, кожна з яких отримує завдання дослідити окремі аспекти процесу легалізації УГКЦ, працюючи з історичними документами, науковими статтями та іншими джерелами.

I група досліджує політичні та історичні передумови легалізації УГКЦ:

1. Дослідіть політичну ситуацію в Україні та СРСР наприкінці 80-х років, що сприяла легалізації УГКЦ. Як зміни в політиці перебудови та гласності вплинули на цей процес?
2. Проаналізуйте ключові події, що призвели до офіційного визнання УГКЦ, зокрема з'їзди віруючих і роль міжнародного тиску, включаючи позицію Ватикану та інших західних країн.
3. Заповніть таблицю, в якій зазначте ключові дати та події на шляху до легалізації УГКЦ (наприклад, 1987 – початок акцій протесту; 1989 – офіційна легалізація).

Після дослідження група створює хронологічну таблицю та презентує результати в класі.

II група досліджує роль громади та священників у легалізації УГКЦ:

1. Дослідіть, яку роль відіграли релігійні громади та підпільні священники УГКЦ у процесі легалізації. Як вони організовували молитовні акції та маніфестації на підтримку відновлення Церкви?
2. Проаналізуйте особисту роль кардинала Мирослава Івана Любачівського та інших лідерів УГКЦ у процесі легалізації Церкви.

3. Висвітліть, як релігійна громада сприяла відновленню храмів та релігійного життя після довгих років підпілля.

За результатами дослідження група має підготувати повідомлення про роль громад та лідерів УГКЦ у процесі легалізації, та представити його у вигляді короткої усної доповіді перед класом.

III група досліджує соціальні та культурні наслідки відновлення УГКЦ:

1. Проаналізуйте, як легалізація УГКЦ вплинула на соціальне життя західних регіонів України. Як це відобразилося на відродженні традицій, звичаїв, свят та культурного життя загалом?
2. Дослідіть вплив легалізації УГКЦ на зміцнення національної ідентичності українців, особливо у західних регіонах.
3. Охарактеризуйте роль УГКЦ у демократичних процесах кінця 80-х – початку 90-х років, зокрема у Революції на граніті та інших політичних подіях.

Після дослідження група представляє аналіз впливу легалізації на суспільство та культуру через обговорення в класі або мультимедійну презентацію.

Після презентацій груп, можна організувати загальну дискусію за запитаннями:

- Які зовнішні та внутрішні фактори були найбільш важливими у процесі легалізації УГКЦ?
- Чи можна стверджувати, що легалізація УГКЦ стала одним із ключових етапів у відновленні української національної свідомості? Чому?
- Як легалізація УГКЦ вплинула на політичний клімат у західних регіонах України в період здобуття незалежності?

Це завдання допоможе учням поглибити розуміння процесу легалізації УГКЦ, а також усвідомити його значення для розвитку релігійного і культурного життя України.

Цікавою вправою для учнів буде «Проблемна хронологія», коли учням надається список подій, пов'язаних з відновленням УГКЦ та УАПЦ, але вони подані в хронологічно неправильному порядку. Завдання учнів – виправити послідовність подій, пояснюючи причини кожного історичного факту. А після виконання завдання відповісти на проблемне питання: «Як розвиток подій вплинув на релігійне життя України? Чому саме ці події стали ключовими для легалізації церков?» Ця вправа допоможе учням краще засвоїти хронологію подій та зрозуміти взаємозв'язок між ними.

Використання завдань проблемного навчання на уроках сприяє розвитку учнів, оскільки воно стимулює критичне мислення, активну роботу з джерелами, а також вміння аналізувати історичні події та шукати відповіді на складні питання. Наприклад, можна організувати роботу в парах з опрацюванням текстів та джерел - «Союз КПРС і РПЦ МП проти УГКЦ». Учні вивчають додатковий матеріал, що допомагає їм глибше зрозуміти історичний контекст легалізації УГКЦ та боротьби з нею. Вони аналізують небезпеку, яку влада вбачала у церкві, з'ясовують методи боротьби проти УГКЦ, досліджують, хто очолював цю боротьбу, та оцінюють наслідки для тих, хто протистояв режиму. Це сприяє розвитку навичок аналізу та синтезу інформації.

Такі завдання позитивно впливають на учнів, оскільки сприяють розвитку критичного мислення: вони змушують ставити запитання, аналізувати різні точки зору та робити власні висновки. Учні навчаються аргументувати свою позицію, що сприяє формуванню аналітичного мислення; покращують співпрацю та комунікацію (робота в парах і групах): обмінюються ідеями, висловлюють свої думки і враховують думки інших; поглиблюють розуміння теми (через використання історичних джерел та аналіз документів): вони не лише засвоюють факти, а й розуміють соціально-політичні причини подій, що дозволяє краще орієнтуватися в складних історичних процесах; самостійність: проблемне навчання стимулює учнів до

самостійного пошуку відповідей і рішень, вчить працювати з джерелами, аналізувати їх і робити власні висновки.

Також, можна організувати роботу за варіантами, коли учні I варіанту опрацьовуючи додатковий матеріал мають сформулювати 3-4 речення, підкріплюючи або спростовуючи твердження про те, що греко-католики впевнено йшли до легалізації своєї церкви. Це завдання вимагає від учнів критично ставитися до інформації та аргументувати свої думки. А учні II варіанту складають запитання до тексту, що дозволяє їм розвивати навички активного читання та вміння виокремлювати ключові моменти.

Елементи проблемного навчання доречно, також, використовувати у роботі із візуальними джерелами. Наприклад, показати учням кілька плакатів та зображень з акцій голодування на Арбаті, зокрема тих, що містять заклики до припинення переслідування за релігійними мотивами.

Обговорення плакатів відбувається за допомогою проблемного питання: «Які основні вимоги та настрої учасників голодування можна побачити через плакати та зображення? Як плакати відображають ставлення до релігії і прав людини в Радянському Союзі?». Учні повинні ідентифікувати основні повідомлення та образи, пояснити, чому саме такі заклики були обрані, і як вони відображають історичну ситуацію.

Це завдання допоможе учням зрозуміти важливість протестних акцій, як способу привернення уваги до проблем релігійних прав і свобод у Радянському Союзі. Воно також розвивають навички аналізу візуальних джерел.

Для того, щоб задіяти творчі здібності учнів, можна запропонувати учням створити власний плакат, який би відображав вимоги учасників протесту. Учні мають створити плакати з короткими гаслами та візуальними елементами, які передаватимуть головні меседжі протестів. Проблемне питання до цього завдання може бути таким: «Які ключові проблеми піднімали учасники голодування на Арбаті? Як можна через плакат передати ці вимоги, щоб вони вплинули на громадську думку?». Це завдання

дозволить учням застосувати творчі здібності та водночас поглибити розуміння, як візуальні засоби можуть використовуватися для донесення політичних і соціальних ідей.

Завершується етап вивчення нового матеріалу відповідями, щодо проблемного питання. Учні висловлюють власні думки (метод «Коло думок») щодо проблемного питання: «Чому в 1989 році, через десятиліття переслідувань і підпілля, відбувся процес легалізації УГКЦ, і чому це стало важливою подією не лише для церковного життя, а й для суспільно-політичних змін в Україні? Обґрунтуйте свою відповідь».

На етапі систематизації знань щодо теми «Легалізація УГКЦ в 90-х роках 20 століття. Відновлення релігійного життя», можна використати метод «Лови помилку». Це дозволить учням активніше опрацьовувати матеріал, аналізувати факти та виявляти неточності в інформації. Для прикладу, учням пропонується знайти помилку в таких твердженнях:

1. Легалізація Української греко-католицької церкви (УГКЦ) відбулася відразу після здобуття Україною незалежності в 1991 році.
2. УГКЦ була однією з найбільших офіційно визнаних церков на території Радянського Союзу до її легалізації.
3. Після легалізації УГКЦ повністю уникла будь-яких конфліктів з іншими конфесіями в Україні.
4. Легалізація УГКЦ була спричинена виключно внутрішніми релігійними змінами в Україні, без впливу міжнародних факторів.
5. Відновлення релігійного життя після легалізації УГКЦ відбувалося тільки в західних областях України.

Також на цьому етапі обговорюються проблемні питання, поставлені на початку уроку. У результаті самостійної та групової роботи учні можуть перейти до розв'язання таких проблемних запитань: «Які причини привели до легалізації УГКЦ у 90-х роках?», «Яку роль відіграла УГКЦ у відновленні релігійного життя та суспільних процесах в Україні на початку незалежності?»

Метод «Лови помилку» та обговорення відповідей допоможуть учням краще зрозуміти історичний контекст і зробити власні висновки.

Завершальний етап уроку присвячено підбиттю підсумків. Учитель повідомляє, що всі пункти плану виконано, і пропонує обговорити, яких результатів досягнуто. Учні беруть участь у рефлексії, називаючи свої досягнення та оцінюючи їх можливі бали. Учитель підсумовує урок, виставляє оцінки.

Домашнє завдання включає опрацювання відповідного параграфа підручника, усні відповіді на питання до нього, запис нових понять до історичного словника, а також виконання завдання на вибір. Наприклад:

- дослідження «Карта релігійних конфліктів», коли учням потрібно дослідити релігійні конфлікти в Україні після легалізації УГКЦ у 90-х роках, вказати регіони, де відбувалися найбільші суперечності між різними конфесіями (УГКЦ, УПЦ, РПЦ). За допомогою такого дослідження учні краще зрозуміють географічно-політичні аспекти конфліктів, продовжать розвивати навички аналізу та роботи з джерелами;
- написати есе на тему «Як легалізація УГКЦ вплинула на відновлення української національної ідентичності в 90-х роках?» та оцінити, як відродження церкви сприяло зміцненню національної свідомості, культури та мови. За допомогою цього завдання учні розвивають навички письмового викладу думок, розуміння культурних і національних аспектів історичних подій;
- проєкт «Історія відродження храму», коли учням потрібно знайти інформацію про конкретний храм, що був повернутий УГКЦ після легалізації, та підготувати міні-проєкт (презентацію або постер), у якому буде відображено історію храму, процес відновлення, його значення для громади. Можна додати фотографії, факти з історії та сучасного життя цього храму. За допомогою цього завдання учні

розвивають свою творчість, та творчий підхід, працюють з джерелами та намагаються зрозуміти локальність історичних процесів.

Усі ці завдання допоможуть учням не лише засвоїти матеріал, а й розвивати критичне мислення, дослідницькі та творчі здібності.

Отже, проблемне навчання – це набір методів і прийомів, спрямованих на створення для учнів проблемних ситуацій, постановку завдань та пошук шляхів їх вирішення.

Основною умовою «проблематизації» історичного навчання в школі є залучення різних, іноді суперечливих точок зору на досліджувані питання та створення ситуацій, які стимулюють учнів не лише використовувати набуті знання, але й самостійно (під керівництвом вчителя) здобувати нові. На відміну від традиційного підходу, проблемне навчання зосереджується не лише на знанні історичних фактів і подій, а й на виявленні причинно-наслідкових зв'язків між ними[99, с.167].

Отже, запровадження проблемного навчання на уроках історії сприяє розвитку інтелектуальних здібностей учнів як активних учасників навчання, формує інтерес до навчання та мотивацію до пізнавальної діяльності, розвиває творчі здібності, виховує самостійність, ініціативність і креативність, а також допомагає формувати всебічно розвинену особистість, здатну вирішувати майбутні професійні та життєві завдання. Водночас, проблемне навчання має певні недоліки: його не завжди легко використовувати через складність матеріалу або невідповідність учнів.

Основна проблема полягає в тому, що створена вчителем проблемна ситуація не завжди сприймається як проблемна для всіх учнів. Крім того, для успішного впровадження цього методу учні мають володіти базовими знаннями, поняттями, законами та правилами, без яких продуктивне мислення неможливе. Також учителю потрібно не лише розуміти зміст і суть теорії проблемного навчання, а й мати належну дидактичну підготовку, оскільки без загального знання теорії дидактики неможливо творчо застосувати отримані знання на практиці.

ВИСНОВКИ

Легалізація Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у 90-і роки ХХ ст. є особливо актуальною у сучасних умовах, зважаючи на її значення для релігійного, національного та культурного відродження України, а також складність і багатовекторність цього процесу.

При дослідженні історії легалізації Української греко-католицької церкви важливим є використання джерелознавчої бази, яка представлена різними групами джерел. У дослідженні використано значне коло матеріалів, що умовно поділені на три основні групи.

До першої групи відносимо архівні документи, які є основними джерелами для вивчення процесу легалізації УГКЦ. Вони містять важливі відомості про події, пов'язані з діяльністю церкви, її боротьбу за відновлення, а також взаємодію з державними структурами.

Друга група включає опубліковані матеріали, до яких належать статті у періодичних виданнях, офіційні звіти та документи, які висвітлюють ключові етапи процесу легалізації церкви. Зокрема, тут представлені матеріали, спрямовані на інформування громади та висвітлення суспільно-політичного контексту.

Третя група джерел представлена мемуарною літературою, яка містить свідчення очевидців подій, зокрема членів духовенства та громадських діячів. Ці спогади дозволяють доповнити об'єктивну картину подій суб'єктивними рефлексіями і деталями.

Історіографічна база дослідження також багата на праці діаспорних, вітчизняних та іноземних науковців. Діаспорні дослідники зосереджувалися на відтворенні подій, використовуючи мемуари та свідчення очевидців. Вітчизняні історики застосовували ширший спектр джерел для детального аналізу та висвітлення процесів у ширшому контексті. Іноземна історіографія доповнює дослідження міжнародним поглядом на процеси легалізації УГКЦ, підкреслюючи їхній вплив на міжнародне співтовариство.

Такий підхід дозволяє об'єктивно висвітлити складні та багатогранні процеси, пов'язані з відновленням діяльності Української греко-католицької церкви наприкінці ХХ століття.

Легалізація Української греко-католицької церкви (УГКЦ) наприкінці ХХ століття є одним із ключових етапів відновлення релігійної свободи та національної ідентичності українського народу. Процес, який тривав понад 40 років, мав складний та багатогранний характер, охоплюючи релігійну, суспільну та політичну сфери. Його передумови, динаміка і наслідки стали предметом досліджень, оскільки ця подія мала далекосяжний вплив на релігійне та культурне життя України.

Першим ключовим етапом, який визначив історичний розвиток УГКЦ у радянський період, став Львівський псевдособор 1946 року. Це зібрання, організоване за підтримки радянської влади та Російської православної церкви (РПЦ), офіційно проголосило «ліквідацію» УГКЦ. Усі її структури були заборонені, а церковне майно передане під контроль РПЦ. Після псевдособору духовенство, яке відмовилося перейти до православної юрисдикції, зазнало репресій, включаючи арешти, заслання та фізичне знищення.

Попри жорстокі утиски, УГКЦ не зникла, а продовжила існування в умовах підпілля. Цей період, який тривав понад чотири десятиліття, відзначався надзвичайною самовідданістю священників і мирян, які здійснювали богослужіння, обряди та духовну діяльність у таємниці, часто ризикуючи власним життям. Завдяки цій жертвності вдалося зберегти тяглість традиції та ідентичність греко-католицької громади.

Наприкінці 1980-х років політичні та суспільні зміни в Радянському Союзі створили умови для активізації боротьби за легалізацію УГКЦ. Демократичні реформи, відомі як «перебудова» та «гласність», сприяли послабленню державного контролю та дозволили громадським рухам відкрито висловлювати свої вимоги. Ці тенденції співпали із зростанням

національно-визвольного руху в Україні, який стимулював прагнення до відновлення історичної справедливості.

Боротьба за легалізацію УГКЦ мала різноманітні форми. По-перше, віруючі організовували масові акції протесту, такі як молебні, хресні ходи та маніфестації. Однією з найбільш знакових подій став хресний хід у Львові у грудні 1989 року, що привернув увагу не лише української, але й міжнародної громадськості. По-друге, духовенство та миряни активно зверталися до радянської влади з вимогами відновлення прав церкви. У цьому напрямку особливо важливу роль відіграв Народний Рух України, який сприяв формуванню громадської підтримки.

Міжнародна підтримка також стала визначальним фактором у легалізації УГКЦ. Святий Престол, очолюваний Папою Іваном Павлом II, неодноразово закликав до захисту греко-католиків, а українська діаспора та західні правозахисні організації інформували світову спільноту про порушення прав віруючих у СРСР. Ця підтримка створила значний дипломатичний тиск на радянський уряд. Додатковим чинником стало висвітлення проблеми УГКЦ у засобах масової інформації, як вітчизняних, так і міжнародних.

У грудні 1989 року радянська влада офіційно визнала право УГКЦ на існування, що ознаменувало її легалізацію. Ця подія дала старт масштабному процесу відновлення церковної організації. УГКЦ відновила єпархії, зокрема у Львові, Івано-Франківську та Тернополі, розпочала підготовку нових священників через відкриття духовних семінарій і навчальних закладів. Було повернуто частину храмів і церковного майна, хоча цей процес часто супроводжувався міжконфесійними конфліктами, особливо з РПЦ (згодом УПЦ МП).

Легалізація УГКЦ мала значний вплив на українське суспільство. Вона сприяла відновленню релігійної свободи як базової цінності та утвердженню права на свободу совісті. Крім того, УГКЦ завжди була важливим чинником національної ідентичності українців, оскільки її історія, традиції та діяльність

тісно пов'язані з культурою, мовою та історичною пам'яттю. УГКЦ також відіграла помітну роль у процесах становлення незалежності України, об'єднуючи навколо себе національно свідомих громадян.

Однак процес легалізації супроводжувався численними проблемами. Відновлення церковної структури вимагало значних матеріальних та людських ресурсів. Міжконфесійні суперечності, зокрема конфлікти з Московським патріархатом, значно ускладнювали повернення церковного майна та храмів, викликаючи напруження в релігійному житті. Крім того, УГКЦ тривалий час піддавалася ідеологічній критиці з боку РПЦ, що звинувачувала її у «привласненні» церковної спадщини.

Вивчення теми «Легалізація УГКЦ в 90-ті роки 20 ст.» є важливим для учнів, оскільки ця подія стала важливою віхою в історії України, що вплинула на релігійне, культурне та соціальне життя в країні. Розуміння процесу легалізації УГКЦ дає можливість учням осмислити взаємозв'язок між релігією і політикою, а також визначити роль релігійних організацій у суспільних змінах в Україні наприкінці 20-го століття.

Застосування проблемного навчання у вивченні цієї теми є доцільним, оскільки воно дозволяє учням самостійно аналізувати та оцінювати різні аспекти цього процесу. Використовуючи методику проблемного навчання, учні можуть розвивати критичне мислення та вміння аргументувати свою точку зору, розв'язувати проблеми, що виникають у процесі вивчення теми. Проблемне навчання сприяє глибшому розумінню історичних подій, допомагаючи учням не лише запам'ятовувати факти, але й осмислювати їх значення в контексті сучасних проблем.

Тому інтеграція проблемного підходу у вивчення теми легалізації УГКЦ дозволяє створити умови для активної пізнавальної діяльності, що розвиває історичну свідомість учнів та їх здатність до самостійного і критичного осмислення історичних процесів.

Вивчення процесу легалізації УГКЦ має велике значення для розуміння релігійного, культурного та суспільного розвитку України. Наукові

дослідження цього питання, які базуються на архівних документах, мемуарах очевидців, матеріалах періодичної преси та офіційних заявах, дозволяють об'єктивно оцінити вплив цих подій на формування сучасного українського суспільства.

Сьогодні УГКЦ продовжує відігравати важливу роль у духовному та культурному житті України. Її діяльність спрямована на утвердження моральних цінностей, зміцнення національної єдності та сприяння міжконфесійному діалогу. Водночас питання подолання міжконфесійних конфліктів залишається актуальним завданням, що вимагає комплексного підходу в контексті пошуку єдності всередині українського суспільства.

Отже, легалізація УГКЦ у 1989 році стала не лише релігійною, але й суспільно-політичною подією. Вона символізувала перемогу над репресивною системою, яка протягом десятиліть намагалася знищити українську релігійну ідентичність. Цей процес став важливим етапом у боротьбі за свободу совісті, утвердження національної самобутності та духовне відродження українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Неопубліковані матеріали

Електронний архів Українського визвольного руху

1. Галузевий державний архів служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 68069. Т. 1. Постанова про обрання запобіжного заходу Йосифу Сліпому. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/34813> (Дата звернення: 6 травня 2024 р.)
2. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 33. Довідка про арешти антирадянського елемента серед духовенства УГКЦ за травень 1945 року. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/23130> (Дата звернення: 6 травня 2024 р.).
3. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 68069. Т. 1. Список осіб притягнутих в якості обвинувачених по слідчій справі № 148372. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/34811> (Дата звернення: 7 травня 2024 р.)
4. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 68069. Т. 7. Повідомлення Гриневичу Богдану по необґрунтоване засудження Йосифа Сліпого та його реабілітацію. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/34828> (Дата звернення: 10 травня 2024 р.).

Офіційний веб-портал Державної архівної служби України

5. Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі ЦДАЗУ). Ф. 36, оп. 1, спр. 23, арк. 140. «Лист Папи Івана Павла II до Блаженнішого Патріарха Йосифа, Української католицької ієрархії й українського народу». Ватикан, 19 березня 1979 р. «Вісті з Риму», українське пресове бюро, надзвичайне видання. Рим, 24 березня 1979 р. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Persons/Slipyj/TsDAZU/index.php?20#photo> (Дата звернення: 21 травня 2024 р.)
6. ЦДАЗУ. заг. бібл. ф., інв. № 2463, с. 1-2. Стаття «25-ліття тернистого шляху УКЦеркви». «Мирянин» - місячник на правах рукопису. Чикаго, ч. 12-13/34-35, листопад-грудень 1969 р. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Persons/Slipyj/TsDAZU/index.php?5#photo> (Дата звернення: 22 травня 2024 р.)

7. Ф. 36, оп. 1, спр. 6, арк. 10. Звернення Патріарха і Кардинала Йосифа Сліпого до Президії III Конгресу СКВУ. Рим, 19 серпня 1978 р. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Persons/Slipyj/TsDAZU/index.php?11#photo> (Дата звернення 22 травня 2024 р.)

II. Опубліковані матеріали

8. Документи патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. Перша сесія. Жовтень 1996 рік. Львів: Свічадо, 1998.
9. Заява групи українців католиків з України Святішому Отцеві Іванові-Павлові II, Папі Римському, від єпископів, священників, монахів, монахинь і вірних Української Католицької Церкви. Офіційні документи Української греко-католицької церкви. URL: <https://docs.ugcc.ua/1150/> (Дата звернення: 15 лютого 2024 р.).
10. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. У 2-х т. [заг. ред. В.Сергійчук]. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 1. 920 с.
11. Рішення і постанови Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях 25–26 червня 1990 року. Офіційні документи Української греко-католицької церкви. URL: <https://docs.ugcc.ua/323/> (Дата звернення: 8 серпня 2024 р.).
12. Рішення і постанови Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях 3–10 лютого 1991 року. Офіційні документи Української греко-католицької церкви. URL: <https://docs.ugcc.ua/322/> (Дата звернення 9 серпня 2024 р.).
13. Рішення і постанови Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Львові в днях 16–31 травня 1992 року. Офіційні документи Української греко-католицької церкви. URL: <https://docs.ugcc.ua/321/> (Дата звернення 09.08.2024 р.).
14. Християнський Голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету захисту Української Католицької Церкви / Редактори передруку Василь Горинь,

Микола Дубас, Галина Теодорович. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. 670 с.

III. Спогади

15. Боротьба за легалізацію УГКЦ: початок голодування на Арбаті в Москві. Аудіо-уривок з інтерв'ю з митрополитом Ігорем Возняком. Архів Інституту історії Церкви Церкви Українського Католицького Університету. URL: <http://ichistory.org.ua/2014/05/19/audio-do-25-richchya-legalizatsiyi-ugkts-pochatok-goloduvannya-na-arbati-v-moskvi/> (Дата звернення: 17 липня 2024 р.).
16. До 25-ліття легалізації УГКЦ в Україні: владика Павло Василик (1926–2004) URL: <http://ichistory.org.ua/2014/03/18/do-25-litty-a-legalizatsiyi-ugkts-v-ukrayini-vladyka-pavlo-vasylyk/> (Дата звернення: 1 липня 2024 р.).
17. Муратов М. На шляху до незалежної України: погляд у минуле з Москви. Спогади. Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». URL: <https://museum.khpg.org/1301161102> (Дата звернення: 13 квітня 2024 р.).
18. Подяка за дар віри. До 25-ліття легалізації УГКЦ: свідчення пані Ольги Білої-Фостик. Архів Інституту історії Церкви Церкви Українського Католицького Університету. URL: <http://ichistory.org.ua/2014/10/22/do-25-litty-a-legalizatsiyi-ugkts-svidchennya-pani-ol-gy-biloyi-fostyk/> (Дата звернення: 6 серпня 2024 р.).
19. До 30-річчя легалізації УГКЦ: Іван Гель про похід вульцями Львова 17 вересня 1989 року. Архів Інституту історії Церкви Українського Католицького Університету. URL: <http://ichistory.org.ua/2019/09/17/do-30-ricchya-legalizatsiyi-ugkc-ivan-gel-p/> (Дата звернення: 5 серпня 2024 р.).
20. Спогади Івана Геля про Миколу Муратова з Архіву Інституту історії Церкви Українського Католицького Університету. URL: <http://ichistory.org.ua/2014/03/26/do-25-litty-a-legalizatsiyi-ugkts-v-ukrayini-pravozahysnyk-mykola-muratov/> (Дата звернення: 28 липня 2024 р.).

IV. Нормативні документи

21. Декларація про державний суверенітет України.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (Дата звернення: 11 квітня 2024 р.).
 22. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392) URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п> (Дата звернення 17 травня 2024 р.).
 23. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 14 квітня 2024).
 24. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (Дата звернення: 24 травня 2024 р.).
 25. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (Дата звернення: 27 травня 2024 р.).
 26. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/371070_699564 (Дата звернення: 20 червня 2024 р.).
 27. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи /за заг. ред. М. Грищенка. М-во освіти і науки України, 2016. 40 с.
- VI. Монографії, наукові статті, матеріали наукових конференцій**
28. Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2004. 344 с.

29. Андрухів І.О. Станіславська (Івано-Франківська) Єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. Івано-Франківськ; Надвірна: Надвірнянська друкарня, 2010. 499 с.
30. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край, 2000. 616 с.
31. Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт в Україні: витоки, стан і шляхи подолання. *Людина і світ*. 1991. № 3. С. 2–6.
32. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку. *Людина і світ*. 2003. № 12. С. 1939.
33. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946 – 1989). Ковчег. *Збірник статей з церковної історії*. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. С. 123 –164.
34. Бублик Т.Т. Відродження УГКЦ (1988–1991): проблематика міжконфесійних протистоянь. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2011. Вип. XXX. С. 206–213.
35. Бублик Т.Т. Відродження НКЦ крізь призму «Мітингової демократії» (1988–1989 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичне релігієзнавство*. [ред. І.Д. Пасічник]. Острог, 2014. Вип. 10. С. 43-53.
36. Бублик Т.Т. Діяльність патріарха Йосифа Сліпого щодо легалізації УГКЦ у світлі радянських документів (1960–1980-ті роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. Вип. XXXVII. С. 152 –157.
37. Бублик Т.Т. Еволюція стосунків греко-католиків з радянською владою (1985 – 1989). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2014. Вип. 87. С. 151–155.
38. Бублик Т.Т. Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: На прикладі діяльності комітету захисту УКЦ (середина 1980-х –

- початок 1990-х рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXII. С. 302–309. URL: <https://old.istznu.org/page/issues/32/bublyk.pdf> (Дата звернення: 22 квітня 2024 р.).
39. Васьків Л. Роль мирян у час виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля. «Катакомбна церква». Л.: Логос, 2009. С. 97–99.
 40. Вегеш М., Концур-Карабінович Н., Марчук В., Палінчак М., Голонич Я. Українська Греко-Католицька церква: минуле і сучасне. 2020. 380 с.
 41. Вишковський П. Переслідувана Церква. Католики України в часи комуністичного режиму. Київ: Католицький Медіа-Центр, 2009. 308 с.
 42. Вихід Церкви з підпілля: відродження УГКЦ на руїнах СРСР, інтерв'ю з істориком о. Тарасом Бубликом. URL: https://risu.ua/vihid-cerkvi-z-pidpillya-vidrozhennya-ugkc-na-rujinah-srsr-interv-yu-z-istorikom_n92282 (Дата звернення: 11 грудня 2023 р.)
 43. Войналович В. «Галицький проект» релігійного відродження в Україні 1970-1980 років. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 1. С. 72–103.
 44. Волинець О., Гетьманчук М.П., Ржиський Л.П. Українська Греко-Католицька Церква і держава: теорія та практика взаємодії. Львів: Видво «Львівська політехніка», 2007. 264 с.
 45. В'ятрович В.М. Історія з грифом «Секретно». Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 328 с.
 46. Гаврилів М. Католицька церква в Україні. *Український вісник*. 1987. Ч. 7, серпень. С. 81–82.
 47. Говера І. Літургійне життя священників та вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946–1989). Львів: Свічадо, 2019. 400 с.
 48. Голодна молитва 1989 року. URL : <https://zbruc.eu/node/27653> (Дата звернення: 20 травня 2024 р.).

49. Дацько І. Греко-Католицька Церква в сучасних умовах. *Церква і національне відродження.*/ ред. І.Ф. Курас та ін. Київ: Ін-т націон. відносин і політол. АН України, 1993. С. 211–217.
50. Дацько І. Папа Іван-Павло II і Українська Католицька Церква. *Богословія.* Рим: Вид-во БНТ, 1988. Т. LI. Кн. 1–4. С. 5–20.
51. День здвигу за відродження УГКЦ. Zbruc. URL: <https://zbruc.eu/node/26932> (Дата звернення: 29 травня 2024 р.).
52. Дуда Р.І. Легалізація Української греко-католицької церкви в 1990-х роках: історія та наслідки. *Історія та культура України.* 2015. № 2.
53. Єленський В. Релігія і «перебудова». URL: <https://cutt.ly/AMtZZBu> (Дата звернення: 21 грудня 2023 р.).
54. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. *Державність нації:* Збірник праць. У 2 т. Тернопіль, 2009. Т. 1. С. 11–63.
55. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Харків: Акта, 2003. 471 с.
56. Історія релігії в Україні і світі: Збірник наукових праць. Серія «Історичне релігієзнавство». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. Випуск 1. 280 с.
57. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 614 с.
58. Каганов Ю.О. Православний та католицький вимір антикомуністичного руху в Україні і Центрально-Східній Європі (др. пол. 80-х рр. ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* Запоріжжя: ЗНУ, 2011. Вип. XXX. С. 195–206.
59. Кагуй П. Діяльність Української Греко-Католицької Церкви на теренах України у 1946–1990 роках. *«Катакомбна церква».* Л.: Логос, 2009. С. 34–38.
60. Канцелярук Б.І., Паталай О.В. Актуальні проблеми національної політики в СРСР. *Український історичний журнал.* 1991. № 4. С. 20–29.
61. «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред.

- кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с.
62. Катакомбна Церква здивувала світ. Zbruc. URL: <https://zbruc.eu/node/26977> (Дата звернення: 17 квітня 2024 р.).
63. Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української Греко-Католицької Церкви (1987–1991). *Людина і політика*. 1999. № 3. С. 23–28.
64. Колодний А.М., Яроцький П.Л. Історія релігії в Україні. Київ: Знання, 1994. 735 с.
65. Коломиєць І. «Тільки з Богом можемо щось здобути...». «Арка», № 11 (93), червень 2004 року.
66. Кравчук І.В. Правові аспекти легалізації УГКЦ в 90-ті роки. *Правова доктрина*, 2012, № 4.
67. Курносів Ю.О. Насилля – головний аргумент більшовизму. *Український історичний журнал*. 1991. № 12. С. 16–28.
68. Крижанівський О.П. Історія церкви та релігійної думки в Україні : у 3-х кн. : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Кн. 3 : Кінець XVI - середина XIX століття / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. 1994. 334 с.
69. Марчук В.В. Греко-католицька церква в суспільному розвитку України: відновлення і офіційне визнання на переломі 80-90-х рр. XX ст. *Схід (журнал)*, 2002.
70. Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.
71. Матеріали до історії українського патріархального руху. Упоряд. А. Сороковський. Львів: Свічадо, 2009. 364 с.
72. На Івано-Франківщині віднайшли закинутий будинок, де діяло підпілля УГКЦ. URL: <https://cutt.ly/dZFUj6P> (Дата звернення: 22 грудня 2023 р.).
73. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В двох томах. Т. 2 / За заг. ред.доктора М.Вегеша. Ужгород, 2022. 348 с.

74. Панас К. Історія Української Церкви. Львів: НАТ «Трансінтех», 1992. 160 с.
75. Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: [б.в.], 1993. 49 с.
76. Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму. Київ: Укр. Центр духовної культури, 2003. 100 с.
77. Паславський І. Між Сходом і Заходом. Нарис з культурно-політичної історії української церкви. Львів: Вид-во «Стрім», 1994. 144 с.
78. Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава: Вид-во ТОВ «АСМІ», 2002. 615 с.
79. Пащенко В. Українська греко-католицька церква середини 40-50-х років ХХ століття: воскресіння з руїн. *Філософські обрії: Науково-теоретичний часопис*. 2005. № 13. С.183–198.
80. Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави /упоряд. Я. Сватко. Львів: Галицька видавнича спілка, 2012. 80 с.
81. Політичні аспекти легалізації УГКЦ (1987–1991 рр.). *Греко-Католицька традиція*. 2009. № 19 (137). С. 12–15.
82. Постанови першого Собору УАПЦ. *Наша віра – православ'я*. 1990. № 6. С. 1-3.
83. Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 1992 р. *Людина і світ*. 1992. № 2. С. 41-42.
84. Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 1994 р. *Людина і світ*. 1994. №10. С. 10.
85. Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 1997 р. *Людина і світ*. 1997. № 1. С. 24-27.
86. Ржиський Л., О. Волинець. Знаки часу та Українська Греко-Католицька Церква. Львів: ЗУКЦ, 2009. 266 с.
87. Рощина Л.О., І.О. Ступак. Відродження Української Греко-Католицької Церкви в 90-і роки ХХ ст. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2014. № 1. С. 13-

18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2014_1_5 (Дата звернення: 17 липня 2024 р.).
88. Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.). Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву при видавництві "Смолоскип". Київ: Смолоскип, 2010. 804 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2164-14-5/978-966-2164-14-5.pdf> (Дата звернення 14 червня 2024 р.).
89. Сколівщина / гол. ред. С. Павлюк. Жовква: Місіонер, 1996. 728 с.
90. Стоцький Я. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988—1999 роках. *Київська Церква*. Київ-Львів, 1999. № 2–3.
91. Стоцький Я. Спроби та процес виходу УГКЦ з підпілля крізь призму державно-церковних відносин. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXII. С. 297–301.
92. Субботін В. Комітет захисту ЦГКЦ: особливості створення, основні напрямки діяльності (1987–1989 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. Вип. 21. С. 68–73.
93. Субботін В. Передумови легалізації греко-католицької церкви в УРСР на зламі 80–90-х років ХХ століття. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2013. С. 643–652.
94. Філарет, митрополит. Звернення до Львівської міської ради. *Православний вістник*. 1990. № 5. С. 1–2.
95. Хмільовський М. Сучасне релігійне життя в Україні. *Церква і національне відродження*. [ред. І.Ф. Курас]. К.: Ін-т націон. відносин і політол. АН України, 1993. С. 153–157.

96. Хома І. Другий період каторги Патріарха Йосифа. *Богословія*. Рим: [б.в.], 1993. Т. 60. С. 67–119.

VII. Підручники, посібники, навчально-методичні матеріали

97. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Харків : «Основа», 2017. 294 с.
98. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 656 с.
99. Браткевич А. О. Проблемне навчання на заняттях історії. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : [збірник]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 36. 244 с.
100. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
101. Голубева М. О. Порівняльний аналіз проблемного навчання та методу випадків і ситуацій. *Наукові записки НаУКМА: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2004. Т. 33. С. 7-12.
102. Ігнатенко Н.В. Методика застосування технології проблемного навчання при вивченні історії школі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 2. С. 81-84.
103. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / ред. А.М. Колодний, П.Л. Яроцький. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
104. Павленко В.В. Методи проблемного навчання. Нові технології навчання: наук.-пед. зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ, 2014. Вип. 81 (спецвипуск). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/13197/1/1.pdf> (Дата звернення: 15квітня 2024 р.).
105. Павленко В.В. Проблемне навчання: становлення, сутність, перспективи. Цілі та результати освітніх реформ: українсько-польський діалог: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 травня 2013 р., м. Київ. К.: Київ. ун-т Б. Грінченка, 2013. С.126-134.

106. Павленко В.В. Проблемні ситуації: поняття і типи. Нові технології навчання: Збірник наукових праць. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ, 2014. Вип.83. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/16761/1/2.pdf> (Дата звернення: 16 квітня 2024 р.).
107. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
108. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 432 с.
109. Цуркан, Т. Г., Красій Н.Б. Шлях до успіху особистості – через проблемне навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал*. Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет імені А. С. Макаренка. Суми, 2015. № 10 (54). С. 313–318.
110. Янц Н.Д. Становлення та розвиток ідеї проблемного навчання у педагогічній теорії . Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Зб. наук. пр. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, 2007. Вип. 26. С. 149–155.

VIII. Автореферати дисертацій

111. Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ ст. Історико-правовий аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2006. 36 с.
112. Белікова Н.Ю. Релігійні конфесії України (кінець 80-х – 90-і роки ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Донецький національний університет. Донецьк, 2001. 19 с.

113. Бойко Р.Ю. Особливості протидії українських греко-католиків релігійній політиці радянської влади у 1946 – 1989 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство (історичні науки)». Нац. ун-т «Острозька академія». Острог, 2011. 20 с.
114. Бублик Т.Т. Українська Греко-Католицька Церква в контексті державно-церковних і міжконфесійних відносин в Україні (1985 – 1991): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11. Нац. ун-т «Остроз. Акад». Острог, 2014. 200 с.
115. Марчук В.В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Чернівці, 2004. 35 с.
116. Недужко Ю.В. Діяльність української діаспори по відзначенню тисячоліття хрещення Руси-України (кін. 70-х – 80-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2002. 23 с.
117. Щербяк Ю. А. Освітня доктрина української греко-католицької церкви та її впровадження в Україні (середина ХІХ – ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: спец. 13.00.01. 508 с.

ІХ. Документальні фільми та відеоматеріали, інтерв'ю

118. Іван Гель про похід за легалізацію УГКЦ [Відео]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bIY16wr0IFA> (Дата звернення: 27 липня 2024 р.)
119. Похід за легалізацію УГКЦ. Частина 1. Живе телебачення. [Відео]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=B2PrKgQvgtk> (Дата звернення: 26 листопада 2024 р.)
120. Похід за легалізацію УГКЦ. Частина 2. Літургія. Живе телебачення. [Відео]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TX2YoHs95FI> (Дата звернення: 26 листопада 2024 р.)

121. «Притулок» — фільм про Вихід УГКЦ з підпілля [Відео]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1KZGGYpI38A> (Дата звернення: 7 червня 2024 р.)
122. «Ті що вірні». Документальний фільм. Живе телебачення. [Відео]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=p8SG5mXZyjc> (Дата звернення: 30 червня 2024 р.)

ДОДАТКИ

Додаток А

Список осіб притягнутих в якості обвинувачених по слідчій справі №
148372(Й. Сліпий, М. Чернецький, М. Бутка, П. Вергун).

Список — 1 —

лиць, притягнутих в частині
обвинувачення по слід. справі № 148372

№	Прізвище, ім'я та по батькові	середнє виробництво	кількість виробленої продукції
1.	Сліпий Іван Іванович	середнє	11/12.350
2.	Чернецький Максим Максимович	— " —	11/12.350
3.	Бутка Михайло Михайлович	— " —	11/12.350
4.	Вергун Федір Іванович	— " —	20/12.350

Список осіб: Федір Сидорович
Слід. справі № 148372
/Майоров/

Майоров

М. Сліпий

Джерело: Електронний архів Українського визвольного руху URL: URL:

<http://avr.org.ua/viewDoc/34811>

**Повідомлення Гриневичу Богдану по необґрунтоване засудження
Йосифа Сліпого та його реабілітацію.**

СЛУЖБА Велика Україна	СЛУЖБА Безпечності України
Листопада 1993 р. № 1-2 с. Київ	282013, м. Тернопіль, вул. Дани. Галицького, 22, кв. 77 Гриневичу Б.А.

352

Шановний Богдане Антоновичу!

Вашого листа нами уважно розглянуто.
Повідомляємо, що Ваш родич Сліпий Йосип Іванович, 1892 року народження, був необґрунтовано засуджений двічі.

Вперше він був заарештований органами НКДБ 11 квітня 1945 року в м. Лавові і необґрунтовано засуджений військовим трибуналом військ МВС Київського округу в засіданні 29 травня-3 червня 1946 року до позбавлення волі на 8 років з обмеженням в правах строком на 3 роки і конфіскацією усього майна.

Судова колегія Верховного суду України розглянула в засіданні 19 вересня 1991 року кримінальну справу стосовно Сліпого Й.І. і ухвалила признати його необґрунтовано засудженим в 1946 році. По даній справі Сліпого Й.І. реабілітовано.

Друге Сліпий Й.І. був заарештований органами КДБ по Красноярському краю 19 червня 1958 року під час перебування в с. Кузьмичів Синьейського району Красноярського краю і також необґрунтовано засуджений 17 червня 1959 року Верховним судом УРСР згідно з Законом про кримінальну відповідальність за державні злочини від 25 від 25 грудня 1958 року до позбавлення волі терміном на 7 років з відбуттям міри покарання в виправно-трудових таборах. Покарання відбував в Дубравному ВТТ, звідки був звільнений 26 січня 1963 року на підставі постанови Президії Верховної Ради СРСР від 23 січня 1963 року про помилування.

Ця кримінальна справа відносно Сліпого Й.І. було переглянуто в 1991 році, і згідно з Законом УРСР від 17 квітня 1991 року "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" він повністю реабілітований 3 червня 1991 року.

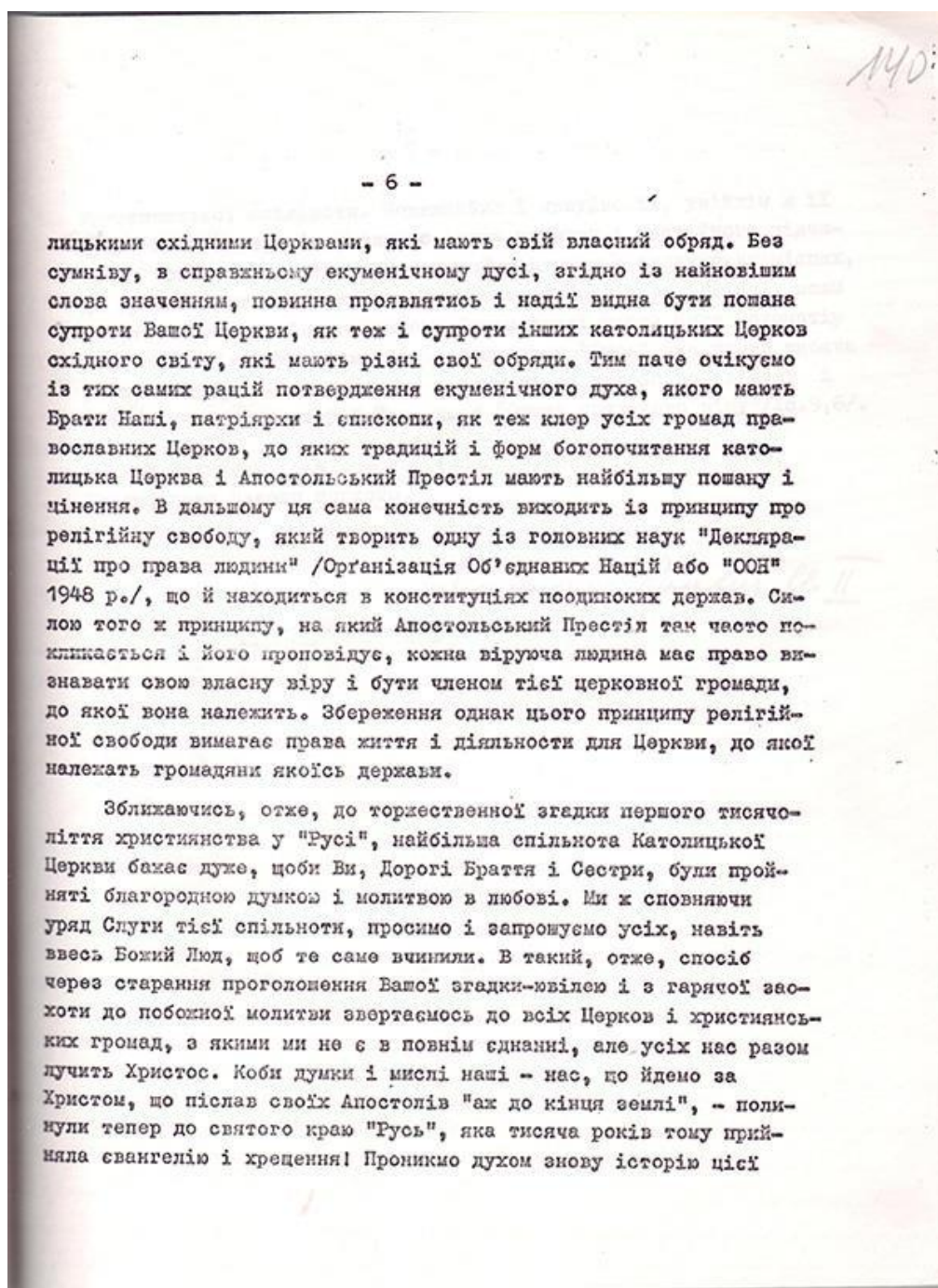
Начальник підрозділу О.М. Пленніков

Вірно: *[підпис]*
3.04.93р.

Джерело: Електронний архів Українського визвольного руху URL:

<https://avr.org.ua/viewDoc/34828>

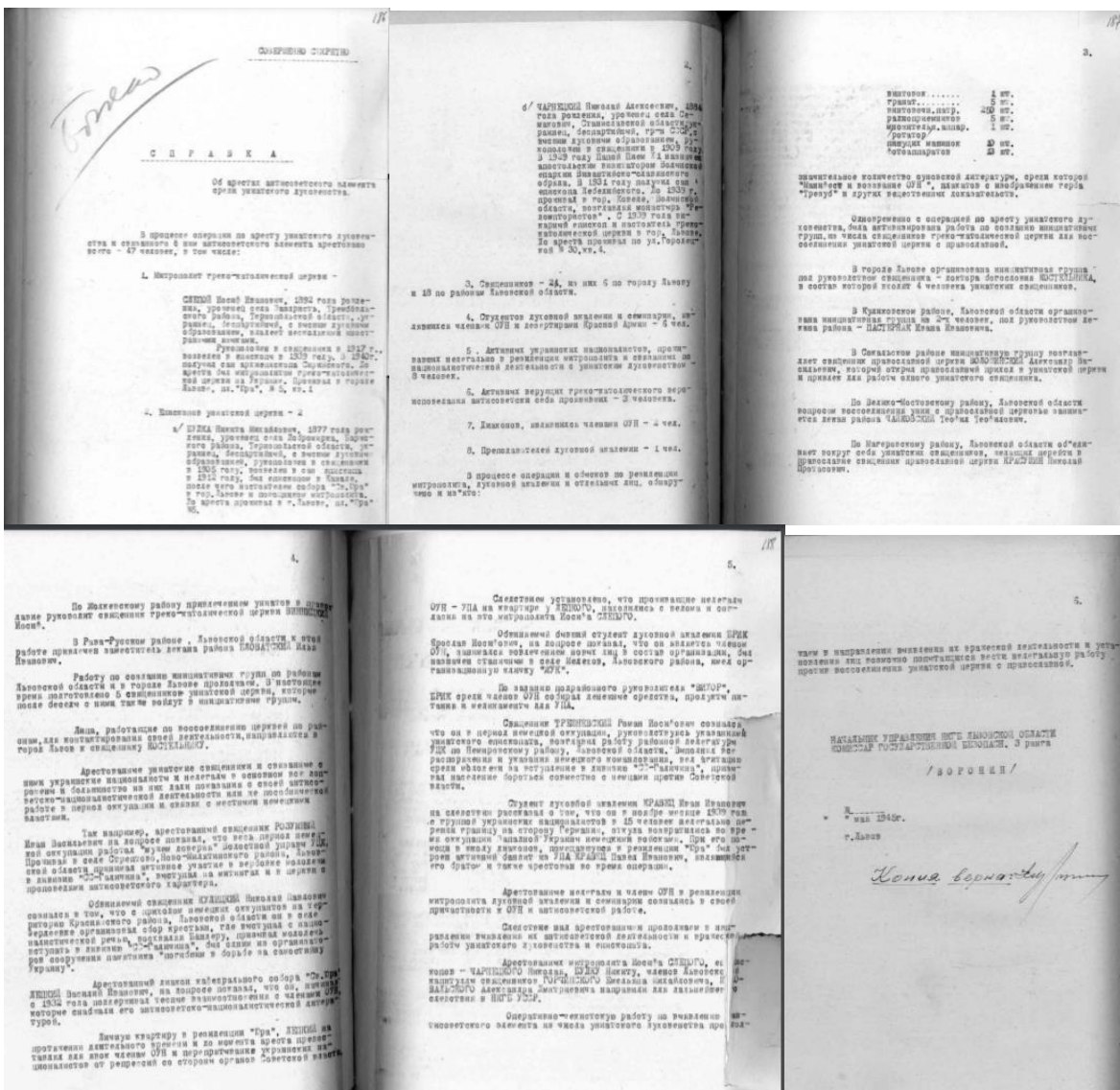
**Лист Папи Івана Павла II до Блаженнішого Патріарха Йосифа,
Української католицької ієрархії й українського народу. Ватикан, 19
березня 1979 р.**

Джерело: Центральний державний архів зарубіжної українки URL:

<https://old.archives.gov.ua/Sections/Persons/Slipyj/TsDAZU/index.php?20#photo>

Довідка про арешти антирадянського елементу серед духовенства УГКЦ за травень 1945 року.

Джерело: Електронний архів Українського визвольного руху URL:

<https://avr.org.ua/viewDoc/23130>

Географія знятих із реєстрації релігійних громад та використання церковних храмів у Буцацькому районі станом на 1964 р.

№	Назва релігійних громад	З якою метою використовується споруда храму
1.	с. Гончарівка	згоріла
2.	с. Маркова	згоріла
3.	с. Возилів	згоріла
4.	с. Жнибороди	зерносклад колгоспу "Радянська дружба"
5.	с. Космирин	зерносклад колгоспу "Дністер"
6.	с. Костильники	зруйнована
7.	с. Сновидів	згоріла
8.	с. Коропець	архітектурна пам'ятка
9.	м. Бучач	склад райнотребсоюзу
10.	с. Язловець	розібрана
11.	с. Сороки	зерносклад колгоспу ім. Шевченка
12.	с. Міжгір'я	підготовка до дитяслів
Усього 43 населених пункти		

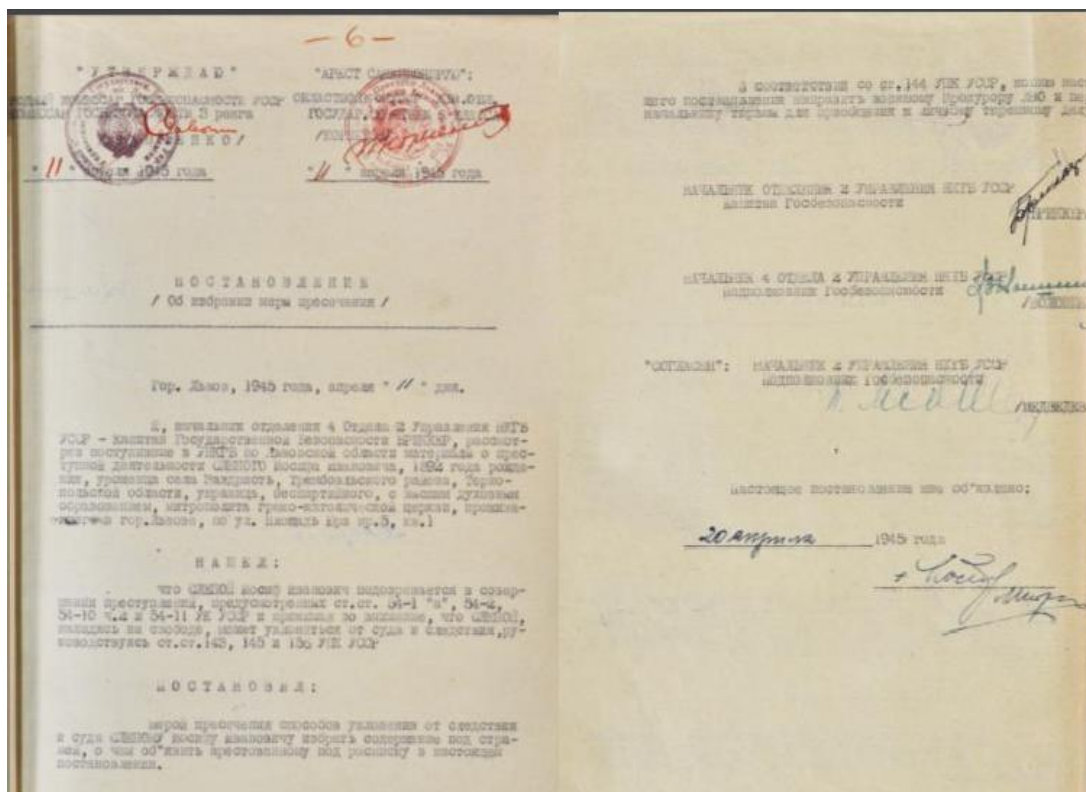
Джерело: Щербяк Ю. А. Освітня доктрина української греко-католицької церкви та її впровадження в Україні (середина XIX – XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: спец. 13.00.01 URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1578/1/дисертація_Щербяк.pdf

Кількість звернень громадян Тернопільської області з проханням відкриття церков станом на 1964 р.

№ п/п	Райони	Усього	У т.ч. через вищестоячі органи	
1.	Бережанський	71	14	Зазначалося, що 95% заяв та скарг були з вимогою відкрити церкви та прислати священиків, і тільки 5% скарг – про порушення радянського законодавства про культури зі сторони духовенства та окремих осіб.
2.	Борщівський	117	23	
3.	Буцацький	21	7	
4.	Збаразький	84	3	
5.	Зборівський	32	7	
6.	Кременецький	89	22	
7.	Підволочиський	50	2	
8.	Теребовлянський	71	8	
9.	Чортківський	80	12	
10	м. Тернопіль	22	10	
	Усього	637	108	

Джерело: Щербяк Ю. А. Освітня доктрина української греко-католицької церкви та її впровадження в Україні (середина XIX – XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: спец. 13.00.01 URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1578/1/дисертація_Щербяк.pdf

Постанова про обрання запобіжного заходу Йосифу Сліпому.

Джерело: Електронний архів Українського визвольного руху URL:

<http://avr.org.ua/viewDoc/34813>

Пам'ятна листівка. Митрополит Йосиф Сліпий. Папа Іван Павло II

Джерело: Наук. вісник ІФБУ «Добрий Пастир»: Зб. наук. праць. Теологія. –

2014. – Вип. 6. URL:

[file:///C:/Users/HP%20EliteBook/Downloads/HB%20ІФБУ%20ДП_2014_вип.6_382%20с._ч.2%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP%20EliteBook/Downloads/HB%20ІФБУ%20ДП_2014_вип.6_382%20с._ч.2%20(1).pdf)

Стаття «25-ліття тернистого шляху УКЦеркви». «Мирянин» - місячник на правах рукопису. Чикаго, ч. 12-13/34-35, листопад-грудень 1969 р.

" Заявляємо прилюдно,
що треба сказати те тверде і рішуче слово тепер,
чи воно буде кому приємне чи неприємне.
Певно знайдуться в теперішньому світі різні вороги,
та з ними ми не можемо числитися "

Верховний Архієпископ Блаженніший Йосиф.

МИРЯНИН

THE LAYMAN

МІСЯЧНИК НА ПРАВАХ РУКОПISY

Рік III.

Чикаго, листопад - грудень 1969.

Ч.12-13/34-35/.

**25-ЛІТТЯ
ТЕРНИСТОГО ШЛЯХУ
УКЦЕРКВИ**

Хоч перше історичне свідчення про наявність християнства в Україні походить з 944 р., то само християнство, не будучи ще офіційною релігією, значно старше. Як би не було, християнство, проіснувавши в Україні-Русі більше ніж тисячу років, стало невід'ємним органічним складником духової культури українського народу. Хто відбирає від народу віру, той руйнує його душу.

Точно через тисячу літ від цього першого історичного свідчення, 1944-го року, друга советська окупація західноукраїнських земель, поклавши край відродженню автокефальної /самоуправної/ Української Православної Церкви на східних землях, започаткувала нову добу мучеництва Української Католицької Церкви, що тут існувала менш-більш від часів Берестейської Унії 1596 р. Хоч обидві українські Церкви, включно з євангеліцькими релігійними організаціями, впали жертвою комуністичного дикунства, то цю нотацію присвячуємо спеціально Українській Католицькій Церкві в сумні 25-ті роковини спроби її насильницької ліквідації на Рідних Землях.

Видимим знаком "визволення", принесеного червоною армією народів і Церкві Західної України, був терор. Почалися масові арешти й вивози на заслання галицьких та закарпатських свідомих і відданих Церкві українських мирян, священників та єпископів, ув'язнено й засуджено на довічне каторгу навіть митрополита Кир Йосифа Сліпого. 8 березня 1946 р. НКВД зааранжувало пародію, названу "Львівським собором". Тоді голосами групи

Джерело: Центральний державний архів зарубіжної україніки URL:

<https://old.archives.gov.ua/Sections/Persons/Slipyj/TsDAZU/index.php?5#photo>

**Заява про вихід з підпілля групи українців католиків з України
(1987 рік)**

ЗАЯВА

**групи українців католиків з України
Святішому Отцеві Іванові-Павлові II, Папі Римському,
від єпископів, священників, монахів, монахинь і вірних
Української Католицької Церкви**

Ми, єпископи, священники, монахи, монахині і вірні Католицької Церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо, що, у зв'язку з перебудовою в СРСР і більш сприятливими умовами, що склалися, а також у зв'язку з ювілеєм 1000-ліття хрещення України, вважаємо за недоцільне продовжувати перебувати у підпіллі, а тому просимо Вашої Святости сприяти всіма можливими способами правній легалізації Української Католицької Церкви в СРСР.

Однозначно звертаємося почерез Вашу Святість до уряду ССРСР з нашою заявою про вихід певної частини Української Католицької Церкви з підпілля.

Дня 4 серпня 1987 р. Б.

У порозумінні і за благословенням інших католицьких єпископів в Україні цю заяву підписуємо:

єпископи: Павло Василик, Іван Семедій;

священники: Григорій Будзінській, Михайло Гаврилів, Мелетій Малинич, Микола Сімкайло, Григорій Сімкайло, Петро Зеленюх, Володимир Війтишин, Тарас Сеньків, Іван Сеньків, Іван Маргітич, Павло Мадяр, Мирон Бескид, Йосип Головач, Іван Лопатчак, Степан Федор, Михайло Микола, Михайло Вінницький, Михайло Васько, Петро Роман, Йосип Новак, Йосафат Каваців, Роман Есіп, Ілько Лесів;

монахи: Теодор Яцишин (студит), Заплатинський (редемпторист);

монахині: Діогена Калинич (служебниця), Стефанія Городицька, Анастасія Плячок, Іванна Цебрик (василіанки);

монахи й монахині 3-го чину василіян: Марія Полічан, Ева Тарголич, Василь Богович, Наталія Щур, Лідія Пекальська (редемптористка), Стефанія Духа і 174 вірних.

Джерело: Офіційні документи Української греко-католицької церкви.

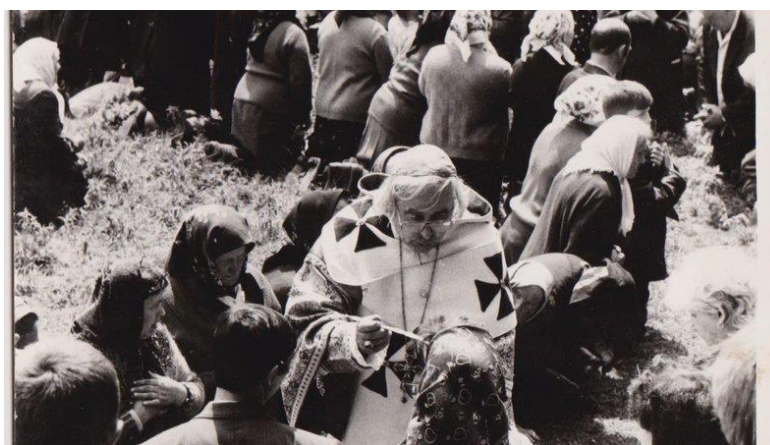
URL: <https://docs.ugcc.ua/1150/>

Зразок підписів під заявами на підтримку офіційного визнання УГКЦ, які пізніше І. Гель та інші учасники Комітету офіційно передавали до вищих інстанцій СРСР, а також до міжнародних організацій.

Джерело: «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с. URL: <https://religio.org.ua/public/site/files/catacomb-church.pdf>

Владика Павло Василик під час ювілейної Св. Літургії на честь 1000-ліття Хрещення-Русі у Зарваниці, 17 липня 1988 р.

Джерело: «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с. URL: <https://religio.org.ua/public/site/files/catacomb-church.pdf>

Єпископи і священники катакомбної Церкви у Москві.

1. Єпископи і священники катакомбної Церкви у Москві 18 травня 1989 р.

2. Єпископи УГКЦ біля входу до Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Зліва направо: (?), Іван Маргітич, Софрон Дмитерко, (?), Григорій Сімкайло, Павло Василик, Филимон Курчаба, Іван Семедій. Москва, 17 травня 1989 року.

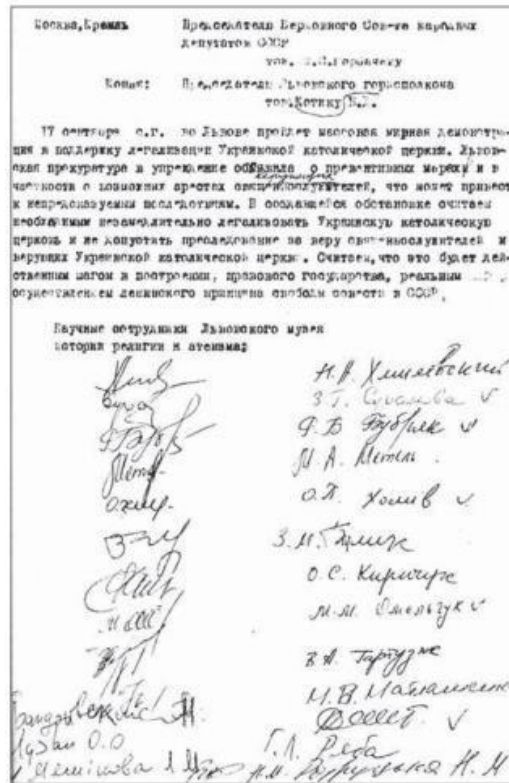
Джерело: «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с. URL: <https://religio.org.ua/public/site/files/catacomb-church.pdf>

**Акція голодування греко-католиків на захист своїх прав на Арбаті у
Москві, яка тривала протягом п'яти місяців 1989 р.**

Джерело: «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с. URL: <https://religio.org.ua/public/site/files/catacomb-church.pdf>

Телеграма М. С. Горбачеву про проведення 17 вересня масової мирної демонстрації на підтримку легалізації Української католицької церкви.

Телеграма: Москва. Кремль.

Председателю Верховного Совета народных депутатов СССР тов. М.
С. Горбачеву.

Копия: Председателю Львовского горисполкома тов. Б. Д. Котику.

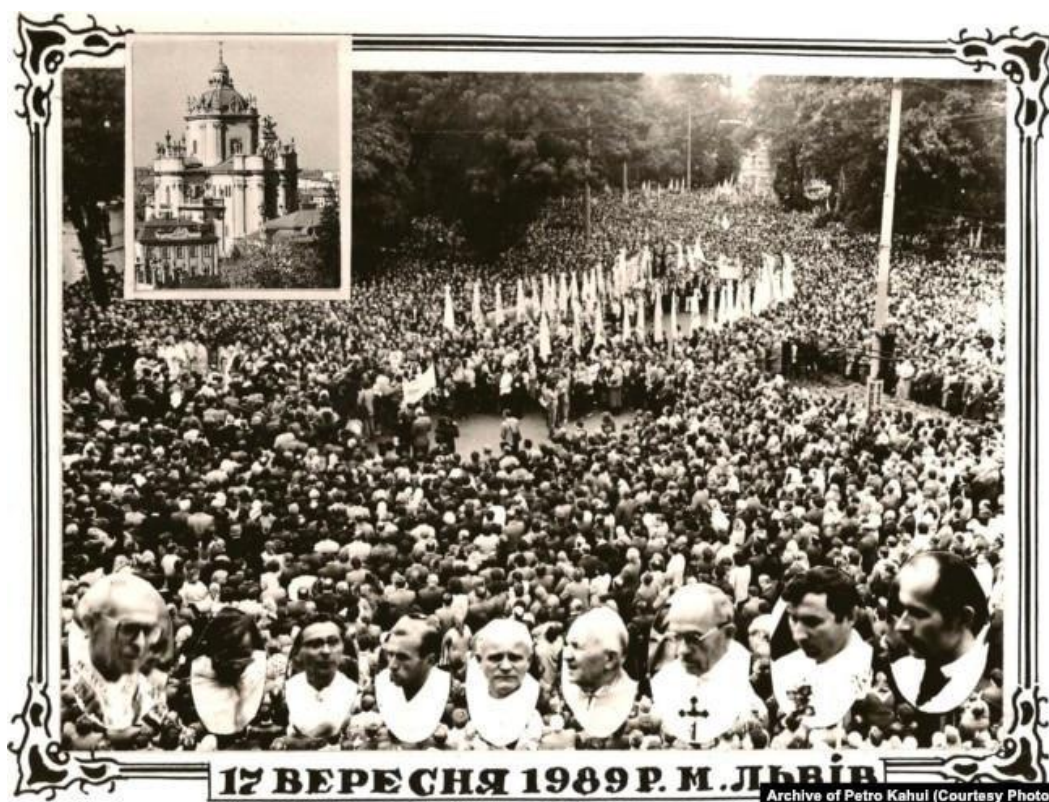
17 сентября во Львове пройдет массовая мирная демонстрация в поддержку легализации Украинской католической церкви. Львовская прокуратура в упреждение объявила о превентивных мерах и в частности о возможных арестах верующих, что может привести к непредсказуемым последствиям. В создавшейся обстановке считаем необходимым незамедлительно легализовать Украинскую католическую церковь и не допустить преследования за веру священнослужителей и верующих Украинской католической церкви. Считаем, что это будет действенным

шагом в построении правового государства, реальным осуществлением ленинского принципа свободы совести в СССР.

Научные сотрудники Львовского музея истории религии и атеизма: Н. А. Хмилевский, З. Г. Суханова, Р. Б. Бубряк, М. А. Метель, О. П. Хомив, З. М. Билык, А. С. Киричук, М. Н. Омельчук, В. А. Гарбузюк, Н. В. Матлашенко, Г. Л. Ряба, Н. М. Розруцкая, Н. Бандривский, Е. А. Лузан, Л. М. Мясникова.

Джерело: «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с. URL: <https://religio.org.ua/public/site/files/catacomb-church.pdf>

Маніфестаційний похід за легалізацію УГКЦ, в якому взяли участь, за різними даними, від 150 до 200 тисяч людей. Львів. 17 вересня 1989 року.

Фотолистівка 1989 року, присвячена подіям 17 вересня 1989 року у Львові.

Джерело: Стаття «30 років тому УГКЦ вийшла з підпілля і вимагала легалізації від Кремля» URL: https://risu.ua/30-rokiv-tomu-ugkc-viyshla-z-pidpillya-i-vimagala-legalizaciji-vid-kremlya_n100783

**Зустріч Папи Івана Павла II з Михайлом Горбачовим 1 грудня
1989 року.**

Відеозапис зустрічі. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=MHnFVgq6lXU>

Джерело: Стаття: «З історії УГКЦ. Зустріч Папи Івана Павла II з Михайлом Горбачовим». URL: <https://www.catholicnews.org.ua/z-istoriyi-ugkc-zustrich-papi-ivana-pavla-ii-z-mihaylom-gorbachovim/>

Відео з архіву телестудії УГКЦ «Собор». Запис здійснено з прямої трансляції італійського телеканалу Rai Uno. Опубліковано в грудні 2014 року для Медіаресурсу УГКЦ з нагоди 25-ліття виходу УГКЦ з підпілля.

Надзвичайний Синод єрархів і духовенства УГКЦ у Римі, на якому вперше після довготривалої перерви були присутні Владики з України. Зустріч з Папою Римським Іоаном Павлом II. 25-27 червня 1990 року.

Джерело: «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с. URL: <https://religio.org.ua/public/site/files/catacomb-church.pdf>

Маніфестаційний похід вулицями Львова вірних УГКЦ у день повернення їм собору Св. Юра. Львів, 19 серпня 1990 року У центрі: о. Ярослав Чухній, Владика Володимир Стернюк і Филимон Курчаба (у центрі)

Джерело: «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с. URL: <https://religio.org.ua/public/site/files/catacomb-church.pdf>

Зустріч митрополита Мирослава Любачівського. Львів. 30 березня 1991р.

Зліва направо: у першому ряді – Микола Горинь, єпископ Володимир Стернюк, кардинал Мирослав Любачівський, В'ячеслав Чорновіл. У другому ряді – Степан Давимука, Іван Гель, канцлер Іван Дацко. Львів, 30 березня 1991 року.

Джерела:

- «Катакомбна церква» (двадцятилітню виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали. Ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. 138 с. URL: <https://religio.org.ua/public/site/files/catacomb-church.pdf>
- Стаття «30 років тому УГКЦ вийшла з підпілля і вимагала легалізації від Кремля» URL: https://risu.ua/30-rokiv-tomu-ugkc-viyshla-z-pidpillya-i-vimagala-legalizaciji-vid-kremlya_n100783

План-конспект уроку з історії України для 11 класу на тему: «Відновлення релігійного та церковного життя».

План-конспект з предмета «Історія України»

11 клас

Тема: Відновлення релігійного та церковного життя.

Мета:

навчальна:

- з'ясувати процес легалізації та відродження Української греко-католицької церкви (УГКЦ) наприкінці 1980-х – початку 1990-х років та її роль у суспільно-політичному житті України. / інформаційна
- охарактеризувати процеси відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та утворення Української православної церкви Київського патріархату, визначити їхнє значення для релігійного життя України. / інформаційна
- з'ясувати, як суспільно-політичні зміни кінця 1980-х – початку 1990-х років вплинули на відродження УГКЦ і УАПЦ, та визначити їхній внесок у формування національної ідентичності. / інформаційно-логічна

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових відповідей, роботи за комп'ютером, дискусійних питань); / логічна
- розвиток навичок роботи з історичними джерелами та додатковими матеріалами («Союз КІРС і РІПЦ МП проти УГКЦ», «Церква виходить з підпілля») / інформаційна
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою (карти «Україна у 1985-1991 рр.», «Поширення УГКЦ та УАПЦ у 1980-х – 1990-х рр.»); / просторова
- розвивати вміння аналізувати історичні факти (на основі фрагменту документального фільму «Ті що вірні»); / інформаційно-логічна
- розвивати хронологічну компетентність (робота на дошці по хронології, вправа «Проблемна хронологія»); / хронологічна
- формувати вміння характеризувати історичні постаті (Михайло Горбачов, Йосиф Сліпий, Мирослав Любачівський, Іван Павло II); / аксіологічна

виховна:

- виховувати повагу до релігійних традицій українського народу та почуття гордості за співвітчизників, які боролися за легалізацію і відродження українських церков у складні історичні часи. / громадянська, аксіологічна
- формувати мовленнєві вміння (на основі відповідей на проблемні питання, дискусій, власних висловлювань) / мовленнєва, логічна
- формувати навички роботи з візуальними джерелами («Акція – голодування на Арбаті 1089 р.»); / інформаційно-аксіологічна
- виховувати інтерес до історичних подій, пов'язаних із становленням УГКЦ та УАПЦ, через обговорення ролі релігії в національному відродженні. / громадянська, інформаційна
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань («Мозковий штурм», «Мікрофон», «Робота в парах», «Робота в групах»); / мовленнєва, комунікативна
- формувати толерантне ставлення до різних конфесій та релігійних поглядів, сприяти усвідомленню важливості релігійної свободи для розвитку суспільства. / громадянська, особиста
- розвивати відповідальне ставлення до збереження духовних та релігійних цінностей українського народу. / аксіологічна, особиста

- сформулювати власну думку про М. Горбачова, Й. Сліпого, М. Любачівського, Івана Павла II, оцінювати їх політичну чи релігійну діяльність / аксіологічна

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, мультимедійна презентація, роздатковий матеріал, карта ілюстративний ряд до теми, відеоролик, ноутбук.

Основні дати:

- 1989 р. — легалізація Української греко-католицької церкви (УГКЦ) після десятиліть підпілля існування.
- 1990 р. — відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ).
- 1992 р. — утворення Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) на чолі з патріархом Філаретом.
- 1996 р. — завершення процесу передачі Лаврських святинь (Києво-Печерська лавра) Українській православної церкви (УПЦ МП).
- 1991 р. — відновлення діяльності Всеукраїнської ради церков.

Основні терміни: УГКЦ, УАПЦ, УПЦ КП, автокефалія, Всеукраїнська рада церков, легалізація, патріарх.

Основні історичні постаті: Михайло Горбачов, Йосиф Сліпий, Мирослав Любачівський, Іван Павло II.

План уроку

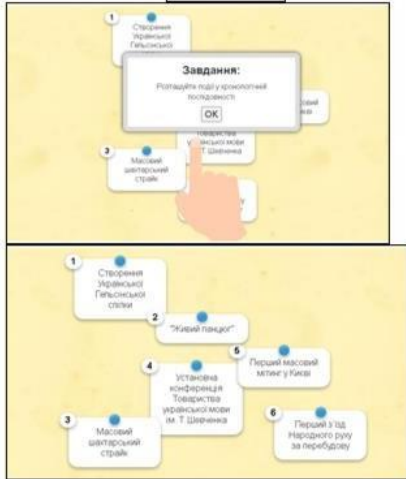
1. Легалізація та відродження Української греко-католицької церкви (УГКЦ)
2. Відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та утворення УПЦ Київського патріархату

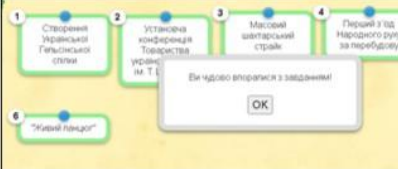
Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів. Побагання гарного настрою і цікавого уроку.		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<p style="text-align: center;">Письмова робота</p> <p style="text-align: center;">Проблемні запитання</p> <p>- Чому саме в умовах перебудови виникають неформальні організації, і чому вони набувають масової підтримки в суспільстві? Обґрунтуйте свою відповідь, посилаючись на конкретні приклади з діяльності Народного руху України (Гудман)</p> <p>- Розкрийте основні причини виникнення Народного руху України за перебудову та його роль у трансформації суспільства. (Дармограй)</p>	Інформаційно-логічна Логічна

-Чи можна вважати Народний рух ключовим

		<p>фактором у здобутті незалежності України? Обґрунтуйте свою відповідь. (Льницький)</p> <p>Робота на дошці (Бородиць, Салій)</p> <p>Учні на дошці повинні побудувати часову лінію із ключовими подіями, що стосуються виникнення та діяльності Народного руху України за перебудову. Наприклад:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Відкриття клубів політичних дискусій у 1987 році. -Заснування Народного руху України в 1989 році. -Проведення першого Всеукраїнського з'їзду Руху. -Роль Народного руху у виборах 1990 року. <p>Після побудови часової лінії, учням пропонується відповісти на запитання:</p>	<p>Хронологічна</p>
		<p>Після побудови часової лінії, учням пропонується відповісти на запитання:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Як ці події вплинули на зростання політичної активності в Україні? -Чи були ці події неминучими у контексті перебудови? <p>Робота за комп'ютером (Гаврилук)</p> <p>- Перейдіть за посиланням https://learningapps.org/display?v=pdwjt8ba20 або скористайтеся QR-кодом та</p>	

		<p>виконайте завдання.</p> 	<p>інформаційна логічна</p>
--	--	---	-----------------------------

			 <p style="text-align: center;">Усна відповідь</p> <p style="text-align: center;">Дискусія у групах</p> <p>Запитання: Якби Народний рух України не виник у цей період, чи змогло б українське суспільство швидко організуватися для боротьби за незалежність? Обґрунтуйте свою відповідь, спираючись на ситуацію в інших країнах колишнього СРСР, де також існували неформальні рухи.</p> <p>Завдання: Поділіться на дві групи. Одна група доводить, що без Народного руху незалежність України була б відкладена або взагалі не сталася. Друга група аргументує, що незалежність була б неминучою навіть без Руху, адже перебудова створила сприятливі умови для розпаду СРСР.</p>	<p>Логічна, мовленнєва</p>
--	--	--	---	----------------------------

			<p style="text-align: center;">Робота з картою (Туровська)</p> <p>На карті України відзначте регіони, де Народний рух мав найбільшу підтримку. Аналізуйте:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Які історичні, культурні та політичні фактори впливали на те, що в одних регіонах Рух отримував більше підтримки, ніж в інших? -Як ця підтримка відображалася на результатах місцевих і національних виборів? -Що можна сказати про роль західних та центральних регіонів України в політичній активності на той час? 	<p>просторова</p>
--	--	--	---	-------------------

<p>3 хв</p>	<p>III. Мотиваційний етап</p>	<p>Перегляд фрагменту документального фільму «Ті що вірні» (епізод про підпільну діяльність Української греко-католицької церкви в часи радянського режиму).</p> <p>Фільм надасть живий приклад того, як особисті цінності та віра можуть впливати на історичні процеси, що допоможе учням краще зрозуміти роль релігії в історії України та її відновлення в 90-х роках.</p> <p>Ситуаційний аналіз «Уявіть, що ви живете в 1980-х роках в Україні, коли Українська греко-католицька церква була заборонена і переслідувана радянською владою. Ви знаєте, що існує підпільне релігійне життя, але відкрита підтримка церкви може мати серйозні наслідки для вас та вашої родини. У 1989 році з'являється можливість легалізації УГКЦ. Вам пропонують бути частиною активістів, які підтримують цю легалізацію. Як ви вважаєте, чи варто було ризикувати</p>	<p>Проблемне запитання (після перегляду фрагменту):</p> <p>-Після стількох років переслідувань та заборон, чому греко-католики не відмовилися від своєї віри і продовжували діяльність підпільно? Як ви думаєте, які чинники допомогли їм залишатися вірними своїй церкві?</p> <p>Обговоріть це запитання в парах, висловіть свої припущення про те, що мотивувало людей залишатися вірними своїй релігії, незважаючи на репресії. Підготуйте кілька тез для подальшого обговорення з класом.</p> <p>Питання для обговорення:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Чому радянська влада заборонила УГКЦ і як це вплинуло на релігійне життя українців? 2. Якими були основні ризики для тих, хто 	<p>Логічна, аксіологічна</p> <p>Мовленнєва</p> <p>Інформаційно-</p>
-------------	-------------------------------	---	---	---

	Як ви вважаєте, чи варто було ризикувати особистою свободою, щоб домогтися	2. Якими були основні ризики для тих, хто підтримував легалізацію УГКЦ?	Інформаційно-логічна
--	--	---	----------------------

		легалізації церкви? Які могли бути наслідки цього рішення для українського суспільства в той час?»	3. Як легалізація церкви могла вплинути на процес здобуття незалежності України? 4. Чи можна легалізацію УГКЦ розглядати як один із ключових кроків до відродження національної ідентичності українців?	
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (Бобик) 2. Які характерні риси цієї епохи? (Шиманський) «Історичний діалог через час» Учнім пропонується уявити, що вони журналісти, які отримали унікальну можливість взяти інтерв'ю у двох осіб, що належать до різних епох: 1. Підпільний священник УГКЦ у 1970-х роках. 2. Громадський активіст у 1990 році, який підтримує легалізацію УГКЦ. Учні діляться на дві групи: одна представляє підпільного священника, інша — активіста. Групи мають підготувати «інтерв'ю», розробивши питання і відповіді, враховуючи умови життя, релігійні переслідування та ідеї, які мали обидві особи в свої часи. Питання для інтерв'ю можуть бути такими: Для священника: «Як ви змогли зберегти віру та церковну структуру в умовах заборони УГКЦ?» Для активіста: «Що стало головним мотивом вашої	Хронологічна Логічна аксіологічна комунікативна

			участі в рухах за легалізацію УГКЦ?» <u>Після презентації інтерв'ю групи мають відповісти на запитання:</u> -Як змінилася ситуація від 1970-х до 1990-х років? Чому саме ці зміни зробили легалізацію можливою? -Чи могли події піти іншим шляхом, якби не було активної боротьби за відновлення прав УГКЦ? Постановка проблемного питання:	Інформаційна Аксіологічна
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	<u>1. Легалізація та відродження Української греко-католицької церкви (УГКЦ)</u> Літо 1987 р. - рух за легалізацію Української греко-католицької церкви. Піднесення національно-визвольного руху в роки «перебудови» яскраво виявилось в релігійній сфері. УГКЦ оголосила про вихід з підпілля й утворила Комітет захисту, який розгорнув петиційну кампанію. Під її	- Чому в 1989 році, через десятиліття переслідувань і підпілля, відбувся процес легалізації УГКЦ, і чому це стало важливою подією не лише для церковного життя, а й для суспільно-політичних змін в Україні? <u>Провокаційне питання:</u> «Легалізація УГКЦ у 1989 році була суто релігійною подією, яка не мала жодного значення для політичних процесів в Україні. Вона була тільки наслідком змін у радянській релігійній політиці, і не пов'язана з боротьбою за незалежність України. Чи	Аксіологічна Логічна, мовленнєва

	<p>впливом громадськості зверталася до радянського уряду з вимогою зареєструвати церкву.</p> <p style="text-align: center;">Робота в парах</p> <table border="1" data-bbox="470 291 782 414"> <thead> <tr> <th>Дата</th> <th>Подія</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1 липня 1941 р.</td> <td>Початок руху за легалізацію греко-католицької церкви.</td> </tr> <tr> <td>1 жовтня 1949 р.</td> <td>Святкова пам'ятка папирів Івана Радзівіла на конюшні у Львові-Франківську.</td> </tr> <tr> <td>1 грудня 1949 р.</td> <td>Най більший мітинг за незалежність України при участі митрополита Української греко-католицької церкви.</td> </tr> <tr> <td>Січень 1988 р.</td> <td>Перший всенародний мітинг за незалежність України в Києві.</td> </tr> <tr> <td>17-18 червня 1990 р.</td> <td>Всесоюзний православний конгрес у Києві.</td> </tr> <tr> <td>19 червня 1991 р.</td> <td>Підписання Декларції про незалежність України.</td> </tr> </tbody> </table> <p>У жовтні 1987 року було створено Комітет захисту УГКЦ, очолений Іваном Гелем (1937–2011). Проводилися масові Богослужіння – такі, як панахиди пам'яті Тараса Шевченка (26 лютого 1988 р.) та жертв Чорнобильської катастрофи (16 квітня) у Львові біля пам'ятника Івану Федоровичу.</p> <p style="text-align: center;">Робота в парах.</p> <p>Союз КПРС і РПЦ МП проти УГКЦ Позиція комуністів УРСР щодо питання легалізації УГКЦ завжди залишалась жорсткою і безкомпромисною. Головна роль в боротьбі проти УГКЦ відводилась правоохоронним органам, особливо</p>	Дата	Подія	1 липня 1941 р.	Початок руху за легалізацію греко-католицької церкви.	1 жовтня 1949 р.	Святкова пам'ятка папирів Івана Радзівіла на конюшні у Львові-Франківську.	1 грудня 1949 р.	Най більший мітинг за незалежність України при участі митрополита Української греко-католицької церкви.	Січень 1988 р.	Перший всенародний мітинг за незалежність України в Києві.	17-18 червня 1990 р.	Всесоюзний православний конгрес у Києві.	19 червня 1991 р.	Підписання Декларції про незалежність України.	<p>погоджується ви з цим твердженням?».</p> <p style="text-align: center;">Робота в парах</p> <p style="text-align: center;">«Проблемна хронологія»</p> <p>Учням надається список подій, пов'язаних з відновленням УГКЦ та УАПЦ, але вони подані в хронологічно неправильному порядку. Завдання учнів – виправити послідовність подій, пояснюючи причини кожного історичного факту.</p> <p>Проблемне питання: «Як розвиток подій вплинув на релігійне життя України? Чому саме ці події стали ключовими для легалізації церков?»</p> <p style="text-align: center;">Робота в парах</p>	<p>Хронологічна</p> <p>Логічна, аксіологічна</p>
Дата	Подія																
1 липня 1941 р.	Початок руху за легалізацію греко-католицької церкви.																
1 жовтня 1949 р.	Святкова пам'ятка папирів Івана Радзівіла на конюшні у Львові-Франківську.																
1 грудня 1949 р.	Най більший мітинг за незалежність України при участі митрополита Української греко-католицької церкви.																
Січень 1988 р.	Перший всенародний мітинг за незалежність України в Києві.																
17-18 червня 1990 р.	Всесоюзний православний конгрес у Києві.																
19 червня 1991 р.	Підписання Декларції про незалежність України.																

	<p><u>боротьби проти УГКЦ відводилась правоохоронним органам, особливо МВС і КДБ та їх «сексотам»</u></p>	<p style="text-align: center;">Робота в парах</p>	
--	---	--	--

	<p><u>(секретним співробітникам) і радянським активістам, На правоохоронну систему покладалась наступні завдання: «попередження групових антигромадських проявів зі сторони українських націоналістів, екстремістів з числа... церковників і сектантів...», «виявляти інспіраторів і підбурювачів проведення...»(ДОДАТОК)</u></p> <p>О 10 годині почали Службу Божу за легалізацію УГКЦ, яку служили 38 священиків. Там звучали звернення до генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова з вимогою легалізувати УГКЦ. Потім величний похід</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Опрацюйте текст із додаткових джерел. – Поясніть, у чому влада вбачала небезпеку від церкви?(Жилляк) – Хто очолював боротьбу проти УГКЦ?(Гудима) – Які саме методи застосовувалися у боротьбі проти УГКЦ?(Янківська) – Які покарання були передбачені за супротив владі?(Бабій) – Охарактеризуйте ставлення відносини влади з УГКЦ трьома іменниками; прикметниками.(Салевич) – Чи зупинило це українське населення?(Шиманська) 	<p>Інформаційна, логічна</p>
--	---	---	------------------------------

	<p style="text-align: center;">Робота за варіантами.</p> <p><u>Церква виходить з підпілля У 1988—1989 рр. рух за легалізацію УГКЦ в Західній Україні набуває масового характеру. В обласних та районних центрах, в містах і селах проводились скоординовані багатолюдні релігійні акції. Греко-католики почали переходили від</u></p>		
--	--	--	--

	<p><u>прохань і петицій до вимог повної легалізації УГКЦ. Тим часом у містах і селах Західної України просто неба проводилися Богослужіння, котрі спочатку збирали невелику кількість вірних, але згодом переросли в багатотисячні маніфестації. Найбільш масові з них мали значний резонанс у суспільстві: 5-ти тисячне</u></p>	<p style="text-align: center;">Робота за варіантами</p> <p>Опрацюйте додатковий матеріал та виконайте завдання.</p> <p><u>1-варіант</u> – сформулюйте 3-4 речення на підтвердження або спростування твердження «Греко-католики сміливо та впевнено йшли до своєї мети та все ж</p>	<p>Інформаційна, логічна</p>
--	--	---	------------------------------

	<p><u>резонанс у суспільстві: 5-ти тисячне зібрання греко-католиків 17 липня 1988 р. на території колишнього Гошівського монастиря... (ДОДАТОК)</u></p> <p><u>Робота з візуальними джерелами</u></p>	<p>впевнено йшли до своєї мети та все ж таки домоглися легалізації УГКЦ».</p> <p><u>2-й варіант</u> – складіть 4-5 запитань до тексту.</p> <p>Презентація виконаних досліджень (3 групи):</p> <p>I група: «Політичні та історичні передумови легалізації УГКЦ»</p> <p>II група: «Роль громади та священників у легалізації УГКЦ»</p> <p>III група: «Соціальні та культурні наслідки відновлення УГКЦ»</p>	<p>інформаційна мовленнєва</p>
--	--	---	--------------------------------

		<p><u>Питання для загальної дискусії (після презентацій груп):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Які зовнішні та внутрішні фактори були найбільш важливими у процесі легалізації УГКЦ? - Чи можна стверджувати, що легалізація УГКЦ стала одним із ключових етапів у відновленні української національної свідомості? Чому? - Як легалізація УГКЦ вплинула на політичний клімат у західних регіонах України в період здобуття незалежності? 	<p>Логічна, аксіологічна</p>
--	--	---	------------------------------

		<p><u>Аналіз плакатів про Голодування на Арбаті</u></p>	
--	--	---	--

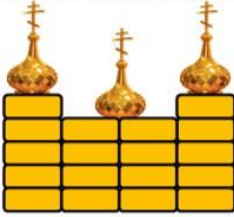
	 <p><u>(Акція – голодування на Арбат 1989 р.)</u></p> <p>У Івано-Франківську були схвалені тексти телеграм Папі Римському Івану Павлу II і генеральному секретареві ЦК КПРС М. Горбачову напередодні їх зустрічі у Ватикані (її було заплановано на 1 грудня). У телеграмах містилося прохання прискорити процес легалізації УГКЦ.</p>	<p>Проблемне питання: «Які основні вимоги та настрої учасників голодування можна побачити через плакати та зображення? Як плакати відображають ставлення до релігії і прав людини в Радянському Союзі?»</p> <p>Учні повинні ідентифікувати основні повідомлення та образи, пояснити, чому саме такі заклики були обрані, і як вони відображають історичну ситуацію.</p> <p>Створення власного протестного плакату</p> <p>Створіть власний плакат, який би відображав вимоги учасників протесту.</p> <p>Проблемне питання: «Які ключові проблеми піднімали учасники голодування на Арбаті? Як можна через плакат передати ці вимоги, щоб вони вплинули на громадську думку?»</p>	<p>Логічна</p> <p>Аксіологічна</p> <p>Логічна</p>
--	---	--	---

	<p>(й було заплановано на 1 грудня). У телеграмах містилося прохання прискорити процес легалізації УГКЦ.</p> <p>1 грудня 1989 р. під час візиту до Ватикану Горбачов заявив про скасування заборони Української греко-католицької церкви.</p> <p>Внаслідок перемоги Демократичного блоку на виборах до Верховної Ради УРСР, сприяли реалізації вимог УГКЦ, зокрема передання греко-католикам Львівського собору Св.</p>	<p>Проблемне питання: «Які ключові проблеми піднімали учасники голодування на Арбаті? Як можна через плакат передати ці вимоги, щоб вони вплинули на громадську думку?»</p> <p>Учні мають створити плакати з короткими гаслами та візуальними елементами, які передаватимуть головні меседжі протестів.</p>	Логічна
--	---	--	---------

	<p>Юра. У березні 1991 р. з еміграції повернувся Мирослав Любачівський</p>		
	<p>2. Відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та утворення УПЦ Київського патріархату</p> <p>Приклад УГКЦ для духовництва й вірян іншої забороненої радянською владою конфесії УАПЦ надихнув, тому почалася активна боротьба за відновлення прав і офіційне визнання владою та легалізацію діяльності.</p> <p>5-6 червня 1990 р. у Києві відбувся Всеукраїнський православний собор. Він затвердив відродження УАПЦ і обрав патріархом Київським і всієї Русь-України керівника Північноамериканської митрополії УАПЦ митрополита Мстислава (Скрипника). Патріарх Мстислав об'єднав УАПЦ в Україні з УАПЦ у США та діаспор</p> <p>- Перейдіть за посиланням https://gazeta.ua/articles/history/u-kyjevi-vidnovili-cerkvu-i-obrali-patriarha/968642</p>	<p>- Опрацюйте матеріал та визначте результати Всеукраїнського православного собору у Києві ті головні його досягнення для УАПЦ.</p> <p>Орієнтовна відповідь:</p> <ul style="list-style-type: none"> - скасування «самоліквідації» УАПЦ на Соборі 1930 року; - спрямовано звернення до уряду УРСР про повернення храмів і майна; - прийнято ухвалу про відкриття духовних навчальних закладів; - при Патріархії створено відділи: закордонний, видавничий, господарський, 	<p>Інформаційна</p> <p>Мовленнєва, аксіологічна</p>

	<p>Зважаючи на політичну та релігійну ситуацію, архієрейський собор РПЦ, який зібрався в Москві наприкінці січня 1990 р., пішов на певні поступки православним ієрархам України. Єпархії, громади й монастирі на території УРСР були виділені в окрему адміністративну одиницю – екзархат</p> <p>Екзархат - окрема церковна одиниця</p> <p>Московська патріархія не надала УПЦ внутрішнього самоврядування і залишила за собою можливість втручатися у будь-які питання церковного життя</p>	<p><i>місіонерський, пенсійного забезпечення;</i></p> <p>- ухвала звернення до українського народу, направлення телеграми до Вселенського патріарха Димитрія I, представителів Помісних Автокефальних Церков, у яких стовіщалося про проголошення Українського (Київського) Патріархату та про вибори на Київський Патріарший Престол Святішого патріарха Мстислава.</p> <p>«Коло думок»</p> <p>Висловіть власну думку, щодо проблемного питання:</p> <p>- Чому в 1989 році, через десятиліття переслідувань і підпілля, відбувся процес легалізації УГКЦ, і чому це стало важливою подією не лише для церковного життя, а й для суспільно-політичних змін в Україні? Обґрунтуйте свою відповідь.</p>	<p>Аксіологічна</p> <p>Мовленнєва</p>
--	--	--	---------------------------------------

6 хв	VI. Систематизація знань		<p align="center">«Лови помилку»</p> <p>Знайдіть помилку в наведених твердженнях:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Легалізація Української греко-католицької церкви (УГКЦ) відбулася відразу після здобуття Україною незалежності в 1991 році. 2. УГКЦ була однією з найбільших офіційно визнаних церков на території Радянського Союзу до її легалізації. 3. Після легалізації УГКЦ повністю уникла будь-яких конфліктів з іншими конфесіями в Україні. 4. Легалізація УГКЦ була спричинена виключно внутрішніми релігійними змінами в Україні, без впливу міжнародних факторів. 5. Відновлення релігійного життя після легалізації УГКЦ відбувалося тільки в західних областях України. <p>Проаналізуйте наступні твердження. Знайдіть і виправте помилкові факти:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. УГКЦ почала діяти легально після прийняття Конституції України 1996 року, що закріпила свободу віросповідання. 2. Відразу після легалізації УГКЦ очолив Святослав Шевчук, який став символом відродження церкви. 3. Основною умовою легалізації УГКЦ була її повна інтеграція в Російську православну церкву. 4. Однією з причин легалізації УГКЦ стало повне припинення діяльності РПЦ в Україні. 	<p>Хронологічна, інформаційна, логічна</p> <p>Хронологічна, інформаційна</p>
------	--------------------------------	--	--	--

			<p>У кожному реченні є одна помилка. Знайдіть її та виправте:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. УГКЦ була заборонена радянською владою у 1960 році. 2. Легалізація УГКЦ відбулася без участі духовенства та мирян. 3. Після легалізації УГКЦ не мала проблем із поверненням храмів і майна. 4. У 1990-х роках УГКЦ діяла переважно в центральних та східних регіонах України <p align="center"><u>Вправа «Побудуй церкву»</u></p> <p>– На цеглинці запишіть подію, що увійшла в історію відродження релігійного та церковного життя України періоду перебудови.</p> <p>– «Побудуйте» з них церкву.</p>	<p>хронологічна Інформаційна</p> <p>Аксіологічна</p>
			Дебати «Легалізація УГКЦ: компроміси»	

	VII. Висновки	<p>– У 1987–1989 рр. рух за легалізацію УГКЦ набув масового характеру завдяки національному пробудженню та підтримці діаспори.</p>	<p>вимушений крок?»</p> <p>на дві команди: одна підтримує тезу, що легалізація УГКЦ була результатом компромісу радянської влади, інша – що це був вимушений крок через міжнародний тиск та зміни в суспільстві.</p> <p>Проблемне питання: «Чому радянська влада погодилася на легалізацію УГКЦ? Які політичні та міжнародні чинники на це вплинули?»</p> <p><u>Вправа «Крокодил».</u></p> <p>Кілька учні по бажанню виходять до дошки та показують свої враження від уроку жестами та мімікою.</p>	<p>Аксіологічна, мовленнєва</p> <p>Логічна</p> <p>аксіологічна</p>
--	---------------	--	--	--

		<p>Активна участь громадськості, молодіжних організацій та міжнародна підтримка сприяли виведенню церкви з підпілля.</p> <p>Відродження УГКЦ стало одним із символів боротьби за релігійну свободу та права українців на віросповідання.</p> <p>- УАПЦ відродилася на початку 1990-х рр. як відповідь на прагнення українців мати незалежну від Москви церкву.</p>		
--	--	--	--	--

		<p>У 1992 р. утворено Українську православну церкву Київського патріархату (УПЦ КП), що стало важливим кроком до духовної незалежності.</p> <p>Процеси відродження УАПЦ та створення УПЦ КП посилили національну ідентичність та зміцнили релігійне життя в незалежній Україні.</p>		
--	--	---	--	--

1 хв	VIII. Домашнє завдання		<ol style="list-style-type: none"> Опрацювати 19§ підручника. Дослідження: «Карта релігійних конфліктів» Створіть карту релігійних конфліктів в Україні після легалізації УГКЦ у 90-х роках. Вкажіть ключові регіони, де відбувалися найбільші суперечності між різними конфесіями (УГКЦ, УПЦ, РПЦ тощо). Обґрунтуйте причини виникнення цих конфліктів та запропонуйте можливі шляхи їх вирішення. Завдання на вибір: <ul style="list-style-type: none"> - Есе: Значення легалізації УГКЦ для відновлення української національної ідентичності. Напишіть есе на тему: «Як легалізація УГКЦ вплинула на відновлення української національної ідентичності в 90-х роках?». Оцініть, як відродження церкви сприяло зміцненню національної свідомості, культури та мови. 	
------	------------------------	--	--	--

			<ul style="list-style-type: none"> - Проект: «Історія відродження храму». Знайдіть інформацію про конкретний храм, що був повернутий УГКЦ після легалізації, та підготуйте міні-проект (презентацію або постер), в якому покажете його історію, процес відновлення, його значення для громади. Включіть фотографії, факти з історії та сучасного життя цього храму. 	
--	--	--	---	--

Союз КПРС і РПЦ МП проти УГКЦ

Позиція комуністів УРСР щодо питання легалізації УГКЦ завжди залишалась жорсткою і безкомпромісною. Головна роль в боротьбі проти УГКЦ відводилась правоохоронним органам, особливо МВС і КДБ та їх «сексотам» (секретним співробітникам) і радянським активістам. На правоохоронну систему покладалось наступні завдання: «попередження групових антисоциальних проявів зі сторони українських націоналістів, екстремістів з числа... церковників і сектантів...», «виявляти інспіраторів і підбурювачів проведення несанкціонованих акцій; забезпечувати постійний оперативний нагляд за ними, своєчасне документування і припинення їхньої діяльності; забезпечувати контроль за обстановкою в населених пунктах, охоплених уніатством, з метою запобігання захопленню недіючих культових споруд та проведення релігійних зборів; контролювати діяльність уніатських священників, ченців і чорниць; ретельно припиняти проведення ними нетезальних зібрань та відправ релігійних обрядів». Як бачимо, атеїстична держава максимально використовувала апарат примусу і насильства над народом.

Намагання чинити усвідомлений опір партійній політиці СРСР в сфері релігійних прав і свобод з боку визнає і прихильників забороненої Церкви в атеїстичній державі карались навішуванням ярликів і примітивних штатів, оббріванням, суспільною зневагою, арештами, ув'язненнями, утриманням в психіатричних закладах інкоміслячких. Навіть в умовах «перебудови» та «демократизації» характер методів діяльності партійних органів на Західній Україні не тільки не змінився, але й набрав нових рис завдяки ідеологічній фанатичній боротьбі з церквою, які вважалися її релігійною демократією. 4